

T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ
ZAZA DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

MOLLA MUHAMMED KAVARÎ DÎVÂNÎ'NDA
DİN VE TASAVVUF

Ahmet GİDER

132301119

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Muhammed ÇETKİN

Bingöl 2017

T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ
ZAZA DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

MOLLA MUHAMMED KAVARÎ DÎVÂNÎ'NDA
DİN VE TASAVVUF

Ahmet GİDER

132301119

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Muhammed ÇETKİN

Bingöl 2017

YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma jürimiz tarafından Zaza Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan :

Üye :

Danışman :

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Orhan BAŞARAN

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

KILMVATI	VIII
ÖZET	IX
ABSTRACT	X
ÖNSÖZ	XI
KISALTMALAR	XII
TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ	XIII
GİRİŞ	14
1. Çalışmanın Amacı	14
2. Çalışmanın Önemi	14
3. Çalışmanın Yöntemi	14
4. Çalışmanın çerçevesi	15
5. Molla Muhammed Kavarî'nin Hayatı	15
5. Divanlar ve Kavarî Dîvânı	19

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Kavarî Dîvanı'nda Din	22
1.1. Allah	23
1.2. Melekler	28
1.3. Kitaplar	28
1.4. Âyetler ve Hadisler	29
1.5. Peygamberler	32
1.5.1 Hz. Âdem (a.s)	33

1.5.2 Hz. Nuh (a.s)	33
1.5.3. Hz. Salih (a.s)	33
1.5.4. Hz. İbrahim (a.s)	34
1.5.5. Hz. Yakub (a.s)	35
1.5.6. Hz. Yusuf (a.s)	35
1.5.7. Hz. Eyyüb	36
1.5.8. Hz. Mûsâ (a.s)	36
1.5.9 Hz. Süleyman (a.s)	36
1.5.10 Hz. İsâ (a.s)	37
1.5.11. Hz. Muhammed (sav)	37
1.6. Dört Halife	39
1.6.1. Hz. Ebubekir	39
1.6.2. Hz. Ömer	39
1.6.3. Hz. Osman	40
1.6.4. Hz. Ali	40
1.7. Ahiret ve İlgili Kavramlar	41
1.7.1. Ahiret	41
1.7.2. Kıyamet (Haşr-Mahşer)	42
1.7.3. Ahir Zaman	45
1.7.4. Amel Defteri	45
1.7.5. Cennet	46
1.7.6. Cehennem	48
1.7.7. Azap	50
1.7.8. Kevser	51
1.7.9. Mizan	51

1.8. Diğer İtikadî Kavramlar	52
1.8.1. Ölüml (Ecel-Vefat)	52
1.8.2. Kabir	53
1.8.3. Telkin	54
1.8.4. Günah	55
1.8.5. Helâl ve Haram	55
1.8.6. Şefaat	56
1.8.7. Tevbe	57
1.8.8. Dua	58
1.8.9. Miraç	59
1.8.10. Ruh	60
1.8.11. Şeytan	60
1.8.12. Cin	61
1.8.13. Mehdi	62
1.8.14. Deccal	63
1.8.15. Yecüc ve Mecüc	64
1.8.16. Dabbetü'l- Arz	64
1.9. Din ve İlgili Kavramlar	65
1.9.1. Din	65
1.9.2. İman	65
1.9.3. Müslüman	66
1.10. İbadetle İlgili Kavramlar	67
1.10.1. Namaz	67
1.10.2. Oruç	68
1.10.3. Zekat	69

1.10.4. Hac	69
1.10.5. Secde	70
1.11. Kâbe-Hac İle İlgili Kavramlar	71
1.11.1. Kâbe-Kıble	71
1.11.2. Hacerü'l- Esved	71
1.11.3. Zemzem	72
1.11.4. Tavaf	72
1.11.5. Müzdelife-Vakfe-Cemerat-Arafat	72

İKİNCİ BÖLÜM

2. Kavarî Dîvanı'nda Tasavvuf.....	74
2.1. Tevhit Anlayışı	76
2.1.1. Tevhit	76
2.1.2. Vahdet-i Vücûd ve Vahdet	77
2.1.3. Allah	79
2.2. Seyr ü Sülûk ve İlgili Kavramlar	80
2.2.1. Seyr ü Sülûk	80
2.2.2. Riyazet	81
2.2.3. Zikir	82
2.3. Ahlak İle İlgili Kavramlar ve Tabirler	83
2.3.1. Ahlak	83
2.3.2. Sıdk (Doğruluk)	83
2.3.3. Riya	85
2.3.4. Hased	85

2.3.5. Kin	86
2.3.6. Yumuşak Huyluluk	87
2.3.7. İyilikseverlik	87
2.3.8. Haya	88
2.3.9. Gıybet	89
2.4. Tasavvufî Tipler	89
2.4.1. İnsan-ı Kâmil	89
2.4.2. Mürşid	90
2.5. Genel Tasavvufî Kavramlar ve Konular	92
2.5.1. Yaratılış	92
2.5.2. Güzellik	94
2.5.3. Aşk	95
2.5.4. Tevekkül	97
2.5.5. Sabır	98
2.5.6. Gayb	99
2.5.7. Nur	100
2.5.8. Himmet	101
2.5.9. Nefs	102
SONUÇ	105
KAYNAKÇA	107

KILMVATI
DÎWONÊ MELA MUHAMMEDÊ KAVARÎ DI DÎN U TASAVVUF
(Ahmet GİDER)

Ina xebat dı, Diwonê Mela Muhammedê Kavari hetê din u tasawwuf ra tehlil u tetkik biyo. Eg ma munasabetê Zazayon u Îslamiyet ser bîfıkri, ma vineni ki şarê Zaza ino xısus dı zaf zertenik o u zaf teweccuh mueto ra. Ino teweccuh u zergeniki eseronê Zazaki dı xu muecneno ra. Diwonê Mela Muhammedê Kavari dı zi ino xısus esto. Diwonê Mela Muhammedê Kavari, hetê motifonê tasawwuf ra eserêko zıxm u xurt o. Ina xebat dı zi inı motifi çend sernuşteyon dı tehlil biyi u qey inon misali diye.

Gayeyê ma ina ya ki, hetê muhtewa ra wa diwonê Mela Muhammedê Kavari hol biyero fomkerdış. Zobina zi wa zonê Zazaki hiş u virê insonon dı newe ra bîbo goni.

Qê ina xebat, muellifê diwon dı yo bı yo qal biyo u zaf çiyi yo bı yo yi ra geriyê.

Çekuyi Muhimi: Kavari, diwon, din u tasawwuf, tehlil, Îslamiyet.

ÖZET
MOLLA MUHAMMED KAVARÎ DÎVÂNÎ'NDA DİN VE TASAVVUF
(Ahmet GİDER)

Bu çalışma, Zaza Edebiyatı'nın yaşayan şairlerden biri olan Molla Muhammed Kavarî'nin "Dîwanê Muhammedê Kavarî" isimli divanını din ve tasavvuf açısından ele almaktadır. Zazaların İslâm'a olan teveccühleri ve bu yöndeki duyarlılıkları düşünüldüğünde İslâmî motiflerin Zazaca kaleme alınmış eserlere tematik olarak yansımaları gayet doğaldır. Kavarî Dîvân'ında da bu tesirler açıkça görülmüştür. Dolayısıyla Kavarî Dîvanı dinî-tasavvufî kavram, kıssa ve motifler yönünden oldukça zengin bir içeriğe sahip olup bu yönüyle muhtelif başlıklar altında açıklamalarla ve divandan verilen örneklerle tahlil edilmiştir.

Amaç, Zazaca yazılmış sınırlı sayıdaki divanlardan olması hasebiyle Kavarî Dîvânî'nin, muhteva açısından çalışmamızda anlaşılır kılmak; ayrıca unutulmaya yüz tutmuş Zaza lisanını kolektif hafızada ve anlam dünyamızda tekrar canlanmasına katkı sağlamaktır.

Çalışmanın sıhhati için bizzat müellifin kendisinden kaynak kişi olarak yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kavarî, dîvân, din ve tasavvuf, tahlil, İslâm.

ABSTRACT
THE RELIGION AND ISLAMIC MYSTICISM IN MOLLAH MUHAMMED
KAVARÎ'S DÎVÂN
(Ahmet GİDER)

This study deals with the "Dîwanê Muhammedê Kavari", the work of Mollah Mohammed Kavari one of the living poets of the Zaza Literature, from the aspects of religion and Islamic mysticism. Considering the Zazas' love towards Islam and their sensitivities to it, it is quite natural that the Islamic motifs are thematically reflected in the Zazaki works. These effects have also been clearly seen in Kavarî Dîvanî. Thus, Kavarî Dîvanî has a rich content in terms of religious-mystical concepts, short stories and motifs, which have been analyzed with explanations under various headings and examples given in the divan.

The purpose of this study is to make Kavarî Dîvanî understandable in terms of content, in the sense that it belongs to a limited number of poets written in Zazaki; as well as contributing to the revival of the forgotten Zaza language in our collective memory and our sense of the world.

The author himself has been used as the source person to make the study more reliable and qualified.

Key Words: Kavarî, dîvân, religion and Islamic mysticism, analysis, İslâm.

ÖNSÖZ

Bir dilin kalıcı ve zengin bir hale gelebilmesi için o dilin halk tarafından hayatın her alanında konuşulması, kullanılması; müeddiplerce edebîleştirilmesi ve mütehasıslar tarafından araştırmaya konu edilmesi gerekir. Bu açıdan bakıldığında Zazacanın hüner ve incelikleriyle kaleme alınmış az sayıda eserin mevcut olduğu görülür. Bunun nedeni Zazacanın yazı diliyle geç buluşması ve yukarıda bahsedilen etkenlerin yetersiz oluşudur. Bu çalışmamızda, edebî metinlerde korunmuş çok güzel ve bakir bir Zazacanın hâlâ yaşama tutunduğunu gördük. Bu metinlerin bir kısmını da şüphesiz sayısı bir ikiyi geçmeyen Zazaca divanlar oluşturmaktadır. Tezimizde halen hayatta olan Molla Muhammed Kavari'nin Dîvânı'nı, "Molla Muhammed Kavari Dîvânı'nda Din ve Tasavvuf" adıyla incelemeye aldık; çünkü din ve tasavvuf, söz konusu divanın teşekkülünde en yüksek tesir payına sahip olmuştur. Zaten eserin anlaşılabilmesi için dinî-tasavvufî bir perspektifin ne denli gerekli olduğu tezimizde ortaya konulmuştur.

Tez çalışmamda bana destek olan ve yön veren danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Muhammed ÇETKİN'e; katkılarıyla, duyduğu güvenle bana yol açan divanın sahibi Sayın Molla Muhammed KAVARÎ'ye ve bu sürecin her aşamasında yardımlarını benden esirgemeyen kıymetli amcazâdem Okt. Mahmut GİDER'e hassaten teşekkür ederim. Çalışmanın Zaza Dili ve Edebiyatı'na katkı sağlaması ümidiyle...

Ahmet GİDER

Bingöl-2017

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
A.e.	: Aynı eser
a.s	: Aleyhisselam
A.Ş.	: Anonim Şirketi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ET.	: Etkileşim Tarihi
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
s.	: Sayfa
sav	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vd.	: Ve diğerleri
yay.	: Yayımları, yayıncılık

TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

آ	: Ā ā
ء	: ’
ث	: Ṣ ṣ
ح	: Ḥ ḥ
ذ	: Ḍ ḏ
ص	: Ṣ ṣ
ض	: Ḍ ḏ, Ḍ ḏ
ط	: Ṭ ṭ
ظ	: Ḍ ḏ
ع	: ‘
غ	: Ğ ğ
ق	: Ṣ ṣ

GİRİŞ

1. Çalışmanın Amacı

Tezimizin esas gayesi, Kavarî Dîvânı'nın muhteva olarak din ve tasavvuf cihetiyle anlaşılmasını sağlamak, Zazacanın anlam dünyasına nüfuz edip bunu açığa çıkarmak ve kalıcılığına katkı sağlamaktır. Bu bağlamda konuyla ilgili okumalar, kaynak taramaları ve internet araştırmalarının yanı sıra Dîvânı'n en iyi şekilde anlaşılması için bizatihi müellifle yani Molla Muhammed Kavarî ile yüz yüze görüşülmüş ve tez süresince iletişim halinde olunmuştur.

2. Çalışmanın Önemi

Molla Muhammed Kavarî Dîvânı, Zaza Dili ve Edebiyatı sahasında divan kimliğiyle öne çıkan az sayıdaki eserlerden biridir. Hiç çalışılmamış olan bu nadide eserin öne çıkartılması, eserin içerik olarak anlaşılır bir düzeye getirilip okuyucuya sunulması çalışmanın değerini ortaya koymaktadır.

3. Çalışmanın Yöntemi

Molla Muhammed Kavarî'nin "din ve tasavvuf"tan kastı İslam dini ve felsefesi olduğu için çalışmamız bu çerçevede ele alınmıştır. Çalışmanın içeriğinin doğru anlaşılması için metin ve şair merkezli eklektik bir yöntem izlenmiştir. Çalışmanın ana iki eksenini oluşturan din ve tasavvuf bölümlerinin ana ve alt başlıklarını oluştururken hem ilgili çalışmalardan yararlanılmış hem de bağımsız olarak metne özgü yeni başlıklar oluşturulmuştur. Divanda çalışılan konulara ilişkin örnekler önce fişlenmiş daha sonra ilgili başlıklar altında tahlil edilmiştir.

Divan, Arap ve Latin alfabeleriyle iki ayrı şahıs¹ tarafından kaleme alınmıştır. Ancak divanda hem Arap alfabesiyle yazılan kısımlardaki hatalar hem de Latin alfabesine geçirilirken yapılan hatalar dikkatimizi çekmiştir. Molla Muhammed Kavarî'nin isteği ve izni üzerine Arap alfabesi esas alınmış ve hatalar (çalışmamıza

¹ Bayram Ermiş Arap, Serdar Bedırxan ise Latin alfabesiyle yazmıştır.

konu olan örnekler nisbetinde) fark edildiği kadarıyla düzeltilmiştir. Ayrıca verilen tüm örnekler transkripsiyon sistemiyle yazılmıştır.

4. Çalışmanın Çerçevesi

Tezimiz bir giriş, iki bölüm ve sonuç kısımlarından müteşekkildir.

“Giriş” kısmında çalışmanın amacı, önemi, yöntemi ve çerçevesi hakkında bilgi verilmiş; şairin hayatı ve eserlerinden bahsedilmiştir.

“Birinci Bölüm”de, “Kavarî Dîvanı’nda Din” başlığı altında Allah, melekler, kitaplar, ayetler, hadisler, peygamberler, dört halife; ahiret, din, itikat ve ibadetle ilgili kavram, kıssa ve motiflere yer verilmiştir.

“İkinci Bölüm”de, “Kavarî Dîvanı’nda Tasavvuf” adı altında tevhit anlayışı, seyr ü sülük, ahlak, tasavvufî tipler ve genel tasavvufî kavramlar ele alınmıştır. “Sonuç” kısmında ise elde edilen neticeler değerlendirilmiştir.

5. Molla Muhammed Kavarî’nin Hayatı

Şair, “Muhammedê Kavarî², Mela Muhammedê Kavarî³” ya da bilinen adıyla “Mehmet Gonden” olarak tanınır. Kavar, Bingöl’ün Genç ilçesi ile Diyarbakır’ın Lice ilçesi arasında Yolaçtı ve Yazkonağı köylerini ve mezralarını içine alan bir bölgenin ismidir. Şair, yaşadığı mekânı düşünerek “Kavarî” ismini şiirlerinde mahlas yani takma ad olarak kullanmıştır:

Kavarî tı tay yaje, zehf binale

Hemd û şükr bike bi qil û qale⁴

Muhammed Kavarî, 1941 yılında Bingöl’ün Genç ilçesine bağlı Kavar bölgesindeki Yazkonağı köyünün Şatosî mezrasında dünyaya geldi. Kur’ân-ı Kerîm dersini kendi ifadesiyle Fehmî Begî Pêçarî’nin evinde Hafız Hidayetî’den aldı.⁵ Daha sonra medrese eğitimi için Muş’a gitti. Orada medrese hocası Seyyid Molla

² Bkz. Muhammedê Kavarî, *Dîwânê Muhammedê Kavarî*, (Yayınevi belli değildir.), Diyarbakır 2004.

³ Varol, Murat, “*Diwanê Melayê Cebexuri*”, (Yüksek Lisans Tezi), Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Zaza Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Bingöl 2016, s. 18.

⁴ Kavarî, *a.g.e.*, s. 5.

⁵ Hafız Hidayeti, Avrupa’da çifte vatandaş olarak yaşamaktadır.

Abdullah'tan Arapça ve diğer medrese derslerini tahsil etti. 1961 yılında askere gittiği için medrese tahsiline ara verdi. Askerlikten sonra Seyyid Molla Abdullah'ın yanında, ara verdiği medrese eğitimine devam etti. 1966 yılında Diyarbakır Merkez Kurşunlu Camii'ne imam oldu. 29 yıl bu camide imamlık yaptı. 1995'te emekli oldu. İmamlık sırasında iki defa vazife icabı hacca gitti. Emekliliğinden sonra bir sene Almanya bir sene de Avusturya olmak üzere iki sene Avrupa'da kaldı. Şimdi Diyarbakır'da mukim olan Kavarî, Zazaca eserler yazıp Kavarlılara eserleri hakkında konuşmalar yapmakta ve onlar için fahri imamlığa devam etmektedir. Yayımlanmayan Zazaca şiirleriyle birlikte yeni eserler üzerinde çalışmalarına devam etmektedir.⁶

Şair, divan dışında Ahmedê Xasi'nin Arap alfabesiyle kaleme aldığı Zazaca mevlidi "Mevludi Zazakî" adıyla Latin alfabesine çevirmiştir.⁷ Kavarî ile yaptığımız görüşmelerde kendisine, Dîvân'ını yazmaya iten sebep ya da ilhamın ne olduğunu sorduğumuzda aldığımız cevap Xasi'nin yazdığı mevlidin şaire esin kaynağı olduğu yönündedir. Klasik Zaza edebiyatının başyapıtlarından olan Ahmedê Xasi'nin Zazaca kaleme aldığı mevlid, Muhammed Kavarî gibi birçok şairi etkilemiştir. Nitekim yukarıda bahsedildiği gibi Kavarî, Xasi'nin mevlidini ayrı bir çalışma olarak da ele almıştır. Divanda "Sıpasî Kavarî Qeybi Xaşi" şiirinde Kavarî, Ahmedê Xasi'nin yazdığı mevlitle Zazalara büyük bir hizmette bulunduğunu, kendisine ilham verdiğini dolayısıyla da teşekkür, hürmet ve methedilmeyi hak ettiğini söyler:

Se selam û endek sipas Xaşi wa to ri bibi
Bı ziwani Zazakî tu nişto Mewludi Nebi
Kerdo hişyâr geli Zazo to ni zor o ni fedi
Cismi to kerdo yini ma, rûhi to mevlid de di

⁶ Kavarî, *a.g.e.*, s. 70.

⁷ Muhammedê Kavarî, *Mevludî Zazakî*, (Yayınevi belli değildir.), Diyarbakır 2005.

Kerdo yew başi to ma ri ma bızane ende bes
Yıra nikenî no başi ma heta axir nefes
Yist hezâr û se hezâr û belki tay o zêyde des
*To ri bo hürmet û sipas, ma ra bızan ende bes*⁸

Yaptığımız görüşmelerde Kavarî'nin hayatına tesir eden üç şeyi tespit ettik. Zaten bu tesirleri eserinde açıkça görebilmekteyiz: Bunlar Hatay'a göç, Molla Abdullah'ın vefatı ve kız kardeşinin hazin ölümüdür. Kavarî, kan davası vakasından ötürü 1999 yılında ailesiyle birlikte Bingöl'den Hatay'a göçmek zorunda kalmıştır. Gurbette toplam dokuz ay kalmasına rağmen memleket hasretiyle yanıp kavrulduğunu ve çok müteessir olduğunu dile getirmiştir. Bu hasretlik, Dîvân'da mülemma tarzında Zazaca, Kürtçe, Türkçe ve Farsça yazılan "Der Ğeribi Çarbend"⁹ şiiriyle karşımıza çıkmaktadır:

1. Ğeribi zor a ey bira
<i>Ger rohni bidi wek çıra</i>
<i>Weşan gelir her xatıra</i>
<i>Ğerib der min karkerdes</i>	4. Ez welat ra biya dûri
<i>Doz û de'wa min bihûri</i>
<i>Hatırmda qalmanı siri</i>
<i>Ğerib der min karkerdest</i>
2. Ena Ğeribi ez kerda pır
<i>Serfiraz bum, bum wek esir</i>
<i>Qaybettim aşikâr û sir</i>
<i>Ğerib der min karkerdest</i>	5. Ğeribi de est i esrâr
<i>Bum cinarê hebib necâr</i>
<i>Anşakya'da 'asi su var</i>
<i>Ğerib der min karkerdest</i>
3. Dert Ğeribi çiqaş pili
<i>Bê weznandin 'elb û keyli</i>
<i>Yüklenirse ezer fili</i>
<i>Ğerib der min karkerdest</i>	6. Kavarî şew û roj yano
<i>Dawi naye derd giran o</i>
<i>Şebir mevladan 'ayan o</i>
<i>Ğerib der min karkerdest</i> ¹⁰

Yurt içinde ve yurt dışında birçok yerde medrese hocalığı yapan ve en nihayetinde Gaziantep'te vefat eden Seyyid Molla Abdullah, Kavarî'nin medrese hocası ve her konuda kendisine danıştığı önemli bir kişidir. Hocasına olan bağlılığını,

⁸ Kavarî, *a.g.e.*, s. 46.

⁹ Gurbetten Dörtlükler

¹⁰ Kavarî, *a.g.e.*, s. 48; *Ğeribî der min karkerdest*: Gurbet beni olumsuz etkilemiştir.

ondan ayrı kalışını, hocasının eşsiz takvasını anlattığı dört şiirine (Liser Seydayi Mela ‘Ebdullah Quddise Sirruhu, Teqwatiyi Seydi Sero, Teqwatiyi Seyday Mela ‘Ebdullahi Sero, Felek Xerabi Ke Emşer) Dîvân’ında yer verir. Kavarî mürşidine bağlı ve onu çok sevmektedir. 2002’nin Temmuz ayında Gaziantep’te hakkın rahmetine vasıl olan Molla Abdullah’ın vefatı Kavarî’yi derinden yaralamıştır. Kavarî, artık kendisini yalnız ve sahipsiz görmektedir:

To ez warde yerdawa ez sekeri

Gil û gazni xo kom ri bikeri

Ez bikes û biwar menda orte de

Ba ‘di to ra ez go xo ri sekeri¹¹

Kavarî, aynı yıl kız kardeşinin ölümüyle ikinci bir acıya katlanmıştır. Akli rahatsızlığı olan Fikriye Hanım bir gün ansızın kayboluverir. Kavar Aşireti bir ay kadar bütün Kavar bölgesini adım adım ararlar ancak Fikriye Hanım bir ay sonra eskiden kullanılan köprünün altında ölü olarak bulunur. Böylece Fikriye Hanım’ın azgın suda boğularak öldüğü anlaşılır. Kız kardeşinin rahatsızlığı ve bu şekilde vefat edişi Kavarî’yi hüzne gark etmiştir. Kız kardeşi için yazdığı ve bir bölümünü aşağıda verdiğimiz “Qeşiday Fıkriya Waye” şiirinde Kavarî, duyumsadığı derin üzüntüyü şöyle dile getirir:

Ez gemgin a, zehf neçār a

Waye biya yini birindār a

Ez ni bikes û biwar a

Wari ‘eşirêy kayar a

Xeber eşnawıt Kayarî

Biya yini Fıkriya şewa tari

Ma nîzona sera şiya

Meger berda çemi hari¹²

¹¹ Kavarî, *a.g.e.*, s. 37.

¹² *A.e.*, s. 35.

6. Divanlar ve Kavarî Dîvânı

Divanın birçok anlamı vardır. Bu çalışmada divan sözcüğü, edebiyat terimi olarak ele alınmıştır. Eskiden herhangi bir konuda yazılmış eserlere bu adın verildiği bilinmektedir. (örn. Dîvânu Lügâti't-Türk) Ancak kelimenin anlamı zamanla daralmış, seçme şiirler barındıran mecmua anlamını almıştır. İsmiyle müsemma olan Divan Edebiyatı'nda bu kullanım oldukça yaygındır. Fuzulî Dîvânı, Hâfız Dîvânı gibi. En bilinen anlamıyla Divan şairlerinin şiirlerini topladıkları esere verilen isimdir. Divanlar tertip edilirken belli bir teşrifata uyulur. Şiirlerin uzunluk-kısalık durumu ve uluhiyetten beşeriyete matuf kullanımı esas alınır.¹³ Genel olarak riayet edilen divan düzeninde sırayla şu şiirler bulunur: tevhid ve tahmidler, münacaatlar, naatlar, kasideler, tarihler, gazeller, murabbalar, muhammesler, müseddesler; terbî', tahmîs, tesdîs, ve taştîr edilmiş manzumeler, terkîb-i bendler ve tercî-i bendler, müstezadlar, rubâiler, kıt'alar bazen de tuyuğlar, müfredler, azâde mısralar ve bazı divanlarda ek olarak şarkılar; lûgazler, muammâlar ve mesnevîler.¹⁴

Yukarıdaki düzene göre tertiplenmiş divanlara “mürettep dîvân” denir. Bazı şairler bu bölümlerin her birinde ayrı ayrı eser vermez. Bu durumda kitap, daha az şiir içerdiği için “divânçe” adıyla anılır. Bu bağlamda Kavarî Dîvânı'na bakıldığında, divanı oluşturan nazım şekilleri ve şiir türlerinin her birinden ayrı örnekler bulunmadığı ve hacmi az olduğu için bu eserin “divânçe” olarak değerlendirilebileceğini düşünmekteyiz. Zazaca yazılmış bazı eserler, divan ismini almasına rağmen bu eserlerin divan özelliği taşımadığı görülmektedir. Bu bağlamda Molla Aziz Beki'nin “Diwon Cebexçuri”¹⁵ isimli çalışması, özellikle muhteva ve konu yönünden tertipli yazılmış Zazaca ilk ve tek divan olma özelliğine sahip olduğu düşünülmektedir.

Kavarî Dîvânı, 140 sayfadan oluşup (Arap ve Latin alfabeleriyle yazılmış toplam sayfa sayısı) 47 şiir içermektedir. Bu şiirlerin çoğu Zazaca olmak üzere Kürtçe, Türkçe ve Farsçayla yazılmıştır. Dîvân'daki şiirlerin 41 tanesi Zazaca, 2 tanesi Kürtçe iken; 3 tanesi Kürtçe-Zazaca, 1 tanesi Kürtçe-Zazaca-Farsça-Türkçe

¹³ Okuyucu, Cihan, *Divan Edebiyatı Estetiği*, Kapı Yay., İstanbul 2015, s. 125-126.

¹⁴ Banarlı, Nihad Sâmî, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi-1*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 2001, s. 343.

¹⁵ Beki, Molla Aziz, *Diwon Cebexçuri*, Bingöl Üniversitesi Yay., İstanbul 2015.

mülemma tarzında yazılmıştır. Dîvân'ın girişinde Türkçede bulunmayan altı sesin her birine örnek olmak üzere 6 dörtlük; Dîvân'ın mahiyetini anlatan “Dîwanê Muhammedê Kavarî” isimli 5 mısralık bir bend; Dîvân'ın telif hakkı ile ilgili yazılmış isimsiz 3 beyitlik bir şiir ve kâtibin,¹⁶ eseri ve sahibini övdüğü “Teqrizi Katibi” isimli 6 mısralık bir bend yer almaktadır. Dîvân'ın sonunda ise ölen kimselere telkin vermek amacıyla yazılmış “Telqinu'l-Meyyeti (Virardışi Merdi) isimli bir düz yazı yer almaktadır. Nazım birimi açısından bakıldığında ise Dîvân'da toplam; 614 beyit, 111 dörtlük ve 3 bendin yer aldığı görülmektedir.

Yaptığımız görüşmelerde Kavarî, devlet okullarında tahsil görmediğini, dolayısıyla şiirlerini oluştururken bilinçli olarak herhangi bir ahenk unsurunu (ölçü, kafiye gibi) dikkate almaksızın yazdığını söylemektedir. Ancak ahenk unsurları bilinçli olarak kullanılmamış olsa da incelemelerimizde şiirlerde bazı ölçü ve kafiye uyumları görülmüştür. Bu durum, Kavarî'nin şairlik yeteneğinin tabîî bir neticesi olarak düşünülmelidir. Beyitlerde en çok başvurulan kafiye dizilimi mesnevi tarzında olup aa, bb, cc ... şeklindedir. Dörtlüklerde kullanılan dizilimler aaba, ccde, eefe...; aaab, cccb, dddb...; aaaa, bbba, ccca...; aaaa, aaba, aaca...; aaaa, bbbb, cccc... şeklindedir. Bendler ise aabaa; aaaaa; aaaaaa şeklinde şemalanmıştır. Ölçü, redif, kafiye, iç kafiye ve kelime tekrarlarıyla şiirlerde ahenk sağlanmış; en çok rağbet edilen kafiyeler tam kafiye ve tunç kafiyeler¹⁷ olmuştur. Ölçülerde ise çokça başvurulan serbest ölçünün yanı sıra; 8'li, 11'i, 15'li ve 16'lı hece ölçülerinden yararlanılmıştır. Klasik divanların vazgeçilmez vezni olan aruz vezninden yararlanılmadığı tespit edilmiştir.

Kavarî Dîvânı, umumiyetle dinî-tasavvufî konuları ihtiva etmektedir. Hatta Kavarî'nin doğrudan din dışı yazdığı şiirlerinde bile dinî bir içerik bulmak mümkündür. Umumiyetle işlenen konular; Allah, İlahî aşk, ölüm, kıyamet, ahiret, ahlak, hak, gurbet ve hasrettir. Tevhit, münacaat, naat, methiye, mersiye ve dua ise en çok kullanılan nazım türleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹⁶ Bayram Ermiş (Abdülbaki olarak da bilinir), Diyarbakır'ın Çınar ilçesinde cami imamı olarak çalışmaktadır.

¹⁷ Mısra sonlarındaki iki ses benzerliğine tam; birbiri ile kafiyeli kelimelerden birinin diğerinin içinde aynen yer almasına ise tunç kafiye denir.

Kavarî Dîvanı piyasaya dönük olarak yayımlanmamıştır. Birkaç tane hususi olarak elimizde bulunmaktadır. Ayrıca divanın ilk yazmalarına da ulaşamamıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Kavari Dîvanı'nda Din

Din, “d-y-n” kökünden türeyen “*ceza, mükâfat, siyaset, hesap, hüküm, millet, ibadet, ferman, şeriat, takva, vera', mülk, ihsan, hizmet, galebe, kahr, istila, zül, inkıyad*” gibi anlam yelpazesi çok geniş olan bir kelimedir. Bu kelime; hak din, Allah'ın dini, doğru din, halis din, hükümdarların kanunu, din-hesap günü gibi tamlamalarla ve diğer yalın türevleriyle 95 defa Kur'ân'da kullanılmıştır.¹⁸

İnsanın yaratılış amacına ve espirisine bakıldığında dinin insanı bu amaca götüren bir yol olduğu anlaşılmaktadır. Gaye, dünya ve ahiret hayatında insan için hayırlı olanın elde edilmesini sağlamak ve ihsan edilen sonsuz nimetin borcunu ödemek suretiyle mutlak yaratıcının rızasını kazanmaktır. Din, insan yaşamının her alanını tanzim ve tahkim eden kanunlar manzumesidir. Bu kanunlar, Allah tarafından peygamberler ve kitaplar yoluyla insanlara ulaştırılmış olup bunlarla amel edip etmeme hususu cüz'i iradenin tasarrufuna bırakılmıştır.

Tapınma ihtiyacı fitrî ve gerekli bir ihtiyaçtır. İlk insandan bu yana insanlar korktukları, güç yetiremedikleri, anlam veremedikleri, kendilerini mutlu veya mutsuz hissettikleri durumlar karşısında bir inanca, bir dine veya mistik bir güce sığınma gereksinimi duymuşlardır. Bu gereksinme, olgu olarak insanlığın her safhasında gizli veya açık olarak kendini göstermiştir.

“*Bir kültür ve medeniyetten söz ediliyorsa, elbette bu kültür ve medeniyetin bir edebiyatı ve dini olacaktır.*”¹⁹ Bu münasebetle din ve edebiyatın birbiriyle olan etkileşimi tabiidir. Çünkü hem din hem de edebiyat, hayatın tüm alanlarına nüfuz etmiş iki disiplin olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kur'ân gibi kutsal metinlerde edebî tasvirlerle, söz ve anlam sanatlarıyla sözün daha etkili kılındığı bilinmektedir. Din adamları, dinin etkili bir şekilde tebliğ edilmesinde edebiyattan yararlandıkları gibi şairler ve yazarlar da duygu ve

¹⁸ Karagöz, İsmail, “Din”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara 2015, s. 122.

¹⁹ Aktaş, Hasan, *Türk Şiirinde Din ve Tasavvuf*, Çizgi Yay., Konya 2001, s. 26.

düşüncelerini aktarıırken rağbet edilen dinî değerlerden yararlanırlar. Bu açıdan bakıldığında dinde şairlerin yararlanabileceği birçok malzeme vardır. Bunlar Allah, melekler, kitaplar, ayetler, hadisler, peygamberler, halifeler; ahiret, din, itikat ve ibadetle ilgili kavram, kıssa ve motifler şeklinde sıralanabilir.

Şairler, istidatları nisbetinde dinî değerleri kendi hayal dünyalarında işleyip başka bir formda tekrar kaleme alırlar. Çalışmamızın birinci bölümünü teşkil eden “Kavarî Dîvân’ında Din” bölümü dikkate alındığında şairin din literatüründen muhteva ve üslup açısından çokça yararlandığı görülecektir. Şairin, kimi zaman doğrudan kimi zaman da göndermelerle bu alandan yararlanırken en çok iktibas, telmih gibi edebî sanatlar yoluyla bunu gerçekleştirdiği tespit edilmiştir.

Kavarî Dîvânı’nın muhtevasını “Din” çerçevesinde şekillendiren kavram, kıssa ve motifler şöyledir:

1.1. Allah

Varlık olarak kabul edilen her şeyin yaratıcısı Allah’tır. Allah, “tüm İlahî sıfat, isim ve fiilleri içeren Yüce Yaratıcı’nın en kapsamlı ismidir.”²⁰ Bundan dolayı İsm-i azam olarak bilinir. Varlık âlemini belirlediği kanunlarla idare eder. Peygamberler yoluyla insanlara fıtrata uygun yaşamayı öğretir. Amacı, eşref-i mahlûkât olan insanın dünya ve ahiret saadetini elde etmesidir.

Kavarî Dîvânı’nda Allah’ın, Rabb, Homay’, Yezdan, İlahî, Barî, Mevla, Ekber, Hakîm, Hebîb, Hâlık, Kadir, Ebed, Samed, Mâlik, Kerîm, Celîl, Rahîm, Rahman, Rezzak, Settar, Gaffar, Hayy, Kayyum isim ve sıfatları kullanılmıştır.

Allah ismi, Kavarî Dîvânı’nda doğrudan veya göndermelerle en fazla kullanılan isimlerden biridir. Kavarî Dîvânı’nda içinde Allah’ın isminin geçtiği dört tane müstakil şiir bulunmaktadır. Bunlar: “Beḫşi Pileyi Homay”, ”Waşfi Homayi”, “Eno Beḫşi Hemdi Homayi” ve “Eno Mebḫeşi Hemd û Şukri Homayi” şiirleridir. Ayrıca Kavarî Dîvânı’ndaki “Lekayi”, “Eno Mebḫeşi Vedayişi Bı Lekayi”, “El-’emân” ve “Gunahkâri” isimli dört şiir münacât konulu iken; “Du’a û Niyazi” isimli şiir dua konuludur.

²⁰ Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yay., İstanbul 2016, s. 37.

Allah varlık âleminin tek sahibi olduğu için mutlak güç onun elindedir. Bundan dolayı şairler sürekli Allah'a yalvarıp yakarırılar.²¹ Kavarî, “Beḥşi Pileyi Homay” şiirinde Allah'ın azametinin ifade edilemeyecek derecede büyük olduğunu, insanın Hz. Nuh (a.s) kadar ömrü olsa bile Allah'ın büyüklüğünü anlatmakla zamanını geçirmesi gerektiğini söyler. Hz. Nuh (a.s)'ın bin yıl yaşadığı söylenir. Kavarî onu örnek göstermekle insan ömrünün zikir ve taat ile geçmesi gerektiğini savunur:

*Ya Rebbe tı çiqaş pil i, pileyi to nina yatiş
Ger ma 'emri Nuhi bike, niyinderi biro yatiş²²*

Şiirin devamında, Allah'ın denginin, eşi ve benzerinin olmadığını, ezeli ve ebedi olduğunu, doğmadığını, doğurmadığını söyleyerek İhlâs suresine göndermede bulunur:

*Biro yatiş pileyi to, yew çiniko hemberi to
Biortaxi, biheyalî, ma imân ardo bı to
Ma imân ardo tı biwi, bi to çike qeş çiniwi
Tı yerin i, tı peyin i, hem bi day û hem bi pi wi²³*

Kavarî, Allah'ın eşsiz kudretiyle yeri ve göğü yardımsız altı günde yarattığını, yarattığı mekândan münezzeh olduğunu ve gücü karşısında mahlûkâtın ancak zerre hükmüne geçeceğini düşünmektedir:

*Erd û 'ezman eşeri to, şeş roji de to yıraşti
Bı kuwwet û qudreti xo, yew to ri nibiyi paşti
Tı daxili 'alemi ni, ni tevera ni zere
Erdû 'ezman de çi esto, to ri qasi yew zerre²⁴*

²¹ Aktaş, *a.g.e.*, s. 29.

²² Kavarî, *a.g.e.*, s. 1.

²³ *A.e.*, s. 1.

²⁴ *A.e.*, s. 1.

Şiirin son beytinde ise Kavarî, Allah'ın büyüklüğünü anlatmaya insan idrakinin yeterli gelmeyeceğini söyleyerek kul olarak acziyetini ifade eder:

*Aqli Kavarî 'âciz o, qasir o hem nişkeno
Pileyi Homayi o yaco, belki teyke eşkeno²⁵*

“Waşfi Homayî” şiirinde Allah'ın “Ebed, Samed, Mâlik, Kerîm, Rahîm, Rezzak, Settar, Gaffar” vasıflarından bahsedilmiştir. Kavarî, Allah'ın cömertliği, rahmetinin çokluğu ve koruyuculuğu karşısında dertlenip umutsuzluğa kapılmanın yersiz olduğunu söyler; böylece müslümanların korku ile ümit (havf ile recâ) arasında kalması gerektiğiyle ilgili ayet ve hadislere de işaret eder:

*Tı kerîm i, tı settar i, tı rehîm i, tı geffar i
Çi lazim o heni ma bike fiğan û hem meded²⁶*

Allah samed'dir, yani Allah hiçbir şeye muhtaç değildir. Aksine her şey O'na muhtaçtır.²⁷ Kavarî, Allah dışında hiç kimsenin “Samed” ismine mazhar olmadığını, Allah'ın kimseden medet ummayacak kadar kudretli olduğunu söyler:

*Ya Rebbi yew çiniko ğeyri to, name yew zi şemed
Tı wari quweti zehfî, yewi ra nikenî meded²⁸*

Kur'an'da geçen “Rabbu'l-âlemîn” tabirinden yola çıkan âlimler, on sekiz bin âlemin var olduğunu düşünmüşlerdir. Ancak bu rakamsal ifadeler, Arap edebiyatında çokluğu karşılamaktadır.²⁹ Kendine has bir kimliğe sahip olan kâinattaki canlıların her biri, Allah'a muhtaç olup Allah tarafından rızıklandırılır. Kavarî, Rezzak olan Allah'ın on sekiz bin âlemin tamamını tek başına rızıklandığını ve rızıkından hiçbir eksilmenin olmadığını anlatır:

*Tı rezzaq i, rizqi heştês hezar 'alem teyna doni
Dayişî to de xelâs û kemibayış çin o ebed³⁰*

²⁵ Kavarî, *a.g.e.*, s. 2.

²⁶ *A.e.*, s. 3.

²⁷ Bkz. İhlâs: 112/2.

²⁸ Kavarî, *a.g.e.*, s. 3.

²⁹ Karaman, Fikret, “Âlem”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara 2015, s. 20.

³⁰ Kavarî, *a.g.e.*, s. 3.

Hamd, “*Ululama, yüceltmeyi ifâde etmek üzere methetmek, sena etmek demektir.*”³¹ “Eno Behşi Hemdi Homayi” şiirinde Kavarî, günahkâr ve muhtaç olan insanın sonsuz nimet sahibi olan Allah’ı daima yüceltmesi gerektiğini söyler. Allah sevdiği kullarını arındırmak için zaman zaman nimetlerini eksiltip artırmak suretiyle onları imtihan eder; dolayısıyla bollukta da kulunun hamd ve sena içinde olup olmadığını görmek ister. Kavarî, karşılıksız verilen nimetlerden ötürü Allah’ı yüceltmenin önemini ortaya koyar:

Hemd û sena Homay’ ri, qey ni ‘meti do ma ri
*Ni ‘meti yi biqiyas o û dano xâş û ‘âmi ri*³²

Allah, insanları yarattıktan sonra dünyada hangi hâl üzere olacaklarına bakar. İnsanlar genellikle hamd ve şükür ya da küfür ve gaflet gibi iki hâl üzeredirler.³³ İnsana gerekli donanım ve bilgi aktarıldıktan sonra küfre veya şükre yönelme özgürlüğü tamamen kendisine bırakılmıştır.³⁴ “Eno Mebheşi Hemd û Şukri Homayi” şiirinde Kavarî, insanları şükretmeye davet ederken âlimlerin ittifakıyla yalnızca Allah’ın şükredilmeye layık olduğunu savunur:

İlahi hemd û şükr to ri bi, la’iqi ancaq
*Bi to yew la’iq niyo, ‘âlimo kerdo ittifaq*³⁵

Allah’ın şükredilmeye ihtiyacı yoktur. Şükürde gaye, insanın farkındalık kazanmasıdır. Dil, kalp ve vücudun diğer organlarıyla şükretmek gibi şükür yöntemleri bulunur.³⁶ Her şükürde insanı Allah’a götüren bir yol vardır. Kavarî, şükürün dille az, kalple çok yapılmasını ister. Zira kalp samimiyetin, mutlak teslimiyetin gerçekleştiği mekândır:

Kavarî tı tay yaje, zehf binale
*Hemd û şükr bike bi qil û qale*³⁷

³¹ Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yay., İstanbul 2004, s. 137.

³² Kavarî, *a.g.e.*, s. 3.

³³ Ünal, Ali, *Kur’an’da Temel Kavramlar*, Beyan Yay., İstanbul 1986, s. 492.

³⁴ Bkz. İnsân: 76/3.

³⁵ Kavarî, *a.g.e.*, s. 4.

³⁶ Ünal, *a.g.e.*, s. 493.

³⁷ Kavarî, *a.g.e.*, s. 5.

“Lekayi”, “Eno Mebheşi Vëndayişi Bı Lekayi” şiirlerinde Kavarî, Allah’ın büyüklüğünden ve insanın aciziyetinden bahseder. Günahı çok; amel ve ibadeti az olan insanın çaresizliğini, yakarışını dile getiren Kavarî, Allah’ın merhametine sığınarak O’ndan af diler:

*Ŧa ‘et çin o, ma gunahkâri, reħmi to tim hiyidâri
Reħmi xo ti ma nikiri, ma bikesi, hem biwari³⁸*

*İlahi ti hem ‘afukâri, xellâqi, hem murebbi
Ti Kavarî ‘afu bıki bı reħmi xo ya Rebbi
Ŧeri çarberi to de çarpey yinderto hem zey fundi
Ti red bıkeri hina o go bızaro yaco Rebbi³⁹*

Kavarî, “Du ‘a û Niyazi” şiirinde, hak ve batıl karşısında bilinçlenmenin gerekliliğinden bahsettikten sonra güzel davranış sergileme ve şefaath konularında Rabb’ine niyazda bulunur. Şiirin sonlarında ise kendisi, annesi, babası, kitapta emeği geçen kâtip ve bütün ehl-i iman için dua eder:

*Ya Rabbê! ti heme bawermendo û bawermendan ehli imânê ‘efu bıkeri
Ya Rabbê! ti Kavarî û dayi û bayi ey zi reħmey xo ra bihiyi nikiri
Ya Rabbê! ti Kâtibi zi serfirâzi dunya û axireti piya bıkeri (Amin)⁴⁰*

“el-Emân” ve “Gunahkâri” şiirlerinde Kavarî, günahkâr, hatalı, heva ve hevesine düşkün olduğunu söyler; pişmanlığını ve acizliğini itiraf ettikten sonra Allah’tan aman ve merhamet diler:

*Se hezâr û yist hezâr ez poşmon a, el-emân
Ėelet û yanışı xo ez da ‘im yona, el-emân⁴¹
Ya Rebbe ez gunahkâr a, heta gunona pilebar a
Guney mın nini mardışı, reħmey to ez hiyidâr a⁴²*

³⁸ Kavarî, *a.g.e.*, s. 6.

³⁹ *A.e.*, s. 15.

⁴⁰ *A.e.*, s. 64.

⁴¹ *A.e.*, s. 18.

⁴² *A.e.*, s. 30.

1.2. Melekler

Melekler, “*Maddeden mücerret nûr şeklinde varlıklardır.*”⁴³ Meleklerde yemek, içmek, uyumak; erilik, dişilik gibi insanî ihtiyaç ve özellikler yoktur. Onlar yalnızca Allah’a ibadet ederler. Meleklerin içinde önemli vazifeleri olan dört büyük melek vardır: Azrail, Cebrail, Mikâil ve İsrâfil. Kavarî, bunlardan İsrâfil’i emsal gösterir ve İsrâfil’in suru iki kez üfleyerek ne kadar büyük bir görevi ifa edeceğine dikkatimizi çeker:

*Ti yace ine ra eno çiko pil
Dı şure puşkero melek İsrâfil*⁴⁴

Dereceleri en yüksek olan dört büyük melek, Kur’an’da “mukarrebûn melekler”, yani yakınlaştırılmış melekler şeklinde vasıfandırılmışlardır.⁴⁵ Kavarî, kıyametin kopuşuyla birlikte Allah’a yakınlıklarıyla bilinen bu meleklerin varlıkları son bulmadan önce bütün canlıların öleceğini söyler:

*Homay’ çı heskerde maneno hemin
Çar mela’iketi hem muqarrebîn
İsrâfil, Mikâ’il, ‘Ezra’il, Emin
Eni çar hemê manenê bı yeqîn*⁴⁶

1.3. Kitaplar

Allah, kendisini bilmeleri, emir ve yasaklarını öğrenip uygulamaları için insanlara peygamberler ve kitaplar göndermiştir. Allah Kur’ân-ı Kerîm’de, insanların anlaşmazlığa düştüklerinde doğru yolu bulmaları için başvurabilecekleri kitapları hak olarak indirdiğini beyan eder.⁴⁷ Kavarî Dîvânî’nda kutsal kitaplardan kısmen bahsedilmekle birlikte en çok bahsedilen kitap Kur’ân-ı Kerîm’dir. Kur’ân, “Mushaf” ismiyle de Kavarî Dîvânî’nda geçer. Kavarî, son kitap olan Ku’rân’a

⁴³ Tarlan, Ali Nihat, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Akçağ Yay., Ankara 2009, s. 39.

⁴⁴ Kavarî, *a.g.e.*, s. 52.

⁴⁵ Bkz. Nisâ: 4/172.

⁴⁶ Kavarî, *a.g.e.*, s. 58.

⁴⁷ Bkz. Bakara: 2/213.

inancının tam olduğunu ve onu kendisine şeksiz bir şekilde rehber aldığını ifade eder:

*Ma imān ardo bı muşhef, baweri ma ci ri zey şedef
ÿy dıma kitāb çıniko, ma xo ri kerdo hedef⁴⁸*

1.4. Âyetler ve Hadisler

Âyetler Kavarî Dîvân'ında genellikle kısmi iktibas yoluyla zikredilse de bazen ayetin tamamının aktarıldığı da görülmektedir:

a) İqre bismi⁴⁹:

*Cibril to ri arde “iqre bismi” ya Resulellāh
ÿa: Bıwane no muşhef to ri amew ya Resulellāh
To ya; Ez wendeyān niya, niżona ez qeş bıwani
Tı kerdi yerari xo ya: De biwan ya Hebîbellāh*

b) Hesbunellāh ni‘me’l-wekil⁵⁰:

*Hesbunellāh ni‘me’l-wekil yaje tı xo ri bıke delil
Weqto tı yew qest bıkeri, tewekkul bıde Rebbê Celil*

c) Welakinne ‘ezābellāhi şedîd⁵¹:

*Ca çın o yew yazdo ni sedd û sedîd
Welakinne ‘ezābellāhi şedîd*

ç) İleyhi yureddu ‘îlmu’s-sā‘eti⁵²:

*Ger persi çı weqto na qiyamete
İleyhi yureddu ‘îlmu’s-sā‘ete*

d) el-mulku’l-lillāhi’l-vāhidi’i⁵³:

⁴⁸ Kavarî, *a.g.e.*, s. 5.

⁴⁹ *A.e.*, s. 6; Bkz. Alâk: 96/1.

⁵⁰ *A.e.*, s. 32; Bkz. Âl-i İmrân: 3/173.

⁵¹ *A.e.*, s. 53; Bkz. Hac: 22/2.

⁵² *A.e.*, s. 53; Bkz. Fussilet: 41/47.

⁵³ *A.e.*, s. 58; Bkz. Mü‘min: 40/16.

Cewabi xo bı xo o dono ğeffār

El-mulku'l-lillāhi'l-vāhidi'l qehhār

e) Wesîke'l-lezîne keferû îla cehenneme zumerā⁵⁴:

Wesîqe'l-lezîne keferû bira

Îla cehenneme benî zumera

f) Minhā haleknakûm wefihā nu'îdukum we mînhā nuhricukum târeten uhrā⁵⁵

g) Emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i 'ani'l-munker⁵⁶:

Emr-i bi'l-ma'rûf, nehy-i 'ani'l-munker

Nino yatışı nibeno xeber

h) Kulhuwellāh⁵⁷:

Yew çıniko hemberi to kulhuwellāh yatışı to,

Tı yerin i, tı peyin i, ma imān ardo bı to

Ayrıca Dîvân'da bazı âyetlerin anlamlarına göndermede bulunulmuştur. Mesela, Allah'ın yeri göğü yaratması,⁵⁸ ölene kadar Allah'a ibadet etmek,⁵⁹ muttakilerin cennete sevk edilmesi,⁶⁰ cennet nimetleri,⁶¹ anne ve babaya şükretmek⁶² gibi.

Kavarî Dîvânı'nda, doğrudan veya gönderme yoluyla kullanılan hadisler şunlardır:

a) Allah'a iman ve iyilikseverlik⁶³; şirk ve anne babaya itaatsizlik⁶⁴:

⁵⁴ Kavarî, *a.g.e.*, s. 60; Bkz. Zümer: 39/71.

⁵⁵ *A.e.*, s. 66; Bkz. Tâ Hâ: 20/55.

⁵⁶ *A.e.*, s. 49; Bkz. Âl-i imrân: 3/104, 114; Tevbe: 9/71, 112; Lokmân: 31/17.

⁵⁷ *A.e.*, s. 5; Bkz. İhlâs: 112/1.

⁵⁸ *A.e.*, s. 14; Bkz. Zümer: 39/38.

⁵⁹ *A.e.*, s. 19; Bkz. Hicr: 15/99.

⁶⁰ *A.e.*, s. 61; Bkz. A'râf: 7/49.

⁶¹ *A.e.*, s. 62; Bkz. Bakara: 2/25; Âl-i imrân: 3/15, 198; Nisâ: 4/57.

⁶² *A.e.*, s. 19; Bkz. Lokmân: 31/14.

⁶³ *A.e.*, s. 12; Davutoğlu, Ahmed, *Sahîh-i Müslim Terceme ve Şerhi*, Sönmez Neşriyat A.Ş., İstanbul 1980, C. I, s. 357, no: 135.

⁶⁴ *A.e.*, s. 12; Mollamehmetoğlu, Osman Zeki, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, Yunus Emre Yay., İstanbul 1964, C. III, s. 351, no: 1964.

Yato peyğamberi Homay' yew hedişiko zehf meqbul

Yatişi iy ma ri sened o, lazım o ma xur bike qebul

Dı çiy esti na dūnya de, in holir i çin o çikê weş

Yew bawermendi billāhi, yew bawermendo ri holikerdiş

Dı çiy esti zehf nebaş i, in nebaşêr çikê çin o

Yew şirk yiraştış Homay' ri, yew piy o mayi ri ta 'et çin o

b) İnsanlara zarar vermemek⁶⁵:

Zerar nido muslimono, hem nido heme insono

Eno yatişi peyğamberi maw', peyğamberi heme insono

c) Âlimlerden istifade etmek ve ilim öğrenmek⁶⁶:

Resulê Homay' ya: ruşin, ya: desmaji xo bışini

Wazeni şima çikê bizoni, xo ri 'alimo hete roşini

ç) Gençliğin, sağlığın, zamanın, zenginliğin ve hayatın kıymetini bilmek⁶⁷

d) Komşuluk hakkı⁶⁸:

Peyğembêr ma yato hediş, heq cironti çiko nefis

Min yati rojêy ke Cibrîl ciron ri ciron biko waris

e) Anne baba hakkı⁶⁹:

Persaw peyğamberi ma ra, heq day û bayi yaci ma ra

Heqê ine ende zehf o, hemberi ine mevace of ca ra

f) Evlat hakkı⁷⁰

⁶⁵ Kavari, *a.g.e.*, s. 13; Mollamehmetoğlu, *a.g.e.*, C. III, s. 375, no: 2005.

⁶⁶ *A.e.*, s. 13; Öztürk, Abdülvehhab, *Malik Bin Enes Muvatta' Tercümesi*, Kahraman Yay., İstanbul 2013, C. II, s. 399, no: 1940; Mollamehmetoğlu, *a.g.e.*, C. IV, s. 398, no: 2786.

⁶⁷ Bkz. Kavari, *a.g.e.*, s. 16; Mollamehmetoğlu, *a.g.e.*, C. IV, s. 228, no: 2531.

⁶⁸ *A.e.*, s. 19; Mollamehmetoğlu, *a.g.e.*, C. III, s. 375, no: 2008.

⁶⁹ *A.e.*, s. 27; Mollamehmetoğlu, *a.g.e.*, C. III, s. 352, no: 1965.

⁷⁰ Bkz. Kavari, *a.g.e.*, s. 26; Mollamehmetoğlu, *a.g.e.*, C. III, s. 379, no: 2017.

g) Kabir⁷¹:

*Resuli Homay' Qadiri, yew hedişê ke yato ma ri
Qebre, ya bexçeykêy cennet a yan çuxureykêy adiri*

h) Ölüm hakikati ve hakkın teslimi⁷²

Eno merg û merdiş Homay' û resuli Homay' şima ra yato û raşt a yato.

i) Allah'ı görmek⁷³

Riwayet kerdo imami Buharî

Yato hediş de Muhammed Muxtari

Muheqeq şima go Homay' xo bıyini

Seni rojêy çarês aşme bıyini

Mu`mini cennet de Homay' yineni

Heqiqeti iy çito qet şek nikenî

i) Cennetliklerin sıfatları⁷⁴

j) Kıyamet alametleri⁷⁵

1.5. Peygamberler

Peygamber kelimesi, Farsça kökenli olup “*haberci, Allah'tan haber getiren*”⁷⁶ demektir. Rivayetlere göre, Allah'ın emirlerini insanlara ulaştıran 124 bin peygamber gönderilmiştir. Bunlardan 25 tanesinin ismi Kur'ân'da geçmektedir. Kavarî Dîvânî'nde Hz. Muhammed (sav), Hz. Âdem (a.s), Hz. Eyyüb (a.s), Hz. İbrahim (a.s), Hz. Yusuf (a.s), Hz. Yakub (a.s), Hz. Mûsâ (a.s), Hz. İsâ (a.s), Hz. Süleyman (a.s), Hz. Nuh (a.s), Hz. Salih (a.s) ve Hz. Hud (a.s) ismen veya telmihen

⁷¹ Kavarî, *a.g.e.*, s. 33; Mollamehmetoğlu, *a.g.e.*, C. IV, s. 263, no: 2578.

⁷² *A.e.*, s. 65; Mollamehmetoğlu, *a.g.e.*, C. IV, s. 230, no: 2535.

⁷³ *A.e.*, s. 62; Davutoğlu, *a.g.e.*, C. II, s. 662, no: 297.

⁷⁴ Bkz. Kavarî, *a.g.e.*, s. 45; Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yay., Ankara 1988, C. XV, s. 391-392, no: 3; Mollamehmetoğlu, *a.g.e.*, C. V, s. 286, no: 3387.

⁷⁵ Bkz. Kavarî, *a.g.e.*, s. 49-51; Davutoğlu, *a.g.e.*, C. XI, s. 6981, no: 39.

⁷⁶ Karaman, “Peygamber”, *a.g.e.*, s. 538.

zikredilmiştir. İsmi geçen peygamberlerin birçoğu, “Pilo Ra ‘İbret Girowıtış” başlıklı müstakil şiirde geçmektedir.

1.5.1. Hz. Âdem (a.s)

İlk insan ve ilk peygamber olarak kutsal kitaplarda anlatılan Hz. Âdem (a.s), Kavarî Dîvânı’nda Havva’ya olan aşkı ve cennetten dünyaya yollanma yönüyle zikredilmiştir. İnsanlığın atası olan Hz. Âdem (a.s)’in dünya malına karşı düşkünlük göstermesi, dünyaya gönderilişinin asıl sebebi olmuştur. Kavarî, bu olaya telmihte bulunur ve Hz. Âdem (a.s)’i emsal göstermek suretiyle içimizdeki dünyalık arzulara karşı zaafiyet gösterilmemesi gerektiğini düşünür:

*Terki cenneti bıkeru semedê mali dunya
O çi zono piy ma Âdem qeybi çi amew dunya⁷⁷*

Aşık olmak, fitrattan gelir. Aşkın ilk temsilcisi olan Hz. Âdem (a.s) bu fitrî aşkla Havva’ya yönelmiştir:

*Yıraştışı insani dir Homay’ eşqêyk do şıma
Piy şıma Âdem bı ‘eşqi xo geyro Heway dıma⁷⁸*

1.5.2. Hz. Nuh (a.s)

Uzun bir ömür sürdüğüne inanılan Hz.Nuh (a.s), Kavarî Dîvânı’nda bu yönüyle öne çıkarılır:

*Ya Rebbe tı çiqaş pil i, pileyê to nina yatış
Ger ma ‘emri Nuhi bıke, niyınderi biro yatış⁷⁹*

1.5.3. Hz. Salih (a.s)

Semûd kavmine uyarıcı olarak gönderilen Hz. Salih (a.s), kavminin helâkına ve meşhur deve olayına telmihen Kavarî Dîvânı’nda zikredilmiştir. Kavarî kıyamet

⁷⁷ Kavarî, *a.g.e.*, s. 11.

⁷⁸ *A.e.*, s. 34.

⁷⁹ *A.e.*, s. 1.

alametlerini sıralarken rivayete binaen Hz. Salih (a.s)'in devesi olan ve taşa kendinden geçmiş olarak kalan şeyin Dabbetü'l-Arz olduğunu söyler:

*'Elameti poncine Dabbedu'l- 'Erđ o,
Wacibo zonayış ma sero hem ferz o⁸⁰*

*Yoni lirêy deyey Şaliğ a bira,
Kota miyon kera tede şiya xo ra⁸¹*

Ayrıca Kavari Dîvânî'nda Hz Salih (a.s) dışında Hud Peygamber (a.s)'in kavmi Ad'ın rüzgâr fırtınası ile helâkına da göndermede bulunulmuştur:

*Ema weqto ameye 'Adi sıra,
Hewêyke ine sero ame bı ra⁸²*

1.5.4. Hz. İbrahim (a.s)

Nemrut tarafından ateşe atılan Hz. İbrahim (a.s), Rabb'ine karşı olan mutlak teslimiyetinden ötürü "Allah dostu" anlamına gelen Halîlullah sıfatına layık görülmüştür. Bu münasebetle Hz. İbrahim (a.s) ateşe atıldığında Cebrail, Allah'ın emriyle havada Hz. İbrahim (a.s)'i yakalayarak ona isteğini sorar, O da Allah ne dilerse ona razı geleceğini söyler. Çünkü Allah O'nun için en güvenilir vekildir:

*Ĥesbunellāh ni 'me'l-wekil, yato İbrahimu'l-Xelil
Weqto eştö miyanê adiri, ya tı yace: Rebbê Celil⁸³*

⁸⁰ Kavari, *a.g.e.*, s. 50.

⁸¹ *A.e.*, s. 51.

⁸² *A.e.*, s. 52.

⁸³ *A.e.*, s. 32.

1.5.5. Hz. Yakub (a.s)

Yusuf kıyası ile ilgili olarak Yusuf'u kaybeden Hz. Yakub (a.s)'un çaresizliğine ve sabrına telmihte bulunulmuştur:

*Birindārimi ji firqeta te seyda,
Yeki wekte cihān da nabe peyda
Jibona min lazim e şebri cemil
Biçareme ne Ya 'qubim şebrey da*⁸⁴

1.5.6. Hz. Yusuf (a.s)

Hz. Yusuf (a.s), Kavarî Dîvânî'nda hasetlik nedeniyle kardeşleri tarafından kuyuya atılması münasebetiyle anılır:

*Kamo niterso hesudi eqreba bira bayi ra
Wa xo ri 'ibret bıgiro Yusufi Ken 'ānî ra*⁸⁵

Onun Mısır'daki köleliğine ve kimsesizliğine telmihte bulunulur:

*Bikesi zore tune jira hewle
Ne ayayi ne virāne ne hol e
Yusufi Ken 'ānî yek peygember bû
Ji bikesi di Mişrey da bû kole*⁸⁶

Ayrıca Hz. Yusuf (a.s)'un Züleyha ile yaşadığı hadise sonrası zindana atılışı da Kavarî Dîvânî'nda zikredilmiştir:

*Zerey Zuleyxa nikotine Yusifi Ken 'ānî
Ego yaco mirdey' xo ra, bikşe merze zindāni*⁸⁷

⁸⁴ Kavarî, *a.g.e.*, s. 37.

⁸⁵ *A.e.*, s. 11.

⁸⁶ *A.e.*, s. 37.

⁸⁷ *A.e.*, s. 34.

1.5.7. Hz. Eyyüb (a.s)

Sabrın sembolü olarak bilinen Hz. Eyyüb (a.s), bu yönüyle Kavarî Dîvânî'nda anılır:

*Kamo ku sine a nikero, beluri şebr nikero
Nişinaşno Nebi Eyyub, wa xo ri tewbe bıker⁸⁸*

1.5.8. Hz. Mûsâ (a.s)

Kendisine dört büyük kitaptan Tevrat'la risalet görevi verilen bir peygamberdir. Tûr Dağı'nda Allah'la konuşması, Firavun'la mücadelesi, Kızıldeniz'i asasıyla ikiye bölmesi, koynuna soktuğunda elinin beyazlaşması ve Hızır ile yaptığı yolculuklarla anılır. Kavarî, Allah'la söyleşerek Kelîmullah sıfatını alan Hz. Mûsâ (a.s)'nın bu yönünü anımsatarak onun şefaatine nail olmayı Allah'tan ister:

*Yoni ya Musa hem ti kelîmullâh
Ti ma ri şefa 'et ke bı 'iznîllâh⁸⁹
Yew ku raşt o çep nîzona, 'emri xo geflet de yarna
O çı zono kelîmullâh yat se, ser i Turi Sîna⁹⁰*

1.5.9. Hz. Süleyman (a.s)

Hz. Süleyman (a.s), babası Hz. Davud (a.s) gibi hem hükümdar hem de peygamberdir. Hükümranlığın sembolü olan yüzüğü, hayvanlarla konuşması ve cinlere hükmetmesiyle bilinir. Kavarî Dîvânî'nda Hüdhdü aracılığıyla Hz. Süleyman (a.s)'ın Belkıs'a davetiye göndermesi olayına işaret edilmiştir:

*Kamo gafil bo nîzono, na dunya çira pis a?
Ça zono mektubi Suleymân şiy⁹¹ qey Belqisa⁹¹*

⁸⁸ Kavarî, *a.g.e.*, s. 11.

⁸⁹ *A.e.*, s. 56.

⁹⁰ *A.e.*, s. 12.

⁹¹ *A.e.*, s. 12.

1.5.10. Hz. İsa (a.s)

Kendisine İncil indirilen İsrailoğullarının son peygamberidir. Sayısız mucizeleri olan Hz. İsa (a.s)'ın göğe çekilişi olaylarına telmihte bulunulmuştur. Hz. İsa (a.s)'nın göğe yükselişinin insanlar tarafından anlaşılmamasından duyduğu rahatsızlığı anlatırken, yer ve göğün yaratılışının da yeterince tefekkür edilmediğini ileri sürer:

*Kamo ku tefekkur nikero yıraştışı erđ û 'ezmān
O çı zono Homay' 'İsa çira iy berdo 'ezmān'⁹²*

1.5.11. Hz. Muhammed (sav)

Kavarî Dîvânı'nda doğrudan ya da göndermelerle ismi en çok zikredilen peygamberdir. Hz. Muhammed (sav)'e ithafen Kavarî Dîvânı'nda “İmami Heremeynan, Homay' Nûri Peyğemberi Vıraştıto Nuri Wehdeti Xo Ra, Weşfi Peyğemberî, Waştışı Şefa'eti, Koley' Peyğemberî” isimleriyle beş tane müstakil şiir bulunmaktadır.

Kavarî, Alak suresini işaret ederek Hz, Muhammed (sav)'in vahiyyle tanışmasını ve “oku” emrine muhatap oluşunu anlatır:

*Cibril to ri arde “iqre bismi” ya Resulellāh
Ya: Bıwane no muşhef to ri amew ya Resulellāh
To ya; Ez wendeyān niya, nižona ez qeţ bıwani
Ti kerdi yerari xo ya: De bıwan ya Hebîbellāh⁹³*

Kavarî, Hz. Muhammed (sav)'i en büyük sanatçı olan Allah'ın eşsiz sanatının güzel bir cevherine benzetir. Cevher, mücevher anlamıyla maddî anlamda değer taşıyan maddeleri temsil eder. Cevher, aynı zamanda öz, asıl, esas anlamlarına da gelir. Bu bağlamda Hz. Muhammed (sav)'in diğer insanlara nispetle öz veya esas olarak görüldüğü düşünülmektedir:

*Cevheri to şen 'eti Homay'o pil o ya Hebîbellāh
Hebîbi tı kerdi mehbub, iy xo ri ya Resulellāh⁹⁴*

⁹² Kavarî, a.g.e., s. 12.

⁹³ A.e., s. 6.

⁹⁴ A.e., s. 7.

Kavarî, Hz. Muhammed (sav)’i kâinatın yaratılışının hikmeti ve sebebi olarak gösterir ve bu hakikatin önceki peygamberlerce (Hz. Âdem (a.s), Hz. İbrahim (a.s), Hz. Musa (a.s), Hz. İsa (a.s)...) tasdik edildiğini savunur:

*Eger tı nibiyne Homay’ ni yiraştine eflâke
Ni ‘erş û kursiyö qelem, ni xâke ya Resulellâh*

*Sebebi yiraştışı ine tuwi, bi to çin o ferd
Heme peygamberon teşdiq to kerdo ya Resulellâh⁹⁵*

Onun gibi birinin dünyaya gelemeyeceğine ve ahir zamanın son peygamberi olduğuna dikkat çeker:

*Zey to yew niamew dunya, to dima qeş yew zi nino
Resuli âxiri zemoni tuwi ya Resulellâh⁹⁶*

Kulun günahkârlığı bağlamında kendi durumundan endişe duyar. Böylece günahkâr olduğunu, insanlar içinde sahipsiz ve kimsesiz kalarak mahşerde perişan olacağını söyleyerek peygamberin şefaatine sığınır:

*Kavarî zehf gunahkâr o, xeyri iy çin o defter de
Şefa ‘et nikeri cı ri perişon o di mehşer de
Ê go biwayr bımono, miyani heyâl û hogır de
Weqta ku tı wayr niyeji kam vejino ya Resulellâh⁹⁷*

Peygamberin evinin önünde köle olmayı içten bir şekilde arzu eder. Değer taşıyan varlıklara hizmet etme isteği, kişiye de değer katar. Kavarî bu yaklaşımıyla Hz. Muhammed (sav)’i yüceltmenin yanında ona ait olan mekânlarda hizmet etmek suretiyle cennete girme isteğini ortaya koyar:

*Ya Resul! zeri min wazena bibi kole to ri
Qebul ke min bı koleti yeri beri kiy xo ri⁹⁸*

⁹⁵ Kavarî, *a.g.e.*, s. 8.

⁹⁶ *A.e.*, s. 8.

⁹⁷ *A.e.*, s. 10.

⁹⁸ *A.e.*, s. 10.

1.6. Dört Halife

Halife, Hz. Muhammed (sav)'in vefatından sonra yönetici olarak seçilenlere verilen isimdir. Dört halife: Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'dir. Cennetle müjdelenen ve sahabenin ileri gelenlerinden olan bu isimler, Hz. Muhammed (sav)'e yakınlıklarıyla ve farklı nitelikleriyle ön plana çıkmışlardır. Kavarî Dîvânî'nda, söylenceleriyle ve nasihatlerine kulak verilmesi gereken örnek kişilikler olarak anılırlar.

1.6.1. Hz. Ebubekir

Dört büyük halifeden birincisidir. Müslümanlığı kabul eden üçüncü kişi olup miraç hadisesini duyduğunda tereddütsüz inandığı için Sıddîk lakabını almıştır. “Çok samimi, çok sadık anlamına gelen bu lakap kendisine, mi‘rac olayı başta olmak üzere gaybla ilgili haberleri hiç tereddütsüz kabul ettiği için bizzat Resûl-i Ekrem tarafından verilmiş ve İslâm literatüründe bununla şöhret bulmuştur.”⁹⁹ Tüm savaşlarda Peygamber'imizin yanında yer alarak ve kızı Aişe'yi Peygamber'imizle evlendirerek sadakatini göstermiştir. İki sene halifelik yapan Hz. Ebubekir, Kur'ân-ı Kerîm'i ilk defa bir araya getiren kişidir.

Kavarî, Hz. Ebubekir'in sözünü hatırlatarak azıksız, hazırlıksız kabre gireni, gemisiz denize giren kişiye benzeterek ahiret için hazırlık görmenin önemine dikkatleri çeker:

*Ebubekri kerdo emir, bi zade yew şo bıkow qebir
Zeyko şuwari behri bo, gemi çın bo nikenow şebir*¹⁰⁰

1.6.2. Hz. Ömer

İkinci halife olarak on sene idarecilik yapan Hz. Ömer, adaletiyle sembol isim olmuştur. Bu yönüyle haklıyı haksızdan ayıran anlamında Faruk lakabını almıştır.¹⁰¹

⁹⁹ Fayda, Mustafa, “Ebû Bekir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yay., C. X, s. 101-102.

¹⁰⁰ Kavarî, *a.g.e.*, s. 13.

¹⁰¹ Fayda, “Ömer”, *a.g.e.*, C. XXXIV, s. 46.

Ömer bin Hattab olarak bilinir. Kavarî, Hz. Ömer'in sözünü anımsatarak dünyanın mal ile; ahiretin ise salih amel ile kıymetleneceğini söyler:

*Yato 'Ömeri laci Xeṭṭābi; şerefi dunya piro mal o
'Ezizi axireti awo ku zadi iy salih e'mal o'¹⁰²*

1.6.3. Hz. Osman

Üçüncü halife olan Hz. Osman, Müslümanlığı kabul eden beşinci kişidir. Peygamber'imizin Rukiye ve Ümmü Gülsüm adlı kızlarıyla evlenerek iki nur manasında Zinnureyn unvanıyla anılmıştır. Edeb ve hayâ timsalidir. Kur'ân'ı çoğaltmakla İslâm'ın tebliğine büyük katkı sağlamıştır.

Kavarî, Hz. Osman'ın sözüne ithafen dünyanın karanlık kalbinden çıkıp ahiretin aydınlığına ermek için zikir ve ibadette sürekliliği şart koşar:

*Yato 'Osman ibni 'Effān; tari qelbi dunya bi nam
Xeyri roşni axireti, tı xo ri zikir de bike dewam'¹⁰³*

1.6.4. Hz. Ali

Son halife olup Peygamber'imizin amcazâdesi ve damadıdır. İslâm'ı kabul eden dördüncü şahsiyettir. Takva, cesaret, yargı, ilim gibi konularda öne çıkan Haydar lakaplı Hz. Ali, cesaretiyle Hayber'de destanlaşan bir kahramanlık sergilemiştir. Ayrıca ilmiyle örnek bir şahsiyettir; nitekim Peygamber efendimiz onun için: “*Ben hikmet (ilmin) eviyim (şehriyim), Ali de onun kapısıdır.*”¹⁰⁴ buyurmuştur. Kavarî Hz. Ali'nin sözüne atfen kim Allah'ın rızasını istiyorsa ilmin talebeliğini yapsın, diyerek Hz. Ali'nin bu yönüne dikkat çeker:

*Yato 'Eliyyu'l- Murteza; bıwazo Homay' ra kam rıza
Wa talebi 'ilmi bıkero zonayibo niwero ceza'¹⁰⁵*

¹⁰² Kavarî, *a.g.e.*, s. 13.

¹⁰³ *A.e.*, s. 13.

¹⁰⁴ Mollamehmetoğlu, *a.g.e.*, C. VI, s. 274, no: 3969.

¹⁰⁵ Kavarî, *a.g.e.*, s. 13.

1.7. Ahiret ve İlgili Kavramlar

1.7.1. Ahiret

Dünya, madde âlemi, üzerinde yaşadığımız yer anlamına gelir. “*Dünya, nispeten daha yakın anlamına gelirken, ahiret, dünyaya nispetle sona kalan, tehir eden, geciken, son, neticede varılacak yer gibi anlamlara gelmektedir.*”¹⁰⁶ Genel anlamda ahiret, kıyametten sonraki hayata verilen addır. Sadece dünya hayatı değil; insanı varlıklar hiyerarşisinde hakettiği yerine oturtan ve ona hakikati öğreten bir de ahiret hayatı vardır.¹⁰⁷ İnsanlar, dünyadaki fiillerine göre ahiret hayatında ya cehennemle cezalandırılacaklar ya da cennetle mükâfatlandırılacaklardır. Kavarî Dîvânî’nda ahiret, daha çok ahirete iman, hesap ve cennet-cehennem cihetleriyle ele alınmıştır. Kavarî, kim isyana düşüp ahiret için gayret etmezse o kimse cennete inanmayıp cehennemi arzu etmiş olur, diyerek insanları ahirete inanmaya çağırır:

*Kamo ku bıkero ma ‘şiyet, axiret xo ri nigiro himmet
O xo ri cehennem wazeno, bawer nibeno bı cennet*¹⁰⁸

Hesap gününün korku ve merak içinde zorlu geçeceğini düşünen Kavarî, ahirette kurtuluşa ermek için Rabb’e yönelmenin gerekliliğine işaret eder:

*Rojêy hisâbi zehf zehmet o gelek
Bı ‘emri Homay’ keni sıra melek*

*Sıra de yindeni bı ters û mereq
Bihemdi vejino cesed ra areq*¹⁰⁹

*Bes yace tı Kavarî, axiret to ri tari
Tı wazeni xelaş bi, xo ri yendi Rebbey Bari*¹¹⁰

¹⁰⁶ Cebecioğlu, *a.g.e.*, 18.

¹⁰⁷ Ünal, *a.g.e.*, s. 248.

¹⁰⁸ Kavarî, *a.g.e.*, s. 13.

¹⁰⁹ *A.e.*, s. 55.

¹¹⁰ *A.e.*, s. 4.

1.7.2. Kıyamet (Haşr-Mahşer)

Sözlükte “*ayağa kalkmak, dikilmek, durmak, canlıların Allah huzurunda saygıyla duracakları gün*”¹¹¹ anlamlarına gelen kıyamet, İsrail adındaki meleğin sûr’a üfürmesiyle bütün canlıların öleceği, ikinci üfürmede insanların mahşerde hesap vermek üzere yeniden dirilip toplanacağı ve yaptıklarının karşılığını göreceği zaman dilimidir. Kavarî Dîvânı’nda kıyamet konusunu yoğun bir biçimde işleyen iki tane şiir vardır. Bunlar, “Ena Beyti Qıyameta” ve “Persayişi Çar Su’âli” adlı şiirlerdir. Dîvân’ın en uzun şiiri olan “Ena Beyti Qıyameta” şiirinde kıyamete iman, kıyamet alametleri, kıyametin nasıl gerçekleşeceği, mahşer, sorgu, mizan, cennet-cehennem, şefaât gibi konular ele alınmıştır. Bu yaklaşımıyla Kavarî, kıyamete inanmayı imanın esaslarından biri sayar ve bunu Kur’ân’a dayandırır:

*Yew rukney ki erkâni imâni ra
Qiyamete est a ego biyo bira
Homay’ yato Qur’ân de kerdo beyân
Şek çuniko beyro qiyamet hemân*¹¹²

Müşrikler tarafından istihza ile kıyametin ne vakit kopacağı konusu, Hz. Muhammed (sav)’in nezdinde Müslümanlara sorulduğunda; bunun ancak Allah tarafından bilineceği söylenir. İnananların kıyametin gelişinden hiçbir şüphe duymadığı Kur’ân’dakine benzer şekilde ifade edilir¹¹³:

*Persenî müşriki bawermendo ra
A qiyamete şıma yatıy kura?
Qiyamete yena bawermend yono
Çı weqt yena bi Homay’ yew nižono
Rojêy qiyamete muheqqeq yeno
Amayiş de şubhe şek nimaneno*¹¹⁴

¹¹¹ Karaman, “Kıyamet”, *a.g.e.*, s. 377.

¹¹² Kavarî, *a.g.e.*, s. 49.

¹¹³ Bkz. A’râf : 7/187.

¹¹⁴ Kavarî, *a.g.e.*, s. 52.

Hadislerde bildirilen ve Kur'ân'da bir kısmı geçen on büyük kıyamet alameti (Mehdi'nin, Deccal'in ve Hz. İsa'nın gelişi, Yecüc ve Mecüc'ün ifsadı, Dabbedu'l-Arz'ın yerden çıkışı, gün doğumu, ateş ve dumanın çıkması, Kâbe'nin harabeye dönmesi, Kur'ân sayfalarından yazının kalkması) Kavarî Dîvânî'nda şöyle sıralanmıştır:

'Elameti qiyamete des bızan

Goş bide bızane xo meke nezan

Yew awo ke bêyro Mehdi ey bira

O go weledi Faîmatu'z-Zehra

'Elameti diyin ku bêyro Deccâl

Ay ku bawer niker ci ri beni heyâl¹¹⁵

'Elameti hirin nuzuli 'İsa

'Aleyhişşelat û selam zi disa

'Elameti çarın xurûci Ye'cuc

Weledi Yafis o hem Ye'cuc Me'cuc

'Elameti poncine Dabbedu'l- Erd o

Wacibo zonayış ma sero hem ferd o¹¹⁶

'Elameti şeşın yetişi roji

Coko tera şino awo ez yaji

'Elameti hotın yejino duman

Ehli ser erdo yono hey el-emân

'Elameti heştın yejino adır

Hemberi iy de yew nibeno qadır

'Elameti newîn Qur'āno Kerîm

Yeno weradayiş bı lefz û terîm

¹¹⁵ Kavarî, *a.g.e.*, s. 49.

¹¹⁶ *A.e.*, s. 50.

*'Elameti desın, peyni 'elamet
Ke'be xerāb keni ehli hebeşet*¹¹⁷

Kıyamet sahnelerinin anlatıldığı Mürselât, Fecr, Kâri'a, Müzzemmil gibi Kur'ân surelerine göndermede bulunan Kavarî, büyük bir depremle göğün yarılacağını, yerin parçalanıp yürütüleceğini; insanların şaşkınlık içinde şuursuzca davranacağını; annenin, süt emen çocuğundan kaçacağını söyler. Böylece kıyamet sahnelerini Kur'ânî bir anlayışla adeta canlandırır:

*Weqto qiyamete bêyro û wirzo
'Erđ û 'ezmāni go piya bilerzo
A go yena 'ezmono qeleşnena
A go yena 'erdo hem bedelnena*¹¹⁸

*Ku 'erđ û 'ezmān piya biwi zey ğubār
Mexluqi Xalîqi yaci hey hewār
Dayi ku şit dona e go bilerzo
Weledi xo yerari xo ra berzo*¹¹⁹

Kavarî, "Persayişi Çar Su'ālî" şiirinde kıyamet gününde insana; ömrünü, malını, bedenini ve ilmini nerede harcadığıyla ilgili dört tane sorunun yöneltileceğini belirtir. Kavarî, zorlu geçecek olan bu hesap karşısında ateşte kızaran sac gibi insanın içinin yanacağını, haşır ve mizanda zorlanacağını söyleyerek biraz umutsuzluğa kapılır:

*Kavarî zeri veyşena zey toqi seri adiri
Rojêy heşr û mizāni de ti go xo ri se keri?*¹²⁰

¹¹⁷ Kavarî, *a.g.e.*, s. 51.

¹¹⁸ *A.e.*, s. 51.

¹¹⁹ *A.e.*, s. 52.

¹²⁰ *A.e.*, s. 20.

Kavarî, mahşer gününü kara gün olarak tasavvur eder. İnsanın böyle bir günde çaresiz kalacağını ama Allah'ın rahmetinden de umut kesmeyeceğini başka bir şiirinde dile getirir:

*Rojêy heşri rojo siya wo, xo ri se kerî? hey hewâr
Niyîşnena rehma to ra, destî xo zi hey hawâr*¹²¹

1.7.3. Ahir Zaman

Ahir zaman; “dünyanın sonu, kıyamet, kıyametin yaklaştığı ve alametlerinin belirginleştiği zaman”¹²² anlamlarına gelir. “Ahir zaman” tabirinden, son peygamber yani Hz. Muhammed (sav)’den kıyametin kopuşuna kadar ki zaman diliminin kastedildiği bilinmektedir. Daha önce birçok devrin yaşandığı artık son bin yıllık Kamer Devri’nin yaşanmakta olduğu inancı da kabul görmektedir.¹²³ Kıyametin yaklaştığıyla alakalı küçük alametlerin gerçekleştiğini iddia edenler olsa da dünyanın sonunun ne zaman geleceği konusu gaybîdir. Kur’ân’da bu hakikat şöyle geçer: “Kıyametin ne zaman kopacağı bilgisi şüphesiz yalnızca Allah katındadır.”¹²⁴ Kavarî Dîvânî’nda da bu gerçeğin Allah dışında bilinmeyeceği fikri savunulur:

*Qiyamete yena bawermend yono
Çı weqt yena bi Homay’ yew nîzono*¹²⁵

Kavarî, Hz. Muhammed (sav)’in ahir zaman peygamberi oluşunu özellikle vurgular:

*Zey to yew niamew dunya, to dima qeţ yew zi neyno
Resuli axiri zemoni tuwi ya Resulellâh*¹²⁶

1.7.4. Amel Defteri

Amel defteri, “insanların dünyadaki iyi ya da kötü tüm düşünce, söz ve davranışlarının Kirâmen Kâtibîn adlı melekler tarafından yazıldığı belgedir.”¹²⁷

¹²¹ Kavarî, *a.g.e.*, s. 15.

¹²² Serinsu, Ahmet Nedim, vd., *Dini Terimler Sözlüğü*, MEB Yay., Ankara 2009, s. 8.

¹²³ Kurnaz, Cemal, *Hayâlî Bey Divânî'nin Tahlili*, MEB Yay., İstanbul 1996, s. 77.

¹²⁴ Lokmân: 31/34.

¹²⁵ Kavarî, *a.g.e.*, s. 52.

¹²⁶ *A.e.*, s. 8.

¹²⁷ Serinsu vd., *a.g.e.*, s. 17.

Tasavvufa göre deftere yazılan ve önemli olan kalbin amelleridir.¹²⁸ Ancak amel defteri, gizli (kalpte) ve açıkta olan her şeyin eksiksiz kayıt altına alınıp ahirette insana okutulacak olan deftere verilen isimdir. Amel defteri cennetliklere sağdan, cehennemliklere soldan ya da arkadan verilir.¹²⁹ Kavarî, Kur’ân’da geçen Kehf suresinin ilgili ayetine işaret ederek¹³⁰ kitabı soldan verilenlerin her şeyi sayıp döken kitap karşısında korkuya kapılacaklarını ve keşke bu hesabımızı bilmeseydik diyerek pişmanlık duyacaklarını söyler:

Ine ku kitab ine biyo dayiş

Hem kišta çepe ra tera yeno yatiş

Kitabi xo bigêyri hem bıwani

Guney to biwi tı ‘eceb memani

Werıkeyna en kitab niameyne

*Ma ri ma hisab xo qe nižoneyne*¹³¹

1.7.5. Cennet

Sözlükte, “bahçe, çok güzel ve ferahlık veren yer; meyvelik, ağaçların, suların ve gölgelerin bol olduğu yer”¹³² anlamlarına gelen cennet, Allah’ın vaad ettiği gibi dünyada inanıp güzel fiillerde bulunanların ahirette ödüllendirilecekleri yer demektir. Kavarî Dîvânı’nda konuyla ilgili en çok kullanılan isim olmakla birlikte Kur’ân’da ve hadislerde bahsedilen sekiz cennetten Dîvân’da doğrudan zikredilenler ise Firdevs ve Naîm cennetleridir. Ayrıca Dârü’l-mukame ve Dârü’l-huld cennetlerine de göndermede bulunulmuştur. Konuya ilişkin ağırlıklı olarak cennetin nimetlerinden ve cennet ehlinin vasıflarından bahsedilir. Kavarî, Kur’ân’a ve hadise dayanarak¹³³ müminlerin sıfatlarını: “Namaz kılıp zekat verirler, nefislerini dizginlerler, ırzlarını korurlar, sözlerine ve emanetlerine riayet ederler, hak ihlalinde bulunmazlar, güzel

¹²⁸ Uludağ, *a.g.e.*, s. 39.

¹²⁹ Bkz. Hâkka: 69/19, 25; İnşikâk: 84/7, 10.

¹³⁰ Bkz. Kehf: 18/49.

¹³¹ Kavarî, *a.g.e.*, s. 54.

¹³² Serinsu vd., *a.g.e.*, s. 48.

¹³³ Bkz. Mü’minûn: 23/1-11; Canan, *a.g.e.*, C. XV, s. 391-392.

ahlaklıdır.” şeklinde sıraladıktan sonra hakikî mümin olan o kimselerin Firdevs cennetine gireceğini ifade eder:

Peyğemberi yato hedış de, kam eni ewşāf biwi tede
*O mu'mino heqiqi yo, cay'i iy Firdews de haw te de*¹³⁴

Kavarî yine Kur'ân'a dayandırarak¹³⁵ cennet ehlinin güzel ve lezzetli meyvelerden, sulardan; gölgeliklerden ve yüksek döşeklerden istifade edeceklerini söyler:

Wer ine teli pa çini, kirazi
Hay yersi de weni muzon kirazi
Versî, awu, fiki qet kêm nibeni
Nini birnayış tim zide beni
Doşekono berzo sero roşeni
*Qarşi werbini de iy şöhet keni*¹³⁶

Kaynaklarda, huri ve gılmandan cennet ehlinin hizmetkârları olarak bahsedilir. Türk şiir geleneğinde de huri ve gılman, cennetle birlikte aslî işleviyle anılır.¹³⁷ Kavarî Dîvânı'nda ise aynı bağlamda huri ve gılman kast edilerek onların cennetliklere hizmet edecekleri dile getirilmiştir:

İne sero tuti, qiji fır doni
*Ay tuti xizmetçi cı ri aw doni*¹³⁸

Kur'ân'da vaad edilen nimetlerin varlığına inanıp ikna olanların, cenneti ve cennetin nimetlerini helalince hak ettikleri düşünülür:

Ay ni'meti ma nızani ey bira
Homay' Qur'ân de yato kerdo sıra

¹³⁴ Kavarî, *a.g.e.*, s. 45.

¹³⁵ Bkz. Muhammed: 47/15; Rahmân: 55/60; Vâkı'a: 56/28-29; Hicr: 15/47-48.

¹³⁶ Kavarî, *a.g.e.*, s. 62.

¹³⁷ Aktaş, *a.g.e.*, s. 101.

¹³⁸ Kavarî, *a.g.e.*, s. 62.

İy ku pey bawer bi iy şini cennet
Helal bo ine ri cennet û ni 'met'¹³⁹

Kavarî Dîvânî'nda cennetliklerin meleklerin müjdesiyle ebedî kalmak üzere cennete sevk edilişleri Kur'ân'a paralel bir şekilde anlatılır:¹⁴⁰

Wezîfeli Melâ'iketi yeni
Mijdewân doni cı, cır ber a keni
Şima şiri cennet ma şima weş di
Şima go tede bîmoni ebedî'¹⁴¹

Kavarî'ye göre, Naîm cennetinin muhatapları, dünyada Allah'tan korkup O'nun buyruklarını yerine getirenlerdir:

Ba'di ku ma ya qîşey ehli ceḥîm
Ma go yaje ehli cenneto ne'îm
Înê ku Homay' ra tersey dunya de
Bi emri iy nikerda heme ca de'¹⁴²

1.7.6. Cehennem

Ahirette ceza çekilecek yerdir. Kur'ân'daki bazı ayetleri referans alan kimi görüşlere göre cehenneme girenler orada ebedî kalacaklardır.¹⁴³ Kimi kaynaklara göre ise inanan günahkârlar, cehennemde günahları ölçüsünde cezalarını çekip cennete gireceklerdir. Kavarî'ye göre kâfirler, cehennemde ebedî kalırken; iman edip günah işleyenler, cezalarını çekip arındıktan sonra cennete gireceklerdir:

Ame tera yatîşi şîyr cehennem
Ebedî yînderi cay derd û elem

¹³⁹ Kavarî, *a.g.e.*, s. 62.

¹⁴⁰ Bkz. Zümer: 39/73.

¹⁴¹ Kavarî, *a.g.e.*, s. 61.

¹⁴² *A.e.*, s. 61.

¹⁴³ Bkz. Nisâ: 4/169.

Cehennem de gunehkâr nimaneno

*Gorey guney xo ra ceza onceno*¹⁴⁴

Kavarî Dîvânı'nda, Kur'ân'da adı geçen yedi cehennem ismi (Cehennem, Lezâ, Hutame, Saîr, Sakar, Cahîm, Hâviye) anılır ve kâfirlerin zebaniler eşliğinde cehenneme kötü bir hâl içinde sevk edileceği ileri sürülür:

Ïy yeni yeri cehennemi bira

Zeboni yeni ine keni sıra

Yeni zeboni ber keni a cı ri

Ïn halêy ko xirab de yineni xo ri

Wesîqel lezîne keferu bira

*Ïla cehenneme benî zumera*¹⁴⁵

Kavarî'ye göre cehennemlikleri, Kur'ân'da zikredildiği gibi kan, irin ve yaralardan oluşan bir cehennem menüsü beklemektedir:¹⁴⁶

Werdişi ine goni û rimi birin

*Heta ebed ay go bonci yew axin*¹⁴⁷

Cehennemlikler çığlıklar ve inleyişler içinde büyük bir azaba duçar kaldıklarında, onlara yardım eden kimsenin olmayacağı söylenir:

Ïy go bıqeyri, bızari iy bira

Ya Rebbê! ma yeje no cehennem ra

Şıma go bıyini 'ezabo kebîr

*Çin o şıma ri eyro yew paştegir*¹⁴⁸

¹⁴⁴ Kavarî, *a.g.e.*, s. 61.

¹⁴⁵ *A.e.*, s. 60.

¹⁴⁶ Bkz. İbrâhim: 14/16.

¹⁴⁷ Kavarî, *a.g.e.*, s. 61.

¹⁴⁸ *A.e.*, s. 61.

1.7.7. Azap

İsim olarak “ceza, zarar, ezâ, işkence, insana elem veren ve zor gelen şey”¹⁴⁹ anlamlarına gelen azap, inkâr edip isyana düşenlerin ahirette görecekleri kötü muameleyi ifade eder. Kur’ân’daki bazı cehennem ayetlerinden anlaşılacağı gibi biyolojik (fizyolojik)¹⁵⁰ ve ruhsal (psikolojik)¹⁵¹ olmak üzere iki çeşit azap vardır. Kavarî Dîvânî’nda her iki azap çeşidi de anılır. Kavarî, cehennemlikler için bir tarafları yanarken öbür tarafları tazelenir, diyerek yanmanın sürekli olduğu cismî bir azaptan bahseder:

*Ku bıyeyşi cehennem de şıma zi
Kışta yew yiyşena yew bena tezi*¹⁵²

Kavarî, hem fizyolojik hem de psikolojik açıdan azapla karşılaşmak istemez. Hatalı fakat inançlı ve iyi niyetli olduğunu dile getirerek Allah’ın rahmetiyle bu azaptan kurtulmak ister:

*Cism û ruḥeym ‘ezabe te qabul nake el-emân
Belki Yezdani kerîm mın ‘efu bike el-emân*

*Bı rehmay xo ‘ezabi xo ra xelaş ke, el-emân
Bawermend a, xeṭakar a, zerey m’ pak a el-emân*¹⁵³

Cehennem ehli için kimsenin müdahale edemeyeceği büyük azabın görüleceği haberi verilir:

*Şıma go bıyini ‘ezabo kebîr
Çin o şıma ri eyro yew paştegir*¹⁵⁴

¹⁴⁹ Karagöz, “Azâp”, *a.g.e.*, s. 46.

¹⁵⁰ Bkz. İnsân: 76/4.

¹⁵¹ Bkz. Kıyâme: 75/24.

¹⁵² Kavarî, *a.g.e.*, s. 61.

¹⁵³ *A.e.*, s. 18.

¹⁵⁴ *A.e.*, s. 61.

1.7.8. Kevser

Sözlükte “*cennet, cennetteki bir havuz*”¹⁵⁵ anlamına gelen bir isimdir. Sınırsız bolluk anlamı olan Kevser ya da Havz-ı Kevser, cennette Hz. Muhammed (sav)’e bahşedilen suyun adıdır.¹⁵⁶ İslam inancına göre Hz. Muhammed (sav), Müslümanlığı hakkıyla yaşayan ümmetini Kevser havuzu başında misafir edip nimetlenmelerini sağlayacaktır.¹⁵⁷ Kavarî, Kevser sahibi olan Hz. Muhammed (sav)’in susamış ümmetini, bu sudan ikram etmek suretiyle şefaatine nail kılacağını düşünür:

Tı wari hewzi kewseri, tı awe doni teyşon o
Kamo ku a awe ra boro, ni teyşon o ni yeyşon o
Şefa’eti to qeybi ummeti to yeyvo û roşon o
*Yew ferdi ummeti to ra Kavarî yo ya Resulellâh*¹⁵⁸

1.7.9. Mizan

Terazi olarak bilinen mizan, lügatta “ölçü âleti, tartı; ölçek”¹⁵⁹; dinî bir ıstılah olarak “*maşherde herkesin amellerini tartmağa mahsus adalet ölçüsü*”¹⁶⁰ anlamına gelir. Kur’ân’da zikredildiği gibi alışverişte, kâinatın dengesinde ve insanın yaratılışında nasıl ki bir denge, ölçü gözetilmişse insanın ahirette amellerini ölçecek olan bir terazinin konulacağı da hakikat olarak bildirilmiştir.¹⁶¹ Terazi, adaletin sembolüdür. Bu bakımdan Kavarî, maşherde kurulacak olan terazinin mutlak olarak herkesi razı edecek şekilde adaleti tesis edeceğini vurgular:

Homay’ yato ma go rone terazi
Terazi ma herkesi keno razı
Terazi ma teraziko ‘edalet
*’Ego biyo raştkerdiş rojêy kıyamet*¹⁶²

¹⁵⁵ Kanar, Mehmet, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Say Yay., İstanbul 2009, s. 254.

¹⁵⁶ Bkz. Kevser: 108/1.

¹⁵⁷ Serinsu vd., *a.g.e.*, s. 202.

¹⁵⁸ Kavarî, *a.g.e.*, s. 10.

¹⁵⁹ Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lugât*, Aydın Kitabevi, Ankara 1996, s. 655.

¹⁶⁰ Karaman, “Mizan”, *a.g.e.*, s. 449.

¹⁶¹ Bkz. İsrâ: 17/35; Rahman: 55/7; İnfıtâr: 82/7; Şûrâ: 42/17.

¹⁶² Kavarî, *a.g.e.*, s. 59.

1.8. Diğer İtikadî Kavramlar

1.8.1. Ölüm (Ecel-Vefat)

Ölüm, canlı hayatın son bulmasıdır. Kaynaklarda, “İnsan hayatına canlılık veren ruhun bedenden ayrılması”¹⁶³ şeklinde tanımlanır. Herkes için muayyen bir yaşam süresi vardır.¹⁶⁴ Ömür sermayesini bitiren her fert, kaçınılmaz olarak mutlak hakikatle yüzleşecektir. Bu hakikat, Kavarî Dîvânı’nda daha ziyade ağıt şeklinde yani geride kalanlar üzerinde bıraktığı tesirler açısından zikredilmiştir. Kavarî Dîvânı’nda mersiye türünde yazılmış beş tane müstakil şiir bulunmaktadır. Bunlar: “Qeşiday’ Fıkriya Waye”, “Liser Seydayi Mela ‘Ebdullah Quddise Sirruhu”, “Teqwatiyi Seydi Sero”, “Teqwati Seyday’ Mela ‘Ebdullahi Sero”, “Felek Xerabi Ke Emşer” şiirleridir. Bu şiirlerde Kavarî, kız kardeşinin vefatı ve mürşidi olan hocasının ölümü üzerine duyduğu derin üzüntüyü ve yalnızlığı dile getirir:

Ez gëmgîn a, zehf neçâr a

*Waye biya yini birindâr a*¹⁶⁵

Birindarim ji firqeta te seyda

Yeki wekte cihân da nabe peyda

Jibona min lazim e şebri cemil

*Biçareme ne Ya ‘qubim şebrey da*¹⁶⁶

Kayarîme ji firqeta te bikes û biwar mame

Di cihân de roj û şey bo min gemame eya seyda

Ger derbas bin bi ser min da meh û roj û şal û ‘âme

*Birhanina te da dil kul û birin e aye seyda*¹⁶⁷

Şewon û roju nalena qey firaqi to seyda

Dari dunya de geyrawa zey to yew nikerd peyda

Da ‘ima nizdiy Homay’ xo bi her ca de tı seyda

*Şewon û roju nalena qey cirabiyayiş seyda*¹⁶⁸

¹⁶³ Serinsu vd., a.g.e., s. 292.

¹⁶⁴ Bkz. A’râf: 7/34.

¹⁶⁵ Kavarî, a.g.e., s. 35.

¹⁶⁶ A.e., s. 37.

¹⁶⁷ A.e., s. 44.

¹⁶⁸ A.e., s. 38.

*Felek xerabi ke emşer, wefat bi seydayo rehber
Ma biwar û bîkes yerdey', şî resa Rebbê xo Ekber*¹⁶⁹

1.8.2. Kabir

Kabir, insanların öldükten sonra defnedildikleri yere denir. Ahiret yurdunun giriş kapısı olarak bilinen kabir, tekrar dirilinceye dek sürecek olan hayatın geçtiği mekândır. Mezar, makber ve berzahın diğer adıdır. Kavarî Dîvânı'nda "kabir" anlamında "qabr" kelimesinin yanı sıra, "mezel" ve "gor" isimleri de kullanılmıştır. Kavarî Dîvânı'nda kabir isminin geçtiği "Qebra Tari" adıyla bir tane şiir bulunmaktadır.

Kavarî, "Qebra Tari" şiirinde zenginlik, mal, makam ve aşiret sahibi olmanın kabirde fayda vermeyeceğini, bizi kurtaracak olanın yalnızca salih amel olacağını söyler:

*Qebre de ma mendi biwari, ma ri yati dunya de maldâri
Ni 'eşir û mal û meqam, çike nibe fayde ma ri
Mal û 'eşir û hem 'emel, beni heyal hetta mezel
'Eşir û mal tepya yeni, heyal to monenu 'emel*¹⁷⁰

İnsanların kabir melekleri olan Münker ve Nekir tarafından, "Kimsiniz?", "Yaratıcınız kim?" gibi sorularla sorguya çekileceği bildirilir:

*Yeni to ser nekir û munker, yoni tı komi wirz xo ser
Ça ra yeni? se ra şîni? Homay' to kam o? mar bîd xeber*¹⁷¹

Ayet ve hadislerde işaret edilen kabir azabının dehşeti ve korkusu karşısında duyduğu endişeyi şöyle anlatır:

*Resuli Homay' Qadiri, yew heşîşêke yato ma ri
Qebre, ya bexçeykêy cennet a yan çuxureykey adiri*

¹⁶⁹ Kavarî, *a.g.e.*, s. 44.

¹⁷⁰ *A.e.*, s. 33.

¹⁷¹ *A.e.*, s. 33.

*Qebra tari, qebra tari, hey wax lımın hali ma ri
Ni ta'et o ni 'emel o, ma xo ri mendi biwari*¹⁷²

*Kayarı tı çi terseni? tersi qebre ra nalenı
Nekir Munker biri to ser, biemri Homay' nikenı*¹⁷³

1.8.3. Telkin

Arapçada, kişiye bir şey öğretmek, anlatmak ve dayatmaya çalışmak anlamlarına gelen telkin, tasavvufta şeyhin tarikata yeni intisap etmiş birine zikir öğretmesi anlamına gelir.¹⁷⁴ Ayrıca telkin, cenaze defnedildikten sonra bir hoca ya da âlim tarafından sorgunun kolay geçmesi için ölüye bazı temel şeylerin anımsatılması olarak da bilinir.

Dîvân'ın sonunda konuyla ilgili “Telqînu'l-Meyyeti (Yîrardişê Merdî)” adıyla mensur olarak kaleme alınmış müstakil bir yazı yer almaktadır. “Telqînu'l-Meyt”, özetle dört bölümde incelenebilir. İlk bölümde, “*Hemd û sena ay Homay' ri ku bi iy çike baqi nimaneno. Hemd û sena ay Homay' ri ku bi qewwet û qudreti iy çike dewam nikenı, Baqibûn û pileti û çiyı baş heme encaq la'iqi ay Homay' ku yow hew o û teyno.*”¹⁷⁵ şeklinde Allah'a hamd edilip methiyeler düzülür. Ardından “*Eno merg û merdiş Homay' û resuli Homay' şıma ra yato û raşta yato.*”¹⁷⁶ düsturuyla ölümün hak ve mutlak olduğu tasdik edilir.

İkinci bölümde, Munker ve Nekir melekleri kastedilerek iki sorgulayıcı melek tarafından “*Homay' to kam o? Peyğemberi to kam o? Ê dini to çito?*”¹⁷⁷ gibi sorular ölüye yöneltildiğinde ölünün korkmadan ve fesih bir dille “*Homay' min awo ku xalıqi heme çiyon o. Peyğemberi min awo ku Muhammed Muştefa peyğembero peyin o.*”¹⁷⁸ şeklinde cevaplar vermesi gerektiği telkin edilir.

¹⁷² Kavarî, *a.g.e.*, s. 33.

¹⁷³ *A.e.*, s. 34.

¹⁷⁴ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 341.

¹⁷⁵ Kavarî, *a.g.e.*, s. 65.

¹⁷⁶ *A.e.*, s. 65.

¹⁷⁷ *A.e.*, s. 65.

¹⁷⁸ *A.e.*, s. 66.

Üçüncü bölümde, “*Ez şahidi dona ku Ellah yew hew o. Bi iy Rebbena çin o. Heyna ez şahidi dona ku Muhammed hem ‘ebdi Homay’ hem resuli Homay’.*”¹⁷⁹ kelime-i şehadeti telkin edildikten sonra ölümün, kabrin, sorgunun ve haşrin hak olduğu hatırlatılır.

Dördüncü bölümde ise “*Ya Rebbê! ti qewwet bîdi eni meyyeti cewabi raşti sero û ti eni merdi ‘ebdi xo bixelişni ‘ezabi xo ra... Ya Rebbê! ti eni meyyeti teyna meyerde ti ci ri bibe yew paşdegir*”¹⁸⁰ Şeklindeki bir dua ile Allah’tan ölü için yardım dilendikten sonra fatiha okunarak telkin sona erdirilir.

1.8.4. Günah

Allah’ın emir ve yasaklarının belirlediği ölçülerin dışında hareket etmeye veya Allah’ın razı gelmediği her eyleme günah denir. İnsan, nefsin istek ve eğilimlerine uymakla günahkâr olur. Allah kullarını tevbe etmeye çağırır. İnsana, günah işlemekte ısrarcı olmamak ve günah işlendiği takdirde pişman olup tevbe etmek suretiyle günahlarından arınacağı vaad edilir. Kur’ân’da büyük günahlardan kaçınmamız durumunda küçük günahlarımızın affedileceği beyan edilmiştir.¹⁸¹ Kavarî Dîvânî’nda konuyla alakalı “Gunâhkari” adlı müstakil bir şiir bulunmaktadır. Şiirde insanın günahkâr bir varlık olduğuna ve Allah’ın merhametine vurgu yapılır. Kavarî, günahkâr olduğunu itiraf ettikten sonra Allah’ın rahmetine sığınarak affedilmeyi umut eder:

*Ya Rebbê ez gunahkâr a, heta gunana pilebâr a
Guney min neyni mardîşi, Rehme y to ez hiyidâr a
Tî bes vace ey Kavarî, xora cara gunahkârî
Guney to çıqaş piliwi qiji qarşi Rehme y Bari*¹⁸²

1.8.5. Helâl ve Haram

Helâl, Allah’ın cevaz verdiği şeylerdir. Helâl dairede olmayan şeylere haram denir. Güzel, hoş, temiz, sağlıklı, iyi, yararlı ve meşru olan şeyler helâl iken; fena,

¹⁷⁹ Kavarî, *a.g.e.*, 66.

¹⁸⁰ *A.e.*, s. 66.

¹⁸¹ Bkz. Nisâ: 4/31.

¹⁸² Kavarî, *a.g.e.*, s. 30.

pis, sağlıksız ve faydasız olan şeyler ise haram olarak Kur’ân’da belirtilmiştir.¹⁸³ Kavarî, helâl ve haram konusundaki hassasiyetini ortaya koyarken ömrün, ilmin, vücudun ve malın helâl dairede harcanıp harcanmadığına ilişkin mutlaka hesaba çekileceğimizin heberini verir:

Go bêyro perskerdişi şıma ra, şıma yiyarno ‘emri xo çara?

Şıma nişkeni cewab bîdi, xora cewab zor o cara

Ego bîpersi to se kerdo? Cesedi xo ça fena kerdo?

Çi qayde tı go bîdi cewab, tı çoni to xo ri se kerdo.

Yeno persayış ‘ilmi to, to bî no ‘ilm ‘emel kerdo?

Ger ‘emel nikerdo bî ‘ilm, o roj rojêy ku zehf serd o¹⁸⁴

Yew zi to ra perseni, to eno mal ça ra ardo?

Seni to mal owto piser, ‘eceb to ça de xerc kerdo¹⁸⁵

1.8.6. Şefaât

Sözlük anlamı, “bir başkasını desteklemek üzere ona katılmak, yardımcı olmak ve aracılık yapmak”¹⁸⁶ olan şefaât, peygamberi ya da bir Allah dostunu referans kılarak Allah’tan af dilemek veya bir isteğın gerçekleşmesini sağlamak olarak bilinir. Kimin şefaâtçi olup olmayacağı konusu tartışma konusu iken şefaât etme yetkisinin yalnız Allah’ta olduğu Kur’ân’da belirtilmiştir.¹⁸⁷ Kavarî Dîvânı’nda Kavarî başta Hz. Muhammed (sav)’den ve bir Allah dostu olarak düşündüğü hocasından şefaât bekler. Yer yer şefaât konusuna değinilmekle birlikte Kavarî Dîvânı’nda doğrudan şefaât konusunun ele alındığı “Waştışı Şefa‘et” isimli bir şiir yer almaktadır. “Waştışı Şefa‘eti” şiirinde ve diğer şiirlerde Kavarî, günahkâr olduğunu ve Hz. Muhammed (sav)’in şefaatine muhtaç olup bu şefaatin gerçekleşeceğine olan inancını koruyarak bağışlanmak için Peygamber’in şefaâtçi olmasını ister:

¹⁸³ Bkz. Mâide: 5/4.

¹⁸⁴ Kavarî, *a.g.e.*, s. 22.

¹⁸⁵ *A.e.*, s. 20.

¹⁸⁶ Karaman, “Şefaât”, *a.g.e.*, s. 612.

¹⁸⁷ Bkz. Yûnus: 10/3.

*Belki cı ri şefa 'et bexşi Homay' ra tı şefî'
O bawermendo bı şefa 'eti to ya Resulellāh¹⁸⁸*

*Kavarî to ri yew kole, qebul ke ya Resulellāh
Şefa 'eti to ri muhtac o, zareno ya Resulellāh
Wazeno kole bo, yeri kiy to de ya Resulellāh
Bi to bawer o, hem rıcakār o, ya Resulellāh¹⁸⁹*

*Ez feqir a, xora cara bikes a, hem xeţakār a
Waştışi min şefa 'et o, o zi qeybi gunahkār a¹⁹⁰*

Kavarî, kimsesiz, sahipsiz ve günahkâr biri olduğunu söyler. Dolayısıyla vefat etmiş hocasının mahşer günü kendisine sahip çıkmasını ve şefaathetmesini ister:

*Kavarî to ri kolo bes o ende
Ti wayri koley xo niyeci meşşer de
Bikes o, biwayr o, hem gunahkār o
Ba 'di firaqi to ra mendo orte de¹⁹¹*

1.8.7. Tevbe

Tevbe, günahın terk edilmesidir. İnsan günah işlemeye meyyaldir. Önemli olan insanın günahattan sonraki hâlinin ve tavrının nasıl olacağıdır. Bir arınma vesilesi olan tevbenin nasûh olması, yani samimi ve kararlı bir şekilde yapılması gerekir.¹⁹² Tevbenin nasûh tevbe olabilmesi için pişmanlık, günahı terk ve aynı günahı ısrar etmemek şeklinde üç şart koşulur.¹⁹³ Kavarî Dîvânı'nda tevbe üzerine yazılmış "Tewbo Naşûh" isimli müstakil bir şiir bulunmaktadır. Şiirde Kavarî, nasûh tevbe için yukarıda zikredilen üç şartın yerine getirilmesi gerektiğini savunur:

*Şerţi 'ewwelê poşman bo, gunah kerdo heni nikero
Guna ra 'ibret bıgiro, çiray xo yira nikero*

¹⁸⁸ Kavarî, *a.g.e.*, s. 8.

¹⁸⁹ *A.e.*, s. 9.

¹⁹⁰ *A.e.*, s. 11.

¹⁹¹ *A.e.*, s. 37.

¹⁹² Bkz. Tahrîm: 66/8.

¹⁹³ Serinsu vd., *a.g.e.*, s. 275.

*Şertê diyin yaco xo ri, ez guno ra biya beri
Ez heni gunah nikena, ez soz dona Hoday' xo ri
Sozi min qeş'i ez yona, yatışı xo ra ni poşmona
Eni ri yoni şert hirine, tim ca ana hem ez yona¹⁹⁴*

Kavarî, kul hakkına geçilmesi durumunda tevbe şartlarının dörde çıkacağını ve bunun için de hak sahibinden helâllik dilenmesi gerektiğini düşünür:

*Eger o gunah ku kerdo, heqqi benî Âdemi werdo
Şerti 'iy beni çar hebi, ayera cı ri yo derd o
Wa şo wayri heq bıyino, tera helali bıwazo
Yan yeco heq miriki bido, çiko gesh kerdo meger gaz o¹⁹⁵*

1.8.8. Dua

Dua, “insanın bütün benliğiyle Allah’a yönelerek maddî ve manevî isteklerini O’na arz etmesi demektir.”¹⁹⁶ Bu sebeple dua bir iletişim kanalı olup ibadet, dilenme, tevazu ve şükür ifadesidir. Kavarî Dîvânı’nda “Du’a û Niyazî” ismiyle bir dua şiiri yer almakla birlikte birçok şiir, dua ve temenni ile son bulmaktadır. Kavarî, günahkâr ve Allah’a borçlu bir kul olarak Allah’ın rahmetine sığınır. Kurtuluşu ise Allah’a yönelip dua etmekte arar:

*Rehme bike tı ma ri, ma ‘ebdi gunahkâri
Ma wazeni rehmay to, ma cara to ri deydâri
Bes yace tı Kavarî, axiret to ri tari
Tı wazeni xelaş bi, xo ri yendi Rebbê Bari¹⁹⁷*

¹⁹⁴ Kavarî, *a.g.e.*, s. 31.

¹⁹⁵ *A.e.*, s. 32.

¹⁹⁶ Canbulat, Mehmet, “Dua”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara 2015, s. 128.

¹⁹⁷ Kavarî, *a.g.e.*, s. 4.

Şeytanın hilelerinden korunmak isteyen Kavarî, Hz. Muhammed (sav)'in hatırını nazara vererek Rabb'ine niyazda bulunur:

*Ya Rebbê hiley şeytoni ra bıpawe Kavarî
Tı bide xatiri Muḥammed Muştafa Muxtari¹⁹⁸*

Hz. Muhammed (sav)'in şefaatinde mahrum kalmamayı Allah'tan diler:

*Ya Rebbê meḥrum nikeri tı ma zi
Şefa'eti Muḥammedi ra tı zi¹⁹⁹*

Güzel davranış, hak ve batıl karşısında basiretli olma hususunda Rabb'ine dua eder:

*Ya Rebbê! tı heqqê ma bidi zonayış, tı ma heq ra meḥrum nikeri
Ya Rebbê! tı batili ma bidi zonayış, tı ma batıl ra muḥafeza bıkeri
Ya Rebbê! tı ḥal û hereketoni ma zoni, tı ḥal û hereketonê ma baş kerî²⁰⁰*

Kavarî, yazarlık yeteneği hususunda tevazuya sığınır ve yazma konusunda elinden gelenin bu olduğunu söyleyerek dualarda kendisine bir yer arar:

*İy nuşto gorey zonayışi xo ra,
Du'oni xo de iy mekeri xo yira²⁰¹*

1.8.9. Miraç

Kur'ân'da bildirildiği üzere Hz. Muhammed (sav)'in bir gece Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya götürülmesi²⁰² ve hadislerde Mescid-i Aksa'dan da göklere çıkarılması şeklinde yorumlanan olayın tamamına miraç olayı veya miraç mucizesi denir. Miracın bedenen mi ruhen mi gerçekleştiği konusu tartışmalıdır. Kavarî'ye göre; Hz. Muhammed (sav)'in miraca çıkması ve diğer peygamberlerce orada ziyaret edilip tavaf edilmesi, ona bütün peygamberlere imam olma vasfını kazandırmıştır:

¹⁹⁸ Kavarî, *a.g.e.*, s. 24.

¹⁹⁹ *A.e.*, s. 57.

²⁰⁰ *A.e.*, s. 64.

²⁰¹ *A.e.*, s. 63.

²⁰² Bkz. İsrâ: 17/1.

*Dema tı şine Mî'rāce, tı bi imāmi hemine
Amev tewaf û ziyaret kerd piyrone ya Resulellāh²⁰³*

1.8.10. Ruh

Ruh kaynaklarda hareket, hayat ve idrak kaynağı şeklinde açıklanmaya çalışılmıştır.²⁰⁴ Dolayısıyla ruh, duyunun ötesinde soyut bir kuvvet olarak yaşamsal fonksiyonları harekete geçiren temel kaynak, itici ve merkezi güç olarak düşünülebilir. Kavarî Dîvânı'nda ruh, aynı paralelde yani, cesetle olan ilişkisi bağlamında ele alınmıştır. Kavarî, ruh cesedi terk etmeden önce insanları tevbe etmeye, arınmaya davet eder:

*Tewbo yeno qabulkerdişi, hetta ruh bêyro qırıke
Ruh cesedi terk nikero, tı xo ri tewbo neşûh bike²⁰⁵*

1.8.11. Şeytan

İslam inancına göre cinnî bir varlık olan şeytan, kibirlenip Hz. Âdem'e secde etmediği için lanetlenmiştir. İblis olarak da anılır. Lanetlendikten sonra kendi arzusuyla kıyamete dek insanları hak yoldan saptırmakla vazifelendirilmiştir. Kavarî Dîvânı'nda nefis ile birlikte çokça zikredilen şeytan, insanları günaha sevk eden bir varlık olarak ve Hz. Âdem'le olan münasebetiyle anılmıştır. Kavarî günahkâr biri olarak şeytana esir düştüğünü söyler. Ondan korunmak ve kurtulmak için Allah'a dua eder:

*Zeri ma da'im veyşena, gunehkār a tım lerzena,
Nefs û şeytan ri esir a, sekero ay gunah kena²⁰⁶*

*Kavarî von; mun bıpawe şeytani ra İlahi
Hey hewar desti şeytan û nefsi emmari hey hewar²⁰⁷*

²⁰³ Kavarî, *a.g.e.*, s. 8.

²⁰⁴ Ünal, *a.g.e.*, s. 222.

²⁰⁵ Kavarî, *a.g.e.*, s. 31.

²⁰⁶ *A.e.*, s. 6.

²⁰⁷ *A.e.*, s. 16.

Bir dua sözüyle kovulmuş şeytandan Allah'a sığınarak istiâze eder:

*Yaje; e 'uzubîllahî mine 'ş şeytanî'r recîm
Yatişi to dir remeno, tı go sersem bıkeri²⁰⁸*

Şeytan, ateşten yaratılmış bir varlık olarak topraktan yaratılan Hz. Âdem'den üstün olduğunu iddia etmiş ve bu sebeple ona secde etmeyerek Allah'a isyan etmiştir. Kavarî bu durumu anlatırken hammaddenin esas alınıp üstünlük vesilesi olarak görülme sorunsalına da işaret eder:

*Homay' şeytoni ra ya: Tı Âdemi ri secde ber
Ya: Ez hem baş a hem pil a zey Âdemi ende şer
To ez adır ra yıraşta, o yıraşto heri ra
Nibena ez iy ri secde, 'emr şo hezar şeri ra²⁰⁹*

1.8.12. Cin

Kur'ân'da varlıkları bildirilen cinler, duyu dünyasının algılanamayan varlıklarıdır. Cinler, ateşten yaratılmış, insanlar gibi iradeli, Allah'a karşı sorumlu, çeşitli şekillere bürünebilen; ancak maddî âlemde kavranamayan varlıklar olarak tanımlanır.²¹⁰ Cinler de insanlar gibi Allah'a ibadet etmek için yaratılmışlardır. Nitekim Allah mealen: “Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.”²¹¹ buyurur. Cin kelimesi, Kavarî Dîvânı'nda aynı çerçevede ve insan kelimesiyle terkipli şekilde kullanılmıştır. Kavarî, cinlere kulluk bilinci yüklemek suretiyle onların da ibadet ve zikir için yaratıldıklarını düşünmektedir:

*Homay' yato niyıraşti cinn û insani min bi xo
Min yıraşti ku ta 'et û zikir bıkeri iy bi xo
Hem bışınaşni ku mi zi, eza teyna wa bi heyâl
Ğeyri min çıniko gunah 'efu bıkeri o bi xo²¹²*

²⁰⁸ Kavarî, *a.g.e.*, s. 24.

²⁰⁹ *A.e.*, s. 24.

²¹⁰ Ünal, *a.g.e.*, s. 240.

²¹¹ Zâriyât: 51/56.

²¹² Kavarî, *a.g.e.*, s. 39.

Cinler, insanlar gibi hayırlı ve şerli varlıklardır. Bu nedenle onların da insanlarla birlikte haşronulacakları dolayısıyla da bir hesapla karşılaşacakları bildirilir:

Ba'di cı semedi hisabi bira
*İnsân û cin û yeni beni sıra*²¹³

1.8.13. Mehdi

Sözlükte, “hidâyete eren, hidâyete vesile olan, doğru yolu bulan, hak yola giren, yol göstermek veya tarif etmek”²¹⁴ gibi manalara gelen Mehdi, fık ve fücurun yaygınlaşacağı kıyamete yakın bir zamanda zuhur edip insanları Deccal’in şerrinden kurtaracağına inanılan kimsedir. Mehdi kelimesi Kur’ân, Buhârî ve Müslim’de doğrudan geçmemekle birlikte mehdilik; tasavuffun, ehl-i sünnet âlimlerinin ve özellikle Şia’nın ilgi alanına girmiş, ayrıca Yahudi ve Hıristiyan inanişında da kabul görmüştür.²¹⁵ Her çağda bazı insanlar mehdi beklentisi içerisinde olmuşlardır. Mehdi özellikle mazlum halkların büyük bir heyecanla beklediği kurtuluş ümididir.

Kavarî, Mehdi’nin gelişini kıyametin on alametinden biri olarak sayar:

‘Elameti qiyamete des bızan,
Goş bide bızane xo meke nezan

Yew awo ke bêyro Mehdi ey bira,
*O go Weledi Faîmatu’z- Zehra*²¹⁶

İnanişaya göre dünya üzerinde zulüm ve adaletsizlik yaygınlaşacak; Mehdi, zulmü kaldırıp adaleti yeryüzüne hakim kılacaktır. Kavarî de aynı düşünceyi işlemiştir:

‘Edalet zehf keno o erdo sero,
*Seni ku zulm amo kerdış bawero*²¹⁷

²¹³ Kavarî, *a.g.e.*, s. 55.

²¹⁴ Karaman, “Mehdi”, *a.g.e.*, s. 417.

²¹⁵ *A.e.*, s. 418.

²¹⁶ Kavarî, *a.g.e.*, s. 49.

²¹⁷ *A.e.*, s. 49.

Yine Kavarî'ye göre Mehdi, Hz. İsa'nın zuhuruyla birlikte bütün insanların imamı olacaktır:

*'Elameti hirin nuzuli 'İsa,
'Eleyhişşelat û selam zi disa'²¹⁸*

*Hezreti Mehdi dono yerni temām,
'İsey ri hem ine ri beno imām'²¹⁹*

1.8.14. Deccal

Deccal, kıyamet gününe yakın, kıyametin büyük alametlerinden biri olarak ortaya çıkıp insanları doğru yoldan çıkaracak olan yalancı kimseye verilen addır. Kavarî Dîvânı'nda kıyametin ikinci alameti olarak Deccal'in şarkta (İsfahan'da) ortaya çıkacağı, buna inanmayanların ise onun ehlinden olacağı bildirilir:

*'Elameti diyîn ku bêyro Deccāl
Ay ku bawer niker cı ri beni heyāl'²²⁰*

*Deccāl şerq de vejino beno şādir
Bajari 'İşfahan de beno zāhir'²²¹*

Kavarî, Deccal'in, türlü hileleriyle insanın aklını başından alacağını, insanların ona kanacaklarını söyler ve buna karşı insanları uyarır:

*Hiley Deccāli esti zehf rengini
'Eql û hişi insani xo dir beni'²²²*

*İy roji iy bini zey roji şıma
Ena ina bızon mekone dıma'²²³*

²¹⁸ Kavarî, *a.g.e.*, s. 50.

²¹⁹ *A.e.*, s. 50.

²²⁰ *A.e.*, s. 49.

²²¹ *A.e.*, s. 50.

²²² *A.e.*, s. 49.

²²³ *A.e.*, s. 50.

Deccal, Hz. İsa ve Mehdi tarafından öldürülecek, böylece onun şerrinden insanlar kurtulmuş olacaktır:

*'İsa, Mehdi 'iy gini hem kişeni
Şeri iy ra bawermendo xeleşneni²²⁴*

1.8.15. Yecüc ve Mecüc

Kıyamete yakın ortaya çıkıp yeryüzünde bozgunculuk çıkaracak olan topluluktur. Kur'ân'da bu hakikat şöyle bildirilmiştir: *"Nihayet Ye'cüc ve Me'cüc'ün önü açıldığı zaman her tepeden akın ederler."*²²⁵ Kimi tarihçilere göre Yecüc ve Mecüc, Hz. Nuh'un oğullarından Yafes'in soyundan gelen iki topluluktur. Kavarî Dîvânî'nda kıyametin dördüncü alameti olarak zikredilen Yecüc ve Mecüc, dalga dalga yayılıp yeryüzünü ifsada uğratacaklardır:

*'Elameti çarın xurûci Ye'cuc
Weledi Yafis o hem Yecuc Me'cuc
Fesadi keno Ye'cuc hem Me'cuc
Erđo sero beni yıla fewc û fewc²²⁶*

1.8.16. Dabbetü'l- Arz

Dabbe sözlükte, *"canlı, hafif yürüyen, debelenen, binek hayvanı, nüfûz ve sirâyet eden"*²²⁷ anlamlarına gelir. Dabbe kelimesi, yeryüzü anlamına gelen arz kelimesiyle birleşmek suretiyle kıyamet alameti olarak bir ayette geçer.²²⁸ Kavarî, Dabbet'ül-Arz'ın yerden çıkışını, kıyametin bilinmesi gereken büyük alametlerinden biri olarak görür:

*'Elameti pancine Dabbedu'l- 'Erd o
Wacibo zonayış ma sero hem ferz o²²⁹*

²²⁴ Kavarî, *a.g.e.*, s. 50.

²²⁵ Enbiyâ: 21/96.

²²⁶ Kavarî, *a.g.e.*, s. 50.

²²⁷ Karagöz, "Dabbet'ül-Arz", *a.g.e.*, s. 111.

²²⁸ Bkz. Neml: 27/82.

²²⁹ Kavarî, *a.g.e.*, s. 50.

1.9. Din ve İlgili Kavramlar

1.9.1. Din

Din, irade ve akıl sahiplerinin dünya ve ahiret saadetine ulaşmaları için Allah'ın koymuş olduğu kurallar bütünüdür. Din bir yoldur, insan yaşamının tamamını ilgilendiren bir olgudur. Bu nedenle Allah, ilk insan olan Hz. Âdem'den bu yana bütün insanlara hak dinin ilkelerini vahiy yoluyla tebliğ etmiştir.²³⁰ Ancak insanların bu ilkelerle hareket edip etmeyeceği ise kendilerine bırakılmıştır. Allah, insanı en güzel şekilde yaratmış ve sayısız nimetlerini onun hizmetine sunmuştur. Buna karşın kendisinden indirdiği dine bağlı kalarak şükür ve ibadet içinde yaşamasını istemiştir. Kavarî, Allah'ın insana bahsettiği nimetleri hatırlatırken insanın yaratılışından sonraki en büyük nimetin İslam dini olduğunu söyler ve insanı İslam'ın emirlerine uymaya, ibadet etmeye çağırır. Böylece Allah'a yaklaşmanın yolunu göstermiş olur:

*Yir biyare ni 'meti Homay' to sero zehf bi xo
Ba 'di xelqi to zi do to, dini İslami iy bi xo
Ger ca biyari emri İslami bıgiri ta 'et bıki
Tı go bıku miyani inan ku nızdi Homay' bi xo²³¹*

1.9.2. İman

Sözlükte, “*inanma, tasdik etme*”²³² anlamlarına gelen iman, Allah'ın buyruklarını kalp ile dasdik dil ile ikrar ve hâl ile tatbik etmek demektir. İslam'da imanın temel şartları Allah'a, meleklerle, kitaplara, peygamberlere, ahirete, hayır ve şerrin Allah'tan geldiğine iman etmektir. Ancak sadece imanın aslî şartları değil; Allah'ın bütün emirlerini dereddütsüz kabul etmek imanın gereği olarak görülmelidir.

İman kelimesi Kavarî Dîvânı'nda daha çok “*baweri, bawermendi*” kelimeleriyle karşılık bulur. Kavarî, imana büyük bir mana yükler ve itaat etmeyi

²³⁰ Karagöz, “İman”, . *a.g.e.*, s. 122.

²³¹ Kavarî, *a.g.e.*, s. 40.

²³² Serinsu vd., *a.g.e.*, s. 167.

imanın delili sayar. Böylelikle karşılıksız inandığını, itaat ve amelin de kâfi gelmediğini belirterek Allah'ın rahmetini esas alır:

*Bawermendi ma 'ney iy çiko pil a
Ta 'etkerdiş bawermendi ri delil a*²³³

*Žeri ma zehf waşe waş a, baweri ma biqiyas a
Ta 'et 'emel kâfi niyo, rehmay to ma ri esas a*²³⁴

Muhkem bir imanın gerekliliğine vurgu yapan Kavarî, uyanık olmayı, itaat ve amel etmeyi imanın dosdoğru olmasına bağlar ve yardımcı dokunacak olan imanın böyle bir iman olduğunu savunur:

*Ti hişyar be ey bawermend, ger ti baweri xo de raşti
Xo ri ta 'et û 'emel bike, çino yew to ri nibenu paşti*²³⁵

1.9.3. Müslüman

İslam dinine mensup Allah'a kalbî bir teslimiyetle tereddütsüz iman etmiş, Allah'ın belirlediği kurallarla hareket eden, emin olan ve güven veren kimsedir. Nitekim bir hadiste Hz. Muhammed (sav)'e müslümanın hangisi daha faziletlidir diye sorulduğunda Hz. Muhammed (sav): “Müslüman dilinden, elinden müslümânların selâmette kaldığı kimsedir.”²³⁶ buyurmuştur.

Kavarî Dîvânı'nda müslüman kelimesinin yanı sıra “mümin, bawermend” kelimeleri de çokça kullanılmıştır. Müslüman ve Müslümanlıkla ilgili Kavarî Dîvânı'nda üç tane müstakil şiir yer almaktadır. Bunlar: “Mısilmoneti”, “Heqqê Musulmoneti”, “Waşfi Bawermendo” şiirleridir.

Kavarî, Müslümanlığı bizlere nasip ettiği için Allah'ın büyüklüğünü sonsuza kadar zikretmemiz gerektiğini söyler:

²³³ Kavarî, *a.g.e.*, s. 4.

²³⁴ *A.e.*, s. 6.

²³⁵ *A.e.*, s. 36.

²³⁶ Sofuoğlu, Mehmed, *Sahih-i Buhârî ve Tercemesi*, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul 2009, C. I, s. 167, no: 3.

To muslimanti kerde naşibi ma, pileyi xo

*Lazimo ziwān yaco pileyi to, ta ebed*²³⁷

“Mısilmoneti” şiirinde müslümana ibadetin gerekliliği, anne baba hakkı, komşuluk ve akrabalık hakları hatırlatılır.²³⁸

“Heqqê Musulmoneti” şiirinde Kavarî, müslümanların vücudun azaları gibi birbirine bağlı olduğunu ve birbirleri üzerinde hakları olduğunu savunur:

Çiqaş muslimoni esti, çi yew lingi çi yew desti

*Gireydayey weri bini, heq in werbin sero esti*²³⁹

Şiirin devamında selamlaşma, misafirlik, davete icabet, hasta ziyareti, ıslah etme, nasihat etme ve zulme engel olma gibi haklardan bahsedilir.

“Waşfi Bawermendo” şiirinde ise müminlerin sıfatları şöyle zikredilir: Onlar namaz kıлып zekat verirler, nefislerini dizginlerler, ırzlarını korurlar, sözlerine ve emanetlerine riayet ederler, hak ihlali etmezler ve güzel ahlaklıdırlar.²⁴⁰

1.10. İbadetle İlgili Kavramlar

1.10.1. Namaz

Namaz, sorumluluk sahibi olan her müslümana farz kılınmış İslâm’ın beş temel esasından biridir. Namaz, insanı arındıran ve yaratıcısıyla en çok buluşturan ibadettir. Kavarî, miraç olayında Hz. Muhammed (sav)’in namazı ümmeti üzerinde hafifletmek için elli rekattan beş rekata indirme hadisine göndermede bulunmuş, günlük beş vakit namazı ümmeti için bir hediye olarak telakki etmiştir:

Hedey ummeti xo; roj ponc weqti nemaj qebul kerd

*Kamo biker şafa ‘et to esto cı ri ya Resulellāh*²⁴¹

²³⁷ Kavarî, *a.g.e.*, s. 2.

²³⁸ Bkz. *A.e.*, s. 19.

²³⁹ Kavarî, *a.g.e.*, s. 40.

²⁴⁰ Bkz. Kavarî, *a.g.e.*, s. 45.

²⁴¹ *A.e.*, s. 8.

Namaz kılan müminlerin ibadetlerinin teveccüh bulup bulmayacağı hususunda Allah'a karşı korku (havf) ve ümit (reca) arasında olduklarını, her iki duyguyu birlikte yaşadıklarını ifade eder:

Weqto mu'min nemaj keni, Homay' xo ra zehf terseni
*Terseni hem rıca keni, qebulkerdiş tım wazeni*²⁴²

Ahirette namaz konusunda hesap verileceğini ve buna dilimizin olmazsa azalarımızın şahit kılınacağı haberi verilir:

Ba'di perseni derheqqê nemaji
To kerdo nikerdo tı go raşt yaji
Ger to nikerdo rašta yaje bıra
*A'zey to, to sero şahidi xora*²⁴³

1.10.2. Oruç

İmsak vaktinden başlayıp iftara kadar süren zaman zarfında yeme, içme ve diğer maddî ihtiyaçlara ara vermektir. Oruç akıllı, sağlıklı ve mükellef olan her müslümana farz kılınmıştır. Oruç vesilesiyle insanlar bedenlen, ruhen ve ahlaken bir arınma ve Allah'a yakınlaşma halini yaşarlar. Oruç ayı Ramazan ayıdır. Kavarî Dîvânî'nda oruç kelimesi yerine "roje, rojey" kelimeleri kullanılır. Kavarî, Ramazan orucunun tutulup tutulmadığının hesabının sorulacağını ve bunun kul ile Allah arasındaki bir durum olduğunu söyler:

Ba'di ko perseni rojey Remazân,
*Gırot nigiroto encax tı zân*²⁴⁴
Roje hew beytari yewo Homay' de
*Bi yewo Homay' yo nızano cade*²⁴⁵

²⁴² Kavarî, *a.g.e.*, s. 45.

²⁴³ *A.e.*, s. 54.

²⁴⁴ *A.e.*, s. 54.

²⁴⁵ *A.e.*, s. 55.

1.10.3. Zekat

Sözlükte, “*artma, çoğalma, temizlik, bereket, iyi hal ve övgü*”²⁴⁶ anlamlarına gelen zekat, zengin müslümanların belirli ölçülere göre gelirlerinin bir bölümünü muhtaçlara aktarmasıdır. Zekat toplumdaki ekonomik dengesizliği gidermek, toplumsal kaynaşmayı ve barışı tesis etmek bakımından oldukça önemli bir ibadettir. Kavarî zekatın farz kılındığını bu sebeple bu farzın müminler tarafından büyük bir istekle yerine getirilmesi gerektiğini savunur:

Wasfi mu`min raşte yoni, zekati niyerdeni doni

*Homay` in sero ferz kerdo, bawermendi hes keni doni*²⁴⁷

Zekat verenlerin bu mesuliyetin altından alınlarının akıyla kalkacaklarını, vermeyenlerin ise şedid bir azapla karşılaşacaklarını anlatır:

Ba`di derheqi zekati perseni

İy me`muri Homay` qeş niterseni

Eger iy zekati xo do ey heyâl,

Reng û ruçuki iy hem beno zelâl

Eger iy zekati mali xo niyeto

Adir konu con iy hem het bı het o

O zekati iy beno eqreb û mari

*Gunêy iy sipeni yısneni domari*²⁴⁸

1.10.4. Hac

Hac sözcüğü, “İbrânicede “*hag*” şeklindedir; “*bayram*” anlamına gelen bu sözcük “*bir şeyin etrafında dönmek, dolanmak*” mânasındaki “*hvg*” kökünden türemiştir.²⁴⁹ Kutsallık atfedilen mekânları ziyaret etmek anlamına gelir. İslâmda hac ibadeti, gücü yeten kişiler üzerinde farz kılınmış ve İslam’ın temel şartlarından biri

²⁴⁶ Paçacı, İbrahim, “Zekat”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara 2015, s. 709.

²⁴⁷ Kavarî, *a.g.e.*, s. 45.

²⁴⁸ *A.e.*, s. 55.

²⁴⁹ Harman, Ömer Faruk, “Hac” *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 1994, C. XIV, s. 382.

olarak belirli bir zamanda Kâbe ve etrafındaki bazı yerleri usulünce ziyaret etmekle ifa edilir.

Kavarî haccın büyükler üzerinde farz kılındığını söyler ve haccın helal mal (para) ile yapılıp yapılmadığına dikkat çeker:

Ba 'di perseni iy meseley hecci

Pilo sero ferz o, niko iy qıci

Ger pey malo helâl hâci xo kerdo

Cenneti a 'la de iy ri ca ferz o

Ger pey malo herâm hec kerdo xo ri

Eda beno hac iy xeyr çino cı ri²⁵⁰

1.10.5. Secde

Secde, Allah'a ibadet etmek üzere alın, burun, el, diz ve ayakların yere konularak itaat etme, boyun eğme anlamında kullanılır. Secde sadece Allah'a edilir. Kavarî Allah'tan başkasına secde edilemeyeceğini, layık olanın sadece Allah olduğunu söyler; zira mutlak ilah O'dur:

İlahi ğeyri to yew çın o, yew secde bero cı ri

Bi to yew la 'iq niyo, hetta yew zıcri bıko cı ri

Tı Ma 'bûdi Bî'lheqqê, hem zi tı Qadiri Muṭlaqi

Bı bawermendi ma, teşdiq to kerdo cara xo ri²⁵¹

²⁵⁰ Kavarî, *a.g.e.*, s. 55.

²⁵¹ *A.e.*, s. 15.

Yine, nimetlerini hesapsızca kulları üzerine yağdıran Allah'ın bu lütfuna karşı başımızı secdeden kaldırmamız gerektiğini savunur:

*Homay' to, to sero yarney bihesāb ni 'meti iy xo
Ti nişkeni bimari ay ni 'metān şerēy 'emri xo
Hemberi ay ni 'metān şarey to secde ra niwırzo
Heqqê yew goşi yew çimi niani ca zi ti bi xo*²⁵²

1.11. Kâbe-Hac İle İlgili Kavramlar

1.11.1. Kâbe-Kible

Mekke'de Harem-i Şerif'in ortasında bulunan ve Müslümanların ilk kiblesi, ilk mescidi ve kutsal ziyaret yeridir. İlk olarak Hz. Âdem (a.s) daha sonra Hz. İbrahim (a.s) ve oğlu Hz. İsmail tarafından inşa edilmiştir.²⁵³ Müslümanların hac farızasında Kâbe ve etrafındaki bazı ritüellerin önemi çok büyüktür. Dünya müslümanlarının birliğini simgeleyen Kâbe, müslümanların günahlarından arınıp Allah'a kendilerini arz ettikleri kutsal bir mekân niteliğini taşır. Bu bakımdan Kavarî, dert yanarken ve arınmak isterken Kâbe'nin sahibi olan Allah'tan medet umar:

*Kavarî tu çi dibêyji? derdêy xo ji kira direyji?
Gazi bike Rebbê Ke 'be belki te pak ke qireyji*²⁵⁴

1.11.2. Hacerü'l- Esved

Kâbe'nin duvarında bulunan oval, siyah ve parlak bir taştır. Kutsal sayılan bu taş tavafın başlangıç ve bitiş yerini gösterir.²⁵⁵

Kavarî, Hacerü'l-Esved kendisine görüldüğünde tarifsiz bir heyecana kapıldığını dile getirir:

*Heşim û eswed xoya bûn can û ciger min nema bûn
Ez ketme hucra İsmail mizābi reşmet xoya bû*²⁵⁶

²⁵² Kavarî, *a.g.e.*, s. 40.

²⁵³ Karagöz, "Hacerü'l-Esved", *a.g.e.*, s. 349.

²⁵⁴ Kavarî, *a.g.e.*, s. 47.

²⁵⁵ Serinsu vd., *a.g.e.*, s. 110.

²⁵⁶ Kavarî, *a.g.e.*, s. 47.

1.11.3. Zemzem

Kâbe'nin yanında Allah'ın Hz. Hacer ve oğlu Hz. İsmail'e ikrâm ettiği kaynak suyudur.²⁵⁷ Müslümanlar için yeryüzünün en kutsal ve şifalı suyu kabul edilir.

Kavarî, zemzem suyundan içtiğinde kendini kaybedip aşktan deliye döndüğünü ifade eder:

Xelfe meqami İbrahim min kir du rek'et nimij
*Min yexwari aya zemzem ji 'ıŝqān bûme ker û gi*²⁵⁸

1.11.4. Tavaf

“Dönme, çevresini dolaşma, bir şeyin etrafında yürüme, ziyaret etme.”²⁵⁹ anlamlarına gelen tavaf, Kâbe'nin etrafında yedi defa dönmek demektir. Her dönüşü “şavt” denir. Tavaf yedi şavtın toplamı olup hac ve umrenin şartlarındandır. Tavafın, “Hatim”in²⁶⁰ dışında yapılması gerekir.²⁶¹

Kavarî gönlünün, sabahın seherinde yedi “şavt” dönmek suretiyle yapacağı tavafı rahatlayacağını söyler:

Dilêy min xasti tewafî di sehera vi şubey da
*Qurbân bûm ez bi heft şewtân rahet bûm ez heşimey da*²⁶²

1.11.5. Müzdelife-Vakfe-Cemerat-Arafat

Müzdelife, Mekke'de Arafat ile Mina arasında bulunan bir bölgenin ismidir. Arafat'ta vakfe (duraklama) yapıldıktan sonra gelinen yerdir. Cemerat'a (şeytan taşlama yeri) atılacak taşlar burada toplanır.²⁶³ Kavarî, Arafat'ta ezan ve namaza doymadığını, Cemerat'ta şeytanı recmettiği için gönül ateşinin söndüğünü ifade eder:

Tir nebum ezj 'erfati ne ezân û ne şelâti
Newoqufu muzdelifî recim kir min cemerâti

²⁵⁷ Serinsu vd., *a.g.e.*, s. 399.

²⁵⁸ Kavarî, *a.g.e.*, s. 47.

²⁵⁹ Serinsu vd., *a.g.e.*, s. 351.

²⁶⁰ Kâbe'nin kuzeybatı duvarının karşısında yerden 1 m yükseklikte 1.5 m kalınlığında yarım daire şeklindeki duvara denir.

²⁶¹ Paçacı, “Tavaf”, *a.g.e.*, s. 633.

²⁶² Kavarî, *a.g.e.*, s. 47.

²⁶³ Karagöz, “Müzdelife”, *a.g.e.*, s. 508.

Cemerati min recim kir di dilda agirêk hil bû
*Zebhi dehye min qeşid kir, mezbeheyda ez hişyār bû*²⁶⁴

²⁶⁴ Kavarî, *a.g.e.*, s. 47.

İKİNCİ BÖLÜM

2. Kavarî Dîvan'ında Tasavvuf

Arapçada, “yün giymek” anlamına gelen tasavvuf, insana Allah'ın ihsanına mazhar olmanın yollarını gösteren bir ilimdir.²⁶⁵ Tasavvufun birçok tanımı vardır. Tasavvufun kitaplardan değil, ancak yaşanarak hâl ile anlaşılabilceğini iddia edenler çıksa da aşağıdaki bazı tanımlar tasavvufun mahiyetini bir parça da olsa ortaya koymaktadır:

“Tasavvuf, güzel ahlaktır; Hakk'a boyun eğmektir; gereksiz işleri terk etmektir; tamamen edepten ibarettir; nefsin bütün zevklerini terk etmektir; emeli bırakıp amele devam etmektir; İlâhî emir ve yasaklar altında sabretmektir; yakıcı bir ateştir; kovulsa bile sevgilinin kapısında diz çökmektir; kalbi yalnız Allah'a bağlayıp masivadan ilgiyi kesmektir; hiçbir şeye sahip olmayıp hiçbir şeyin sana sahip olamamasıdır; hakikatleri almak ve halkın elinde bulunanlara ümit bağlamamaktır; Hakk'ın seni senden öldürüp seni kendisiyle diriltmesidir; kulun her zaman, o an içinde işlenmesi en uygun olan amelle meşgul olmasıdır; ibadete ısrarla devam etmek, Allah'a yönelmek, dünyanın süs ve aldaticılığından yüz çevirmek, kalabalığın itibar ettiği zevk, mal ve şöhrete arka çevirmek ve ibadet edebilmek için halktan ayrılıp halvete çekilmektir.”²⁶⁶

Tasavvufun bütün tanımlarından anlaşılacağı üzere tasavvuf bir nefis tezkiyesidir; kalbi, dünyalık arzu ve heveslerden arındırıp Hakk'ın mazharına sunmaktır; kesretten vahdete geçmektir; tekâmül yolunda seyr ü sülük etmek üzere üst insan, kâmil insan olmaya kendini adamaktır. En nihayetinde mutlak hakikate vasıl olup fenafillâh makamında Allah'ta yok olmaktır.

Tasavvufun, Hz. Peygamber döneminde ismen söz konusu olmamakla birlikte yaşam şekli ve anlayış noktasında o döneme nisbet ettiğini iddia edenler olmuştur. Bu düşüncede olanlar o dönemdeki sahabilerin fakirlik içinde dünya zevklerine yüz

²⁶⁵ Cebecioğlu, a.g.e., s. 330.

²⁶⁶ Üstüner, Kaplan, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik Yay., Ankara 2007, s. 2.

çevirmelerini, Hz. Muhammed (sav)'in Hira mağarasına çekilip tefekkür ve zikre dalmasını örnek gösterirler. İlkın Basra, Kufe ve Bağdat gibi yerlerde tasavvuffun yeşerip Arap Yarımadası ve Horosan'da yayıldığı görülür.²⁶⁷ Zeynel Abidin, Caferi Sadık, Veysel Karani, Hasan Basri, İbrahim Edhem, Cüneyd-i Bağdâdî, Beyazid-i Bistâmî, Hallâc-ı Mansûr, Abdulkadir Geylânî, Muhyiddin-i Arabî, Sadreddin Konevî, Ahmet Yesevî, Kuşeyrî, Gazalî, Hacı Bektaş-ı Veli, Hacı Bayram-ı Veli, Şeyh Bedreddin, Mevlana, Yunus Emre, Pir Sultan Abdal, Seyyid Nesimî, Şeyh Galib, Safiyüddin İshak, Molla Ahmed-i Cezirî, Ahmed-i Hani gibi mutasavvıf şair ve yazarların yanı sıra sonraki dönemlerde tasavvufu Behçet Necatigil, Hilmi Yavuz ve Sezai Karakoç gibi birçok şair, şiirlerinde kullanmak suretiyle bu geleneği sürdürmüşlerdir.

Tasavvufu bir yaşam tarzı olarak benimseyenlere mutasavvıf ya da sûfi denir. Sûfinin; saf (sıra, ön saf), safâ (saflık, arılık), sûf (yün), sûfane (bitki), sofos (akıllı, hekim), sûfetu'l-Kafâ (ense saçı) ya da Ehl-i Suffe'den geldiğini söyleyenler olmuştur.²⁶⁸ Kufeli Ebu Haşim'in "sûfi" olarak anılan ilk kişi olduğu; ilk tasavvuf yazarının da Basralı Haris b. Esed el- Muhâsibî olduğu söylenir.²⁶⁹

Tasavvuf, ontolojik anlamda mutlak varlığı anlamaya çalışan bir disiplin olarak dikkat çekmeyi başarmıştır. Kültürel ve sınırsız çağrışım zenginliğiyle şairlerin rağbet ettiği bir alan olan tasavvuf; kavram, mazmun ve motifleriyle şiiri besleyen bir kaynak olmuştur. Çalışmamızda şairin yararlandığı ve tarafımızca ele alınan konular genel olarak şunlardır: Tevhit anlayışı, seyr ü sülük, ahlak, tasavvufî tipler ve genel tasavvufî kavramlar. Bu konuların anlam ve çerçeve olarak tasavvufun genel yaklaşımlarına uygun olarak ele alındığı görülmektedir. Çalışmamızın ikinci bölümünü oluşturan "Kavarî Dîvan'ında Tasavvuf" bölümünde şairin divanından verilen açıklamalı örnekler bu görüşümüzü destekler niteliktedir.

²⁶⁷ Üstüner, *a.g.e.*, s. 4-5.

²⁶⁸ Bkz. Ateş, Süleyman, *İslâm Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1992, s. 5-6.

²⁶⁹ Üstüner, *a.g.e.*, s. 4-5.

2.1. Tevhit Anlayışı

2.1.1. Tevhit

Birlik, birleşmek manasına gelen tevhit, “Allah’ın zatını, aklen tasavvur edilen ve zihnen tahayyül edilen her şeyden tecrit etmek”²⁷⁰ demektir. İnsanın hayal dünyası ve aklî kapasitesi sınırlı olup bazı şeyleri kavramada veya anlamlandırmada yetersiz kalmaktadır. Bu sebeple insanın zihnî tasarımında Allah’ın somut ya da soyut anlamda tasavvur edilmesi mümkün değildir. Allah’ı zihnimizde nasıl tasavvur edersek edelim, o tasavvur Allah değildir.²⁷¹ Dolayısıyla aynı çerçevede Kavari’nin Allah tasavvuruna bakıldığında âlemin yaratılışında ve mahlûkât içerisinde Allah’a benzeyen hiçbir şeyin olmadığı düşüncesi ön plana çıkmaktadır:

*Yew çiniko benzeri to, yıraştışı ‘âlemi de
‘Âlem heme mexluqi to, hem erç û hem ‘ezmâni de*²⁷²

İrfanî bir akıl, ancak tecelliler, nişaneler yoluyla Allah’ı tanıyabilir ya da Allah’ın kendisini Kur’ân’da anlattığı kadarıyla O’nu anlamlandırabilir. Kavari tevhit ilminin Kur’ân’da müslümanlara öğretildiğini ve bu ilmi okuyanların tevhit ilmine vakıf olabileceğini düşünür:

*‘İlmi tevhidî zoni ixwâni din
Cı ri daw zonayış Qur’âno mubîn.*

*Kam ku niwano nızano no tewhid
Nino yatış û bawermend û hemin*²⁷³

Üç çeşit tevhit vardır. Bunlar: Hakk’ın Hak için, Hakk’ın halk için ve halkın Hakk’ı tevhididir.²⁷⁴ Bunların içinde en mükemmel olanı “Hakk’ın Hak için tevhidî” olsa da Kavari’nin, insanların Allah’ın bir ve eşsiz olduğunu dile getirmeleri anlamındaki “halkın Hakk’ı tevhidî” ile Allah’ı birlediğini görüyoruz:

²⁷⁰ Uludağ, *a.g.e.*, s. 358.

²⁷¹ *A.e.*, s. 358.

²⁷² Kavari, *a.g.e.*, s. 1.

²⁷³ *A.e.*, s. 4.

²⁷⁴ Uludağ, *a.g.e.*, s. 358.

Tı teni yew çıniko heyāl û hongiri to ebed
*Bi to yew çıniko tera çike bıwazo bıko meded*²⁷⁵

Masivadan yani Allah dışındaki her şeyden kalbi arındırmak suretiyle içten bir hâl ve safî bir kalp ile yapılan zikir ve ululama insanı mutlak ve tek olan Allah'a yaklaştırır. Çünkü tevhit sarayına yaklaşmak, ancak dünyalık çıkarların gözetilmediği hâl ve durumlarda gerçekleşir:

İy ku to ri hemd u zikir keni zera şafi ra
*Bı baweri şerayê tewhîdi ra nızdi encaq*²⁷⁶

2.1.2. Vahdet-i Vücûd ve Vahdet

Vahdet, birlik; vücûd ise varlık demektir. Vahdet-i vücûd da terkid olarak varlığın birliği anlamına gelir. Vahdet-i vücûd anlayışına göre tek bir varlık yani tek bir vücûd vardır. O da mutlak varlık olarak bilinen Allah'tır. Geriye kalanlar çokluğun görüntüleri olup Hakk'ın tecellisidir. Zahiren görünenler bir bakıma Allah'ın isim ve sıfatlarının yansımaları olarak düşünülür. Tasavvufî anlayışa göre vahdet-i vücûdun mahiyeti teorik olarak anlaşılmaz; ancak yaşanarak, hikmet ve irfan ile anlaşılır. Dolayısıyla "*Mecaz dünyasından hakikat mertebesine yükselen ârifler, varlık âleminde Allah'tan başka mevcud olmadığını açıkça müşahade ettiklerini söylemişlerdir.*"²⁷⁷ Vahdet sarayına vasıl olanlar, Allah'a inanıp bu bilinç içinde olanlardır. Aynı bağlamda Kavarî, arif ve mürşid olarak gördüğü veli, nebi ve şehitleri; vahdet sarayına ulaşmak için yakın olmak ve kendisine rehber almak istediği kimseler olarak görmektedir:

İy bawermendiy o zonayi piro
Resay' wehdet şerayi to iy eyro

Kam ku Nebi, kam ku weli, kam şehid
*Mın dûri meke ine ra tı eyro*²⁷⁸

²⁷⁵ Kavarî, *a.g.e.*, s. 2.

²⁷⁶ *A.e.*, s. 4.

²⁷⁷ Üstüner, *a.g.e.*, s. 45.

²⁷⁸ Kavarî, *a.g.e.*, s. 4

Allah'ın mutlak ve hakikî birliği, varlık olarak görünen her şey üzerinde bir ölçüde tecelli etmiştir. İnsanlar ve cinlerin yaratılış gayelerine bakıldığında bu varlıkların bir bakıma varlığın en önemli cüzünü teşkil ettikleri düşünülmektedir. Kavari, mutlak varlığı “vahdet sarayı” şeklinde somutlaştırarak insanları ve cinleri adeta vahdet sarayı çatısı altında tevhide çağırır. Zira bu saray herkesi kuşatacak kadar büyük ve azametlidir:

Şerayi wehdeti to mari meyl a

*İns û cinnê ri bes a ende pil a*²⁷⁹

Vahdet-i vücûda göre varlık âleminin tek sahibi ve vahdetin temel kaynağı Allah'tır. Kavari, varlık âlemini “vahdet sarayı” ile; sarayın sultanını ise Allah ile ilişkilendirir. Vahdet sarayının sultanı olan Allah, aynı zamanda varlık âleminde münezzehe olup zaman ve mekânı sığmayan bir varlık olarak telakki edilir:

Tı wayri wehdet şerayi bimekân

*Wehdet şerayi to ri çin o zemân*²⁸⁰

Tasavvufî anlayışa göre, Allah'ın nuru âleme tecelli etmiştir. “*Her şey, gelen bu tecellî nurunu kendi istidadına göre kabul etmiş, bu nuru en çok alan da hebede bulunan Hakikat-ı Muhammediyye olmuştur.*”²⁸¹ Başka bir deyişle Allah'ın tasarımında bulunan her şey, kendi kabiliyeti ölçüsünde bu nurdan nasibini almıştır. Hz. Muhammed (sav)'in misyonu, istidadı ve âlemin onun yüzü suyu hürmetine yaratıldığı düşüncesi dikkate alındığında, tabii olarak vahdet nurundan en çok payı alacak olan kişi o olacaktır. Kavari, Allah'ın kendi vahdet nurundan Hz. Muhammed (sav)'in cemalini yarattığını söyleyerek varlık âlemi içinde vahdet nurunun en iyi tecelli ettiği insan olan Hz. Muhammed (sav)'e karşı derin bir hürmet içinde olmanın önemine dikkat çeker:

Cemali to Homay' yıraştı nuri wehdeti xo ra

*Heri bin ligoni to ma ri çıla wa, ya Resulellâh*²⁸²

²⁷⁹ Kavari, *a.g.e.*, s. 4.

²⁸⁰ *A.e.*, s. 5.

²⁸¹ Ateş, *a.g.e.*, s. 498.

²⁸² Kavari, *a.g.e.*, s. 7.

2.1.3. Allah

Mutlak gücün yegâne sahibi ve mutlak varlık olan Allah, Kavarî Dîvân'ında dinî anlayışın yanı sıra tasavvufî bir anlayış ve yaklaşım içinde de düşünülüp ele alınmıştır.

Allah, canlıdır can verendir. Sonsuz bir varlık olarak ortağı, eşi, benzeri ve ailesi olmayan tek varlıktır. Bundan dolayı Allah, tasavvufta varlığın kaynağı ve kendine münhasır tek vücûd (varlık) olarak telakki edilir. Kavarî Dîvân'ında da aynı bağlamda Allah'ın kendine has yagane bir varlık şeklinde tasavvur edildiği görülmektedir:

*İlahi Heyyu Qeyyûmi tı, weşi tı heta ebed
Şerik û nezîr û heyâli to yew çin o tı Ehed,
Erđ û 'ezmon de çin o heyâl û ortaxi to
Qey to çino bira, waye, dayi û bayi hem weled²⁸³*

“Haklı ve meşru olarak yalnızca O'na kulluk edilip tapıldığından el- Ma'bûd bi'l-hak, yani hakikî ve yegâne Mâbud denilmiştir O'na.”²⁸⁴ O halde Allah dışında hiçbir varlık ibadet edilmeye layık değildir. Dolayısıyla Allah'tan başka varlıklara edilen ibadetler Kavarî'ye göre müstehak olmadığı için meşru da sayılmaz:

*İlahi ğeyri to yew çin o, yew secde bero cı ri
Bi to yew la'iq niyo, hetta yew zikri biko cı ri
Tı Ma'bûdi Bî'l-heqqê, hem zi tı Qadiri Muṭlaqi
Bı bawermendi ma, teşdiq to kerdo cara xo ri²⁸⁵*

Allah'ın mahlûkâtı üzerinde tecelli ettiği birçok isim, fiil ve sıfatı vardır. Bu hakikatin farkında olmayanlar, bunu idrak edip müşahade etmeyenler umutsuzluğa

²⁸³ Kavarî, *a.g.e.*, s. 14.

²⁸⁴ Uludağ, *a.g.e.*, s. 36.

²⁸⁵ Kavarî, *a.g.e.*, s. 15.

kapılırlar. Halbuki tecellilerin bolluğu hasebiyle dertlenmeye ve umutsuzluğa yer yoktur:

Tı kerîmi, tı settâri, tı rehîmi, tı geffâri
*Çi lazimo heni ma bıke fiğân û hem meded*²⁸⁶

Tasavvufa göre Allah'ı anlatmak, tavsif etmek mümkün değildir. Zira O'nun sıfatları sınırsız ve sonsuzdur. Kavarî, bu bağlamda Allah'ın rahmetini anlatmaya dahi dilinin muktedir olmadığını söyler:

Tı la'iqi to ri hemd û şena bıke ma bi'eded
*Nişkeno rehmeşy to weşf bıkeru zuwân hetta ebed*²⁸⁷

2.2. Seyr ü Sülûk ve İlgili Kavramlar

2.2.1. Seyr ü Sülûk

Gitmek anlamında kullanılan seyr ü sülûk, bir kılavuzun nezaretinde Hakk'a vuslat için kalbin zikir yoluyla yaptığı manevî ve ruhî yolculuktur.²⁸⁸ Mutasavvıflar bu yolculukta sırayla girilmesi gereken şeriat, tarikat, hakikat ve marifet olmak üzere dört kapıdan söz ederler. Yolculuk evvela şeriat kapısıyla yani, Allah'ın koymuş olduğu kanunlara uymakla başlar, ardından belli kuralları ve nizamı olan bir tarikata intisap etmekle ikinci kapıdan bir yola girilir. Üçüncü varılacak kapı, klavuzsuz, aracısız hakikatin müşahade edildiği kapıdır. Dördüncü kapı ise Hakk'ın tanındığı marifetullah kapısıdır. Tekâmülün zirve noktası fenafillâh ve fenafillâhtan sonraki bekabillâhtır. Fenafillâhta Allah'la bütünleşerek O'nda yok olunur. Bekabillâhta ise Allah'ta var olunur.²⁸⁹

Sâlik (yolcu), dünyevî zevklerden, nefsanî arzulardan uzaklaştığı takdirde ve nisbette tekâmül yolculuğunda mesafe kateder. Sâlikin amacı, kişisel isteklerden sıyrılıp İlahî iradenin tahakkümüne girmek ve diğer insanlara rehberlik yapmak üzere kâmil insan mertebesine yükselmektir.²⁹⁰ Kavarî bu yolculuğu İlahî aşk için, vuslat

²⁸⁶ Kavarî, *a.g.e.*, s. 3.

²⁸⁷ *A.e.*, s. 3.

²⁸⁸ Üstüner, *a.g.e.*, s. 152.

²⁸⁹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 110.

²⁹⁰ *A.e.*, s. 316.

gayesiyle yaptığını söyler. Allah'a aşkını ilan eden Kavarî, aşkla, umutla ve tüm içtenliğiyle seyr ü sülûk yoluna düştüğünü dile getirir:

*'İlahi bı namey toy baş ez a kena yatışı xo
Riyar to ra ez sulûk kena bı 'ışqi zerêy xo
Ez 'âşiqi to wa tı heskeni nikenı tı zoni
To yato ma ra, kam çike bıwazo ma doni bı xo*²⁹¹

2.2.2. Riyazet

“Nefsi sıdk ve ihlasa alıştırmak”²⁹² şeklinde tanımlanan riyazet, bir tür nefis tezkiyesi olarak düşünülebilir. Sâlik, nefsin arzuladığı kötü şeylerden kaçınarak nefsini terbiye ederken bir yandan da güzel ve salih amellerle nefsini faydalı, hayırlı şeylere meyilli kılar. Bu sayede nefis üzerinde bir otokontrol sağlanarak nefisten gelen tehlikeli arzular bertaraf edildiği için kul ile Allah arasındaki kurbiyet bir ölçüde sağlanmış olur.

Kavarî Dîvânı'nda “riyazet” kavramının doğrudan kullanılmamakla birlikte anlam ve çerçeve itibariyle gerçek anlamıyla örtüşecek şekilde kullanıldığı görülmektedir.

Nefsin mahiyeti hakkında bilgi veren Kavarî, nefis için edep, haya ve utanmanın olmadığını, onun hep kötü şeyler emreden bir amir olduğunu söyler; oysaki riyazetin gerçekleşmesi için nefsin amir değil, memur olması gerekmektedir:

*Ya nefso! tı yew nebaşi, beli hem tı amiri
Qey to şerm û heya çinya, tı emir keni mi ri
Tı emir keni nebaşi, mi ra tı yoni tı şaşı
Edeb û terbêy to çinya, tı xora cara nebaşi*²⁹³

²⁹¹ Kavarî, *a.g.e.*, s. 14.

²⁹² Ateş, *a.g.e.*, s. 211.

²⁹³ Kavarî, *a.g.e.*, s. 17.

Kavarî, insanlara seslenerek nefsin ölümü gerçekleşmeden marifettullaha ulaşamayacağı, dolayısıyla da Allah'ın tanınamayacağı uyarısında bulunur. Zira nefsin heva ve hevesleri kul ile Allah arasındaki en büyük iletişim engelidir:

*Ey geli 'ezizon û bawermendon û yarono!
Yew nefis hetta nimiro, Ellah xo baş nižono*²⁹⁴

2.2.3. Zikir

Anmak, hatırlamak manasına gelen zikir, sâlikin Allah'ın adını belli sayıda ve periyotlarla zikretmesine denir. Zikir, açık zikir ve gizli zikir olmak üzere ikiye ayrılır.²⁹⁵ Açık olanı dil ile, gizli olanı ise kalp ile yapılır. Zikrin ehemmiyeti Kur'ân'da şöyle bildirilmiştir: “*Ey iman edenler! Allah'ı çokça zikredin.*”²⁹⁶ ve “*Biliniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur.*”²⁹⁷ Bu münasebetle zikir, yinelendikçe insanı dünyalık bağlardan kurtarıp Allah'a yaklaştıran ve mutlu eden bir eylemdir. Zikir, masivayı kalpten arındırdığı için zikrin temiz bir kalple yapılması önerilir; çünkü kesretten vahdete geçmenin yolu bundan geçer:

*İy ku to ri hemd u zikir keni zera şafi ra
Bı baweri şerayi tewhidi ra nızdi encaq*²⁹⁸

Kavarî'ye göre zikrin kendisine layık görüldüğü tek varlık Allah'tır:

*İlahi ğeyri to yew çino, yew secde bero cı ri
Bi to yew la`iq niyo, hetta yew zikri bıko cı ri
Tı Ma `bûdi Bî`lheqqê, hem zi tı Qadiri Muḩlaqi
Bı bawermendi ma, teşdiq to kerdo cara xo ri*²⁹⁹

²⁹⁴ Kavarî, *a.g.e.*, s. 11.

²⁹⁵ Aktaş, *a.g.e.*, s. 200.

²⁹⁶ Ahzâb: 33/41.

²⁹⁷ Ra'd: 13/28.

²⁹⁸ Kavarî, *a.g.e.*, s. 4.

²⁹⁹ *A.e.*, s. 15.

2.3. Ahlak İle İlgili Kavramlar ve Tabirler

2.3.1. Ahlak

Arapçada hulk'un çoğulu olan "huylar, beşerî davranışlar"³⁰⁰ anlamına gelen ahlak, "eylemlerin çıktığı bir nefis yetisidir."³⁰¹ Bu yetiden eylemlere yansıyan doğruluk, riya gibi bazı iyi ve kötü davranış kalıpları vardır. Çirkin olan davranışlar kötü ahlak; iyi olanlar ise güzel ahlakın davranış şekilleri olarak değerlendirilir. İnsanoğlunun fitratında kaçınılmaz olarak taşımış olduğu bu eğilimleri hangi yönde kullanacağı konusu tamamen kendi tasarrufuna bırakılmıştır. Fakat ideal olan ve arzu edilen davranışlar, Hz. Peygamberin örneğindeki gibi güzel ahlak üzerine temellenen davranışlardır. İslâm ahlakını en iyi şekilde (usvetun hasenetun) temsil eden Hz. Muhammed (sav), "Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim."³⁰² hadisiyle ideal örneğin ancak kendisi olabileceğine işaret eder. Tasavvufta, "Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmak" düsturu, insanı esfele sâfilîn derekesinden eşref-i mahlûkât derecesine yükselten bir misyonun göstergesidir. Dolayısıyla yaratılıştan gelen kötü huyları dizginlemek, makul bir seviyede tutmak ve güzel davranışlarla bezemek tasavvuftaki anlayışa göre insanı, meleklerin bile üzerindeki en şerefli mahluk seviyesine çıkaracaktır.

Kavarî'ye göre güzel ahlak sahibi olmak müminin bir vasfıdır. Ona göre insan bilinçli olarak bu ahlak üzerine olmalıdır ve güzel ahlaktan ayrılmamalıdır. Güzel ahlakın bir gereği olarak insan, diğer insanlarla olan münasebetinde hakkıyla davranmalı ve onlara haklarını vermelidir:

*Waşfi mu'min başbo exlāq, yewiti bıwazo niko fîrāq
Heqi herkesi bizon bido en başi exlāqi eno exlāq*³⁰³

2.3.2. Sıdk (Doğruluk)

Doğruluk anlamına gelen sıdk, insanın niyetinde ve amelinde tutarlı olması, dengeli davranması, yalandan mutlak surette kaçınması, verdiği sözde durması,

³⁰⁰ Uludağ, *a.g.e.*, s. 30.

³⁰¹ Ateş, *a.g.e.*, s. 331.

³⁰² Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 19.

³⁰³ Kavarî, *a.g.e.*, s. 45.

emanete riayet etmesi gibi manalara gelirken; tasavvufta ise sâlikin yalandan uzak durarak doğrulukta sabit kalması anlamında kullanılır. Dilde, kalpte ve fiilde doğruluk olmak üzere üç türlü olan sıdk;³⁰⁴ bu üç unsur arasındaki kesin tutarlılığı, çelişmezliği ve uyumu ifade eder. Kur'ân'da kulun Allah'a verdiği sözde durması, O'nun hükümlerine ve vaatlerine bağlı kalması ve doğruluktan sapmadığı için de bildirilen mükâfatı elde etmesi ile ilgili çokça ayet yer almaktadır.³⁰⁵ Dolayısıyla doğruluk, dinde insanı cennete götüren bir temel; tasavvufta ise insanı Allah'a ulaştırıran yüce bir makam mesabesinde görülür.

Kavarî'ye göre sıdk, doğruyu ve hakkı söylemenin, omurgalı ve ilkeli duruşun bir göstergesidir:

*Raşt a yaje paşte raşt ke, çewti baş niya qabul meke
Homay' ra tum tı biterse, qeş hirs mebe 'efu bike*³⁰⁶

Kur'ân'da, “verdiği sözü yerine getirenler işte doğru olanlar bunlardır”³⁰⁷ mealindeki ayet, sözünün eri olmayı bir sadakat timsali olarak öne çıkarmaktadır. Kavarî de verilen sözün yerine getirilmesini aynı doğrultuda yani sadakatli bir eylem olarak düşünmektedir:

*Waşfi mu'min yew feţānet, hem namusli hem nezāket
Weqto soz bido ca biyaro, o cı ri beno yew şedāqet*³⁰⁸

Bir mümin vasfı olarak görülen sadakat, tabîî olarak emanete sahip çıkmayı elzem hale getirir. Bu nedenle Kavarî, emaneti; ifa edilmesi gereken bir hak ve en iyi şekilde korunmuş ve halel getirilmemiş olarak sahibine geri vermek üzere riayet edilmesi gereken amel şeklinde değerlendirmektedir:

*Waşfê mu'min yew şedāqet, ca biyaro heqi emānet
War' emānet weqto bıwazo, ca de bido biker ri 'āyet*³⁰⁹

³⁰⁴ Üstüner, *a.g.e.*, s. 180.

³⁰⁵ Bkz. Nisâ: 4/69; Bakara: 2/177; Ahzâb: 33/7-24; Şu'arâ: 26/84; İsrâ: 17/80; Yûnus: 10/2; Kamer: 54/54-55; Mâide: 5/119; Zümer: 39/33; Ra'd: 13/19-20.

³⁰⁶ Kavarî, *a.g.e.*, s. 23.

³⁰⁷ Bakara: 2/177.

³⁰⁸ Kavarî, *a.g.e.*, s. 45.

³⁰⁹ *A.e.*, s. 45.

2.3.3. Riya

Riya, ikiyüzlülüktür. Şeffaflık ve ihlas gözetilmeden Allah rızasına değil; insanlara arz edilen göstermelik ve yapmacık davranışlardır. Kur’ân’da “(Yedirdikleri kimselere şöyle derler:) Biz size sırf Allah rızası için yediriyoruz. Sizden bir karşılık ve bir teşekkür beklemiyoruz.”³¹⁰ buyruluyor. Ayet mealinden de anlaşıldığı gibi yapılan işlerde ve ibadetlerde sadece Allah’ın rızasının gözetilmesi gerektiği vurgulanır. Tasavvufta riya masivadır; yani kulun Allah’a ulaşma çabasını sekteye uğratan bir engel olarak düşünülür. Bu sebeple sâlik, sülük ederken gösterişe asla meyletmez, riyadan uzak durur. Onun tek emeli vuslata ermektir.

Riyakârlık bir mümin vasfı değildir. Dolayısıyla Kavarî, iyi bir mümin ve mürşid olarak gördüğü hocasını -Seyyid Molla Abdullah- bu vasıftan beri görür:

*Derheqqê edeb û terbiya de çini bi benzer to
Riyakâri weşfi to nibi niameyne yiri to
Semedi din û dunya ma ri riyar mojneyne to
Şewon û roju nalena qey cirabiyayiş seyda*³¹¹

2.3.4. Hased

Çekememezlik anlamına gelen haset, “*haset edilenin elindeki maddî ve manevî imkân ve hasletlerin yok olmasını hırsla arzulamak*”³¹² manasında kullanılır. Tasavvufî anlayışta da aynı bağlamda zikredilen haset, fenafillâh yolunda sâlikin kaçınması gereken kötü bir huydur. Bu bakımdan haset, Allah’ın başkalarını nimetlendirme takdirine karşı gelmek, isyan etmek biçiminde de düşünülebilir. Nitekim bir kimse üzerindeki bir nimetin kaldırılmasını arzu etme ihtirası, Âdem’in oğullarından birinin ötekini katletme felaketine kadar insanı isyana sürüklemiştir. Hz. Yusuf (a.s)’un kıssasına bakıldığında kardeşleri bir araya getirip Yusuf’u kuyuya attıran duygu aynı duygudur. Kavarî, bu hususta emsal teşkil eden Yusuf kıssasındaki kuyu olayına gönderme yaparak her kim aile ve akraba içindeki

³¹⁰ İnsân: 76/9.

³¹¹ Kavarî, *a.g.e.*, s. 38.

³¹² Uludağ, *a.g.e.*, s. 159.

hasetlikten çekinmiyor ve korkmuyorsa Kenânlı Yusuf'un yaşadıklarını kendisine ibret olarak alsın, diyerek kıssadan hisse çıkarır:

Kamo niterso hesûdi eqreba bira bayi ra
*Wa xo ri 'ibret bıgiro Yusufi Ken 'ânî ra*³¹³

Kavarî Dîvânı'nda haset isminin geçtiği “Hesûdî û Bikesî” adıyla bir şiir yer almaktadır. Şiirde hasetlik ile alakalı sadece bir dördlüğün bulunduğu bölümde Kavarî, hasetin pis bir şey olduğunu, ondan korunmamız gerektiğini öğütlerken haseti kire; haseti yok edip paklayan hayrı ise suya benzetir ve hasetin insandaki hayrı götürdüğünü söyler:

Hesûdi pis a bira baw
Lazımo ma xo tera bıpaw
Hesûdi xeyri yewi bena
*Seni liş beno pak bı aw*³¹⁴

2.3.5. Kin

Sözlükte “gizli düşmanlık, garaz”³¹⁵ anlamına gelen kin, “Kahhâriyet sıfatının baskın durumda olması”³¹⁶ şeklinde tanımlanır. Riya gibi kalpte zuhur eden ve müslümana yakışmayan kötü bir huydur. Zira nefret ve intikam duygusu olgun ve mutedil bir insan için aşırı bir duygudur. Kavarî, kimseye sinirlenmemeyi tavsiye eder. Birisine kızma, sinirlenme sonucu ortaya çıkan bu huyun kindarlığa dönüşmemesi yönünde uyarıda bulunur:

Wendeyân be cahil mebe, tum ti raşt be xa'in mebe
*Yewi ra ti qeş meherdi, weqto herdêy' kindâr mebe*³¹⁷

³¹³ Kavarî, *a.g.e.*, s. 11.

³¹⁴ *A.e.*, s. 25.

³¹⁵ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 521.

³¹⁶ Uludağ, *a.g.e.*, s. 218.

³¹⁷ Kavarî, *a.g.e.*, s. 23.

2.3.6. Yumuşak Huyluluk

Tepkisel, kızgın ve acele ile değil; sükûnet içerisinde yumuşak davranmak anlamında kullanılır. Sözlükte yumuşak huylu olana Halîm denir.³¹⁸ Halîm olanların insanî ilişkilerde makul, düzeyli davrandıkları ve insanları gücendirmedikleri bilinir. Kavarî, dünyanın faniliğine vurgu yaparak atalardan gelen bir tecrübe ve söyleyişle insanları kırmadan, gücendirmeden onlara yumuşak bir huylulukla davranılması gerektiğini söyler:

Yato mal lişi deston o

Eno yatışı kalikon o

Zerrêy' yewi xo ra meyerde

*Ena dunya şıwa şon o*³¹⁹

2.3.7. İyilikseverlik

İnsanın başkalarına yaptığı faydalı ve güzel amellerden ötürü duyduğu memnuniyeti ifade eder. “İyiliği emretme” nübüvvetin ana misyonunu teşkil eder. Bu bakımdan Kur’ân’da peygamberlere tevdi edilmiş “emr-i bi’l-ma’rûf” vazifesi çerçevesinde iyilik yapma ve onu yaygınlaştırma müslümanın aslî görevidir. Tasavvufta da iyilikseverlik aynı öneme haiz olup insanı Allah’a yaklaştıran bir ameldir.

Kavarî, Hz. Muhammed (sav)’e atfedilen bir sözü referans göstererek dünyada iki şey var ki bunlardan daha güzel, daha iyi hiçbir şey yoktur, der. Bunlardan birincisi Allah’a iman, öbürü müminlere iyilik etmektir, yani iyilikseverliktir:

Yato peygemberi Homay' yew hedişiko zehf meqbul

Yatışı 'iy ma ri sened o, lazim o ma xo ri bike qebul

Dı çiy esti na dunya de, 'in holiri çino çikê weş

*Yew bawermendi billahî, yew bawermendo ri holikerdiş*³²⁰

³¹⁸ Kanar, *a.g.e.*, s. 161.

³¹⁹ Kavarî, *a.g.e.*, s. 25.

³²⁰ *A.e.*, s. 12.

Kavarî, insanlara nasihat etmek suretiyle iyilikseverliğin ehemmiyetini ortaya koymaya çalışır. Dünyada yapılan iyiliklerin kaybolmayacağını, insan için bir övünç kaynağı olacağını ve nihayetinde insanı cihanda muzaffer kılacağını öğütler:

*Goş bide mın bıra xo ri, ez go şiret bıkeri to ri
Şiret mın tı bıke xo goş da'im du'a bıke mı ri*

*Biters Homay' ra her ca de, holi bıke tı dunya de
Holi to yini nibena serfîrâz beni tı cihân de*³²¹

Kavarî, komşuya yardım etmeyi, komşuluk hakkı olarak görür ve komşu yardım dilediğinde inançlı bir müslüman olmanın gereği olarak ona yardım etmenin önemini ortaya koyar:

*Heq cironti est o yew zi to ra yew yardım bıwazi
Ger ti yewi bawermendi, bı yardım ın bıke razî*³²²

2.3.8. Haya

Utanma anlamına gelen bir kelimedir. Yerilme ve utanma endişesiyle nefsin bir ameli yapmaktan imtina etmesi manasında kullanılır. Hayanın imanla kuvvetli bir ilişkisi vardır. Hayayı imanın bir şubesi gibi gören Hz. Muhammed (sav), “*Haya imandandır.*”³²³ sözüyle hayayı imanın bir hasleti ve mümin fazileti olarak düşünür. Bundan dolayı haya, imanı güçlendiren ve koruyan bir kalkandır. İki çeşit haya vardır: İlki nefsanî olan hayadır, mahrem yerlerin açılmasından duyulan utanma gibi; ikincisi imanî hayadır. Allah korkusu nedeniyle günah işlemekten utanma gibi.³²⁴ Nefis, ahlakî olmayan davranışların yapılması yönünde insana baskı uygular; haya ise Cüneyd-i Bağdadî'nin dediği gibi “*kişiye çirkin işlerini bıraktıran bir huydur.*”³²⁵ Kavarî, utanma duygusunu yok eden ve dolayısıyla imanı zafiyete uğratan nefsin bu cihetine dikkat çekerek uyarıda bulunur. Nefis için hayanın olmadığını ve onun daima hayasızlığı emreden bir bela olduğunu iddia eder:

³²¹ Kavarî, *a.g.e.*, s. 22.

³²² *A.e.*, s. 29.

³²³ Mollamehmetoğlu, *a.g.e.*, C. III, s. 410, no: 2077.

³²⁴ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 142.

³²⁵ Ateş, *a.g.e.*, s. 314.

Ya nefso! tı yew nebaşı, beli hem tı amiri
*Qey to şerm û heya çınya, tı emir keni mı ri*³²⁶

2.3.9. Gıybet

Birinin gıyabında olumsuz konuşmaktır. Bir konuşmanın gıybet olup olmadığı şöyle anlaşılabilir: Kişinin arkasından konuşulmanın aynısı huzurunda konuşulduğu takdirde o kişinin hoşlanmayacağı varsayılıyorsa bu gıybettir. Gıybet, haram olup Allah tarafından şiddetle men edilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’deki “*Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı?*”³²⁷ ayette gıybetin ne kadar kötü ve tiksindirici bir amel olduğuna dikkat çekilir. Kavarî, şayet biri hakkında gıybet yaptıysanız bu hale rıza gösterip gayretsizlik etmeyin ve zaman kaybetmeden, ölüm sizi yakalamadan gidin hak sahibinden helallik isteyin, der. Bu bağlamda gıybet, kul hakkı kapsamına giren büyük günah olarak düşünülmektedir. Bu gınahtan kurtulmanın yolu ise ölmeden önce hak sahibinden af dilemektir:

Eger kerdo yewi ri geybet, wa qeş nikero biminnet
*Tera helali biwazo, vêri mergi bikero himmet*³²⁸

2.4. Tasavvufî Tipler

2.4.1. İnsan-ı Kâmil

Olgun insan anlamına gelir. Bu tabiri literatüre kazandıran kişi Muhyiddin Arâbî’dir. Tasavvufa göre insan-ı kâmil, Allah’ın isim ve sıfatlarının kendisinde toplandığı kişidir. İnsan-ı kâmil, “*Allah’ın en mükemmel mazharı, halifesi olan ‘ahsen-i takvim’dir.*”³²⁹ Allah’ın tecellilerinin bir bütün halinde en mükemmel şekilde yansıtan bir varlık olarak insan-ı kâmil, adeta varlığın, mutlak hakikatin özü gibidir. Kısaca o, Hakk’ın aynasıdır. “*Nûr-ı Muhammedî, hakikat-ı Muhammediyye, gavs, kutup, hakikî mürşit*”³³⁰ gibi anlamlarda da kullanılır. İnsan-ı kâmil denilince akla gelen ilk insan Hz. Muhammed (sav)’dir. Çünkü o, varlığın yaratılış sebebi ve

³²⁶ Kavarî, *a.g.e.*, s. 17.

³²⁷ Hucurât: 49/12.

³²⁸ Kavarî, *a.g.e.*, s. 32.

³²⁹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 31.

³³⁰ *A.e.*, s. 188.

Hakk'ın en iyi zuhur ettiği kişidir. Hz. Muhammed (sav) ve onun misyonunu yüklenen kişiler insan-ı kâmil olarak değerlendirilir. Bu önemli şahsiyetler halkın Hakk'a dönük vecheleridir. Onlar insanı hakikate götüren vasıtalar; halk ile Hakk arasında iletişimi sağlayan köprülerdir. Mutlak hakikati içselleştiren insan-ı kâmilin vazifesi, İlahî bereketi alıp halka ulaştırmak ve insanı masivadan temizleyerek hakikati apaçık ona göstermektir. Dünyalık arzular insanı hakikatten uzaklaştırıp batıla duçar eder. Böylece gaflet ve ülfet perdesiyle hakikat örtünmüş olur. İnsan bu perdeyi yırtmak, olgunlaşmak ve hakikate vasıl olmak istiyorsa bu aşamada bir insan-ı kâmile ihtiyaç duyar.

Kavarî, insanı gafletten sakınmaya, batıl karşısında uyanık olmaya davet eder. Şayet insan-ı kâmil olma yolunda tekâmüle ermek istiyorsan batılı bırak, bilinçli ol ve hakikate yönel, der:

Tı hişyâr be mebe ğâfîl, tepiş raşti yerad' batîl
*Tı wazeni merdo kâmil, xo hişyâr ke mebe cahil*³³¹

2.4.2. Mürşid

İrşad eden, “*rehber, kılavuz, delil, yol gösteren, şeyh, veli, er, eren, pir*”³³² gibi anlamlara gelir. Postnişîn, şeyh, seccâdenişîn gibi ifadeler de mürşid kelimesini karşılamaktadır.³³³ Kendisine intisap edeni doğru yola sevk etmek mürşidin en temel vasfıdır. Gerçek mürşid Hz. Muhammed (sav)'dir. Bu mirası devralıp sürdürenler de irşad etme görevinde bulunurlar. Her kâmil mürşiddir; her mürşid kâmil değildir.³³⁴ Yani her yol gösterici, fenafillâh seviyesinde olgun olmayabilir; ancak uyarma, hak yola iletme vazifesini görebilir.

Kavarî Dîvânı'nda Kavarî'nin, medrese hocası Seyyid Molla Abdullah ile ilgili yazmış olduğu “Liser Seydayi Mela ‘Ebdullah Quddêse Sirruhu”, “Teqwatiyi Seydi Sero”, “Teqwatiyi Seyday’ Mela ‘Ebdullahi Sero”, “Felek Xerabi Ke Emşer” şiirlerinden anlaşılacağı üzere Molla Abdullah, Kavarî'nin hocası ve mürşidi

³³¹ Kavarî, *a.g.e.*, s. 36.

³³² Uludağ, *a.g.e.*, s. 263.

³³³ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 245.

³³⁴ *A.e.*, s. 245.

mesabesinde. Kavarî'nin aktardığına göre Molla Abdullah, Nakşibendî tarikatına mensuptur ve Nakşibendîlik terbiyesi hocası sayesinde kendisine kadar ulaşmıştır. Ayrıca Molla Abdullah medrese hocası olup derin ilmi ve yüksek takvasıyla çevresinde ve gittiği her yerde saygın bir şahsiyet konumundadır. Kavarî, çok küçük yaştan itibaren onun himayesinde adab, erkân öğrenmiş ve medrese ilmini tahsil etmeye başlamıştır. Mürşidi olarak gördüğü Seyyid Molla Abdullah ile olan ilişkisi tam bir mürşid-mürid münasebeti şeklindedir. Kavarî için o, mürşidlerin dostu, insan-ı kâmil; onlar içinde hürmeti ve olgunluğuyla özel bir şahsiyettir. O, kimsesizler için bir tanıdık ve sığınaktır:

*Tu heyâli murşidâni di jin û heyata xo da
Bi taybeti yek ji wan murşidân tubi eya seyda
Hürmeta te ji bo mezin û kâmilân bi qiyas bû
Şegir û yetim bî şaya te çaynaş bû eya seyda³³⁵*

Kavarî'ye göre Molla Abdullah, edep ve terbiye konusunda benzersiz, riyadan uzak, dünya ve ahiret için bir mürşid, yani yol göstericidir. Kavarî, onun gösterdiği yoldan ayrılmayacağını söylerken bir tarikat ehli gibi mürşidine olan sadakatini ve bağlılığını ikrar eder:

*Derheqqê edeb û terbiye de çini bî benzeri to
Riyakâri weşfî to nibi niameyne yiri to
Semedi din û dunya ma ri riyar mojneyne to
Şewon û roju nalena qey cirabiyayiş seyda

Riyaro ku to moto min ez bigiri ende bes
Ez poşmani niyinena hetoni axir nefes,
Mî ri cey to yew bigiro niyinena qeş tu kes
Şewon û roju nalena qey cirabiyayiş seyda³³⁶*

³³⁵ Kavarî, *a.g.e.*, s. 42.

³³⁶ *A.e.*, s. 38.

Kavarî kendisini manevî olarak hasta ve yaralı görür. Ona göre bu yarayı saracak merhem ve derman, Molla Abdullah'tır:

Ma niwêşi, birindâri, birini ma zehf gendari
*Seydayi Mela 'Ebdullah melhem û dermon bı ma ri*³³⁷

Molla Abdullah'ın ölümü nedeniyle mahrum ve şaşkın kalan Kavarî, bundan sonra hiç kimsenin hocasının yerini tutamayacağını dile getirir:

Maħrumi çiko nebaş a, ya Reb çiqaş çiko şaş a
*Yew cey' seydayêy' mun nigino, ni mufti ni mir û paşa*³³⁸

Mürşidinden ayrı kaldığı için ağır bir derde duçar kaldığını düşünen Kavarî, gündüzünün geceye dönüştüğünü söyleyerek Mevla'sından sabır ve metanet diler:

Giron o derdi Kavarî, şebır bido mowla bari
*Ba 'di fîrâqi seydey', roj cı ri biyo şewa tari*³³⁹

2.5. Genel Tasavvufî Kavramlar ve Konular

2.5.1. Yaratılış

Yaratmak mutlak yaratıcıya mahsustur. Yaratmanın, yoktan var etme eyleminin gerçekleşebilmesi için O'nun sadece "ol!" (kün) demesi yeterlidir. Bu hakikat Kur'an'da, "O, gökleri ve yeri örneksiz yaratandır. Bir işe hükmetti mi ona sadece "ol" der, o da hemen oluverir."³⁴⁰ şeklinde bildirilmiştir. Tasavvuftaki yaratma anlayışı, Kur'an'da bahsedilen yoktan var etme anlayışına dayanır. Kavarî, Allah'ın kendi eseri olan yeri ve göğü altı günde yarattığını ve bunu kendi güç ve kudretiyle kimseden destek almadan gerçekleştirdiğini söyler:

Erđ û 'ezmân eşeri to, şeş rojiy de to yıraştı
*Bı kuwwet û kudreti xo, yew to ri nibiyi paştı*³⁴¹

³³⁷ Kavarî, *a.g.e.*, s. 44.

³³⁸ *A.e.*, s. 44.

³³⁹ *A.e.*, s. 44.

³⁴⁰ Bakara: 2/117.

³⁴¹ Kavarî, *a.g.e.*, s. 1.

Yerde ve gökte bulunan her şey O'nun eseridir. O'nun gibi âlemi yaratabilen bir güç yoktur. Allah, âlemin yaratılışını benzersiz ve örneksiz gerçekleştirmiştir:

Yew çıniko benzeri to, Ƴıraştişi 'âlemi de
'Âlem heme mexluqi to, hem erç û hem 'ezmâni de'³⁴²

Kavarî, tasavvuftaki “Nûr-ı Muhammedî” tabirini doğrudan kullanmasa da insanın ve âlemin yaratılış mahiyetini bu çerçevede ele almıştır. Tasavvufî anlayışa göre, Allah önce kendi nurundan Hz. Muhammed (sav)’i, onun nurundan da diğer bütün varlıkları yaratmıştır. Her şeyin aslı olan bu hakikate, tasavvufta “Nûr-ı Muhammedî” adı verilmiştir.³⁴³ Birinci aşamada, Kavarî de ilkin Allah’ın kendi nurundan sanatının bir yansıması olarak Hz. Muhammed (sav)’i en güzel surette yarattığını ifade eder:

Cemali to Homay' Ƴıraşto nuri wehdeti xo ra
Heri bin ligoni to ma ri çıla wa, ya Resulellâh
Cevheri to şen'eti Homayo pil o ya Hebibellâh
Hebîbi tı kerdi mehbub, 'iy xo ri ya Resulellâh'³⁴⁴

İkinci aşamada Allah, bu nurdan kâinatı halkeder. Kâinatın yaratılış sebebi Hz. Muhammed (sav)’dir. Yani her şey onun hatırına yaratılmıştır:

Eger Xâliqi tı xelq nikerdini ya Resulellâh
Muheqqeq niƳıraştini no cihân ya Resulellâh
No cihân û hem axiret semedi xatiri to zi
Bı qudreti xo daw' Ƴıraştış iy zi ya Resullellâh
Eger tı nibiyne Homay' niƳıraştıyne eflâke
Ni 'erş û kursıyo qelem, ni xâke ya Resulellâh'³⁴⁵

Hem insanoğlunun yaratılışında hem de on sekiz bin âlemin yaratılışında Allah’ın büyüklüğünün ve sonsuz yaratma gücünün delilleri vardır:

³⁴² Kavarî, *a.g.e.*, s. 1.

³⁴³ Üstüner, *a.g.e.*, s. 74.

³⁴⁴ Kavarî, *a.g.e.*, s. 7.

³⁴⁵ *A.e.*, s. 8.

*Pileyi to yıraştişi heştês hezâri ‘âlemi
Girdi to ri no delil o, yıraştişi laci Ādemi*³⁴⁶

Kavarî, konuyla ilgili kaleme aldığı “Yıraştişi İnsani” şiirinde insanın yaratılış aşamalarını anlatmıştır. İnsanın çamurdan yaratıldığını vurguladıktan sonra anne rahmine nutfe olarak atıldığını, nutfenin bir damla kandan ete dönüştüğünü, ardından etin iskelete giydirilmek suretiyle insanın meydana geldiğini söyler. Böylece Allah’ın kusursuz yaratmasına dikkat çeker:

*Homay’ yato; çamuri ra, mın yırašto no insani
Ba‘di ci ma kerdo nutfe, eşto rehmi dayi insani*

*Ba‘di ma fetelno nutfe, kerdo yew çilkêyke goni
Ay goni ra ma yırašto, parçêyke gošto tedir goni*³⁴⁷

*Gon û goşt werbini girowt, Homay’ ay kerdo yew aşte
Da pera goştêyko qewi, bi yini nimende aşte*

*Ba‘di Homay’ insan yıraşt, bı çiyoy ku mexlûqi ku bi
En yıraştış baş ayi Ellah, o pileyi de çiko bi*³⁴⁸

2.5.2. Güzellik

Tasavvuftaki yaratılışın temelinde güzellik vardır. Allah, mutlak bir güzelliğe sahip olup zatında bulunan cemâl sıfatını, mahlûkâtı üzerinde teşhir etmek ister. Nitekim “*Ben gizli bir hazine idim, Bilinmeyi murad ettim. Bilineyim diye mahlukatı yarattım.*”³⁴⁹ anlamındaki kutsî hadis, cemâl sıfatının kendini görünür kılarak sevdirmesi şeklindeki tasavvufî anlayışın dayandığı en kuvvetli görüş olarak bilinir.³⁵⁰ “*Allah ni‘metinin eserini kulunun üzerinde görmeyi sever.*”³⁵¹ Ancak Allah’ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. Bir hazinenin -ne kadar kıymetli olursa olsun- gizli kalmaması gerekir. “Marifet iltifata tabidir.” İfadesi mücibince bu marifetli

³⁴⁶ Kavarî, *a.g.e.*, s. 1.

³⁴⁷ *A.e.*, s. 21.

³⁴⁸ *A.e.*, s. 22.

³⁴⁹ Aclûnî, İsmâîl b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs*, Daru'l-Kitabu'l- ‘İlmiye, Beyrut 1997, C. II, s. 132, no: 2014.

³⁵⁰ Üstüner, *a.g.e.*, s. 73.

³⁵¹ Mollamehmetoğlu, *a.g.e.*, C. IV, s. 509.

hazinenin tecelli etmesi, hayranlık uyandırması, takdir edilmesi icap eder. Aksi halde farkında olunmayan bir hazine, insan nezdinde yok hükmündedir. İlahî güzelliğin görünme arzusu, Bâyezîd-i Rumî'nin aşağıdaki beytinde çok güzel ortaya konulmuştur:

*Kendi hüsnün hûblar şeklinde peydâ eyledün
Çeşm- i âşıkdan dönüp sonra temâşâ eyledün*³⁵²

Kâinattaki her şey bir derecede bu güzelliği yansıtmaktadır. Kavarî'ye göre, Allah'ın cemâl sıfatının, yani güzellik sanatının tecelligâhı peygamberimiz Hz. Muhammed (sav)'dir:

*Cevheri to şen 'eti Homay' o pil o ya Hebibellâh
Hebîbi ti kerdî mehbub, 'iy xo ri ya Resulellâh*³⁵³

2.5.3. Aşk

Muhabbetin en güzel ve en olgun şekli olarak tarif edilen aşk, tasavvufta mecazî ve hakikî olmak üzere ikiye ayrılır. Meczazî aşk, Allah dışındaki yaratıklara yönelik iken; hakikî aşk, Allah'a dönük olan aşktır. Meczazî, beşerî ya da maddî aşk, hakikî başka bir deyişle İlahî aşka ulaşmada basamak olarak telakki edilir. Zira maddî aşk, geçici olup İlahî aşka erişmede sadece araç vazifesi görür. Bundan dolayı "Allah'a duyulan aşk, maddeden manaya, cisimden ruha yönelir."³⁵⁴ O halde aslolan aşk, İlahî aşktır. Kavarî de bu bağlamda aşkını fâni olana değil, bâki olana arz eder:

*İlahi bı namey toy baş, ez a kena yatışı xo
Riyar' to ra ez sulûk kena, bı 'ışqi zerêy xo,
Ez 'âşiqi to wa, tı heskeni nikenî tı zoni
To yato ma ra; kam çike bıwazo ma doni bı xo*³⁵⁵

Kavarî Dîvânı'nda, aşk ile ilgili "Zeri 'İşqi" isimli bir şiir yer almaktadır. Şiirde Âdem ile Havva ve Yusuf ile Züleyha aşklarına telmihte bulunulur. Gerçek

³⁵² Allah, kendi güzelliğini güzeller şeklinde yaratmış, sonra dönüp âşıkların gözünden onu seyretmiştir.

³⁵³ Kavarî, *a.g.e.*, s. 7.

³⁵⁴ Aktaş, *a.g.e.*, s. 162.

³⁵⁵ Kavarî, *a.g.e.*, s. 14.

aşkın Allah tarafından ve ariflerce bilinebileceği vurgulanır. En nihayetinde hakikî aşkın aşık ile maşuk, yani kul ile Allah arasındaki aşk olduğu yargısına varılır. Kavarî, aşk arayışındayken gerçek maşukunu bulur. Öyleki onun maşuku; yeri, göğü, cinleri ve insanları yaratan Allah'tır:

*'Ārifō yato zeri ra, xo ri bıgiyr 'āşiqo
Zeri yona 'āşiq ez a, xo ri geyrena ma 'şûqo*

*Ma 'şûqi min awewo ke, icād kerdo erđ û 'ezmān
Hem icadi ine dir yıraşto hem cinn û insān³⁵⁶*

Kavarî, hakikatte kime aşık olduğunu sorgularken bu arayışta İlahî aşkı kendisine mihenk alır. Şayet deliller onu hakikî aşka götürmüyorsa boş bir çaba ve rezillik içinde olduğunu düşünür:

*Kavarî tı 'āşiqi kami ri yace bı delil
Rızay' Homay' ma 'şûqi to nibo xo meke rezil³⁵⁷*

Ayrıca Hz. Muhammed (sav)'i Allah'ın hususi olarak ilgilendiği gerçek maşuk şeklinde yansıtır:

*'Āşiqi to wi Homay' to tı girowti berdi xo het
Va; ez 'āşiq a, ma 'şuqi mun i tı ya Resulellāh³⁵⁸*

2.5.4. Tevekkül

Allah'ı vekil kılma anlamına gelen tevekkül, insanın elinden gelen her çeşit önleyici tedbiri aldıktan sonra bir işi Allah'a bırakma, şeklinde tanımlanabilir. Nitekim tevekkülün mahiyetinin anlaşılması hususunda hep emsal gösterilen bir hadis vardır. Hadiste devesini salarak tevekkül edeceğini söyleyen bir bedeviye Hz. Peygamber, *"Onu (önce) bağla (sonra) tevekkül et."*³⁵⁹ diyerek insanın, öncelikle kendisinden kaynaklanan sebepleri ortadan kaldırdıktan sonra, ikinci aşamada tevekküle yönelmesi gerektiği mesajı verilmektedir. Dolayısıyla hiçbir çaba ve

³⁵⁶ Kavarî, *a.g.e.*, s. 34.

³⁵⁷ *A.e.*, s. 34.

³⁵⁸ *A.e.*, s. 7.

³⁵⁹ Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte*, Akçağ Yay., İstanbul 1992, C. XVII, s. 598.

çalışma olmadan atalet içinde sadece Allah'tan dilemek veya O'na güvenmek gerçek anlamıyla bir tevekkül eylemi olarak kabul görmemektedir. Kavarî Dîvânı'nda konuyla ilgili doğrudan kaleme alınmış "Tewekkul" isimli bir şiir yer almaktadır. Şiirde Kavarî'nin, aynı çerçevede tevekkülü tedbir ile birlikte nazara aldığı görülmektedir. Allah'ın buyurduklarına, dakdir ettiklerine karşı tedbirin elden bırakılmadan tevekkül edilmesi gerektiği önerilir:

*Yatışı Homay' pëyru teqdir o, qarşi de tı bıgir tedbir
Tewekkul deste yera mede, meyace quwweti mın o tedbir*³⁶⁰

Allah'a dayanmak, güvenmek yazgıya rıza göstermenin ve teslimiyetin bir başka ifadesidir. Dolayısıyla "zuhur edecek şeyde isyana düşmemek ve Allah Teâlâ'ya kötü zandan emniyette olmak için tevekkül emredilmiştir."³⁶¹ Kur'ân'da tevekkülü teşvik eden birçok ayet zikredilmiştir.³⁶² Kavarî, bu ayetlerden birine işaret ederek "Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!"³⁶³ diyerek tevekkülün adresini gösterir:

*Hesbunellâh ni'mel wekîl yaje tı xo ri bıke delil
Weqto tı yew qeşt bıkeri, tewekkul bıde Rebbê Celil*

*Kamo tewekkul xo bıdo Homay', Homay' kâfî yo cı ri
Eno yatışı Homay o, yatışı iy de est i siri*³⁶⁴

Kavarî bir müslüman olarak Allah'ın hükümlerine olan bağlılığını, O'na olan inancını, teslimiyetini tam bir tevekkül bilinci içerisinde ikrar eder:

*Ya Rebbê ez muslimon a, teslimi hukmi to biya
Min tewekkul' xo daw' to ser, yewi tı, to ri bawer biya*³⁶⁵

Kavarî, şiirin sonlarında tevekkülü yerine getirilmesi gereken bir vazife olarak telakki eder. İster karşılık bulsun ister bulmasın tevekkülden vazgeçmeyeceğini

³⁶⁰ Kavarî, *a.g.e.*, s. 32.

³⁶¹ Niyâzî-i Mısrî, Niyâzî-i Mısrî Divân-ı İlâhiyyat ve Açıklaması Tam Metin, pdf, (Haz. İsmail Hakkı Altuntaş), <http://ismailhakkialtuntas.com> (ET.: 12.08.2016), 2010, s. 185.

³⁶² Bkz. Mâide: 5/18; İbrâhîm: 14/12; Talâk: 65/3; Mümtehinne: 60/4; Mülk: 67/29; Neml: 27/79; Ahzâb: 33/3; Furkân: 25/58; Âl-i İmrân: 3/159-160, 173; Enfâl: 8/2.

³⁶³ Âl-i İmrân Sûresi: 3/173.

³⁶⁴ Kavarî, *a.g.e.*, s. 32.

³⁶⁵ *A.e.*, s. 32.

bildirir. Ardından nefisini bilmediğini ancak tevekkülü bildiğini söyleyerek teslimiyetin nefse değil; tevekkül ile Allah'a olması gerektiğini düşünmektedir:

Beytari xo Homay' xo de, wezife kerda ti zoni

Ma tewekkul kerdo to ri, doni nidoni ti zoni

Kavarî tewekkul zono, nefsi xo ri zehf nezon o

Teslimi nefsi iy meke, xora cara perişon o³⁶⁶

2.5.5. Sabır

Bir durum karşısında gösterilen dayanma gücüdür. Sabır, ibadetlerin sürekliliğine sabır, günah işlememeye sabır ve beklenmedik, üzücü olaylara yani Allah'ın imtihanına karşı sabır olmak üzere üçe ayrılır.³⁶⁷ Sabır, Kur'ân'da ehemmiyeti çokça zikredilmiş, hadislerde ve müslümanlar nezdinde imanı tamamlayan hatta imanın yarısı şeklinde değer atfedilen faziletli bir eylem olarak değerlendirilir. Tasavvufta sabır, müsibetlere karşı gösterilen tahammül ve nefis mücadelesinde tasavvuf ehlini hakikate götüren makam olarak görülür. Her hâlükârda Allah'a sığınmak sâlikin en karakteristik vasfıdır.

Kur'ân'da anılan, dirayet ve metanetiyle müsibetlere karşı yılgınlık ve acziyet belirtmeden mücadele edip sonra da Allah tarafından mükâfatlandırılan peygamberler vardır. Bunlardan biri de sabırla öne çıkan Hz. Eyyüp'tür. Kavarî onu örnek göstererek, tasavvufta olduğu gibi, sabrı o kadar önemli bir haslet olarak görür ki şayet bir insan sabır ehli değilse bundan ötürü tevbe etmelidir, düşüncesini savunur:

Kamu ku sine a nikero, beluri şebr nikero

Nişinaşno Nebi Eyyub, wa xo ri tewbe bikero³⁶⁸

³⁶⁶ Kavarî, *a.g.e.*, s. 33.

³⁶⁷ Ateş, *a.g.e.*, s. 302.

³⁶⁸ Kavarî, *a.g.e.*, s. 11.

2.5.6. Gayb

Gizli, görünmeyen, bilinmeyen, örtülü gibi manalara gelen gayb, Allah'ın bilip kuldan gizlediği şeylerdir.³⁶⁹ Kur'ân'da gaybın Allah'ın peygamberleri dışında sadece O'nun tarafından bilinebileceği bildirilir.³⁷⁰ Tasavvufta ise gayb; keşf ve ilham yoluyla, basiretle kişinin bazı hakikatlere vakıf olması olarak tanımlanır.³⁷¹ Kavarî Dîvânî'nda kıyamet konusunun gayb çerçevesinde ele alındığı görülür. Kavarî, Allah'a ve kıyametin gerçekliğine tam iman etmiş kalp gözü açık olan müminlerin kıyametin kopup kopmayacağı ile ilgili herhangi bir şüpheye kapılmadıklarını savunur ve imanın bir rüknü olarak bu hakikatle karşılaşılacağı haberini verir:

*Qiyamet muheqqeq yena ey bira,
Şek û şubhe çino meke xo yira*³⁷²

*Yew ruknê ki erkâni imâni ra,
Qiyamete est a ego biyo bira*³⁷³

Bilinmeyene ilişkin bilgi Allah katındadır; ancak Allah'ın dilediğine -ki bu zat Allah dostuysa- bu bilgiyi hissettirmesi, ilham ettirmesi pekâlâ mümkündür. Bu münasebetle Hz. Peygamber'e kıyamet konusu sorulduğunda kendisi tereddütsüz bir şekilde bu hakikatin gerçekleşeceğini beyan etmekle birlikte kıyametin kopuş zamanını bilmediğini bildirmiştir. Kavarî de bu bilginin gaybî olduğunu ve Allah dışında kimsenin bilemeyeceğini söyler:

*Qiyamete yena bawermend yono
Çi weqt yena bi Homay' yew nîzono*³⁷⁴

³⁶⁹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 144.

³⁷⁰ Bkz. Âl-i İmrân: 3/179; Cin: 72/26-27.

³⁷¹ Sarmış, İbrahim, *Teorik ve Pratik Açından Tasavvuf ve İslam*, Ekin Yay., İstanbul 1997, s. 77.

³⁷² Kavarî, *a.g.e.*, s. 53.

³⁷³ *A.e.*, s. 49.

³⁷⁴ *A.e.*, s. 52.

2.5.7. Nur

Işık, aydınlık anlamına gelen nur, Allah'ın güzel isimlerinden (en-Nûr) biridir. Kur'ân'da “Allah, göklerin ve yerin nurudur.”³⁷⁵ ayeti, tasavvufî anlayışta tecellinin tüm eşya üzerinde Allah'ın zahir ismiyle yansıması şeklinde anlam bulur.³⁷⁶ Dolayısıyla tasavvuf ehli yine aynı ayette geçen “Allah, dilediği kimseyi nuruna iletir.” ifadesindeki “kimse”lerden olmayı arzu eder ve bu doğrultuda kalbini masivadan temizlemek suretiyle İlahî nurun zuhuruna hazırlar. Gazâlî'nin *İhyâ u 'Ulûmî 'd-Din* adlı eseri dışında isnadı olmayan tartışmalı bir hadiste geçen “Yere göğe sığmam, bir müminin kalbine sığarım.” sözü bu anlayışın referans noktasını teşkil etmektedir. Bu anlayışa göre Allah nurunun tecelligâhı olan kalp memleketini tasarruf yeri olarak seçmiştir.³⁷⁷

Allah'ın nuru, mahlûkât üzerinde hem somut bir formda hem de mücerret hallerde zuhur eder. Kimi zaman bir eşya suretinde görünür hale gelir. Mesela bir müminin yüzünün nurlanması; Hz. Mûsâ'nın isteği üzerine Allah'ın nurunu Tûr dağında tecelli etmesi ya da elini koynundan çıkardığında elinin beyazlaşması gibi. Kimi zaman da Allah'ın nuru, vahiy şeklinde, bilgi ve his şeklinde ya da belirsiz ve karmaşık bir halden açık ve aydınlık bir duruma çıkmak gibi soyut ve muhtelif biçimlerde zuhur eder. Kavarî, zulmet ile nuru iki karşıt durum olarak düşünür. Allah'ın aydınlığı olmazsa karanlığa mahkûm olacağını söyler ve O'nun nur meşalesiyle karanlıktan kurtulup aydınlığa çıkmak için çağrıda bulunur. Meşale yol gösterici ve aydınlatıcı özelliğe sahiptir. Bu sebeple Kavarî, nurun kaynağına, mutlak hakikate vasıl olma yolunda nur meşalesine ihtiyaç duyar:

Roşni to nibo, tari de ma maneni hey hewār

*Bi meş'aley nûri xo, yeje ma tari ra hey hewār*³⁷⁸

³⁷⁵ Nûr: 24/35.

³⁷⁶ Uludağ, *a.g.e.*, s. 280.

³⁷⁷ Müftüoğlu, Mehmed A., *İmâm-ı Gazâlî İhyau Ulûmî 'd- Din*, Ilıcak Matbaacılık A.Ş., İstanbul 1985, C. V, s. 12.

³⁷⁸ Kavarî, *a.g.e.*, s. 15.

2.5.8. Himmet

Sözlükte “*azim, enerji, istek, arzu, meyil, şevk*”³⁷⁹ gibi anlamlara gelen himmet, tasavvufta bir şeye ulaşmak için iştıyakla Allah’a teveccüh etmek demektir. Himmetin üç derecesi vardır: Birincisi, kalbi geçici olandan kalıcı olana meyilli kılmak; ikincisi, çıkarsız, sırf Allah rızası için ibadet etmek; üçüncüsü, görünenden aslolana geçmek.³⁸⁰ Kavarî, himmetin ilk derecesini nazara alır. Ona göre, insanı dünyanın geçici heva ve isteklerine dolayısıyla da günaha, isyana sevk eden şeyler masiyettir. İnsanın masiyetten, fâni olandan sıyrılıp bâki olana rağbet etmesi gerekmektedir. Bu durumda dünya hayatı geçici; ahiret hayatı sonsuz ise insanın dünyayı veya bunun sonundaki cehennemi değil, ahiret hayatına himmet etmesi ve sonsuz cenneti arzu etmesi gerekmektedir:

Kamu ku bikero ma ‘şiyet, axiret xo ri nigiro himmet
*O xo ri cehennem wazeno, bawer nibeno bı cennet*³⁸¹

Kavarî Dîvânı’nda himmet, başkasına yardım etmek manasında da kullanılmıştır. Bir insanı yetiştirmek, ona yardım etmek ve bu vesileyle onun cennete gitmesini sağlamak himmetten sayıldığı için, Kavarî bu anlamda anne ve babaya sorumluluk yüklemektedir. Hz. Peygamberin çocuk yetiştirme konusundaki söylemlerini örnek gösteren Kavarî, evladın terbiyeli ve iyi yetişmesi hususunda anne ve babanın ehemmiyetini, çocuklara olan himmetinin değerini ortaya koymaya çalışır:

Wa day û bayi himmet kerî
Ewlâdi xo baş wey kerî
Qaşo ku peygemberi yato
*Ewlâdi xo terbiye bikeri*³⁸²

³⁷⁹ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 159.

³⁸⁰ Ateş, *a.g.e.*, s. 169.

³⁸¹ Kavarî, *a.g.e.*, s. 13.

³⁸² *A.e.*, s. 26.

2.5.9. Nefs

“*Can, benlik, ruh, kan, beden, cesed, azamet, izzet, kişi, bir şeyin varlığı, gerçeği, bütünü, özü, cevheri*”³⁸³ gibi muhtelif anlamlarda kullanılan nefis kelimesi, tasavvufî anlamda kulun kötü özellikleri, davranışları, yerilen huy ve hareketleri demektir.³⁸⁴ Nefsin yedi perdesi olup her perde kaldırıldığında en olgun, en halis ve en nurlu nefis mertebesine yani peygamberlik makamına erişileceğinden bahsedilir. Bunun için nefse karşı büyük bir mücadele ile nefis tezkiyesi yapılmalıdır. Kur’ân’da da zikredildiği üzere nefsin üç çeşidi vardır. Bunlar: Nefs-i emmâre, nefs-i levvame, nefs-i mutmainne. Bunlardan nefs-i levvame gaflette olan nefistir; nefs-i emmare, nefs-i levvame ve nefs-i mutmainne arasında olup Kur’ânî bir ifadeyle emredici nefis diye nitelenen ve şehveti körükleyen nefistir. Nefs-i mutmainne ise en yüce huylarla bezenmiş olan nefistir.³⁸⁵

Kavarî Dîvânı’nda başka şiirlerde yer yer değinilmekle birlikte nefis konusunu doğrudan ele alan müstakil iki şiir mevcuttur. Bunlar: “Nefis Da’im Amir o” ve “Nefsê Emmare” şiirleridir. Şiirlerde nefsin özellikleri ve ondan korunma yöntemleri hakkında açıklamalara yer verilir ve nefsin hevasına kapılmamak için Allah’ın inayetine sığınılır.

Tartışmalı bir hadis olan ve tasavvufta nazara alınan “Nefsini bilen Rabbini bilir.”³⁸⁶ sözü, sâlikin varmak istediği kâmil seviyeyi, nefs-i mutmainneye ermeyi işaret eder. Kavarî, çok sık tekrarlanan bu söze atfen nefsin istekleri yok edilmeden, nefis tanınmadan Allah’ın bilinmeyeceği iddiasında bulunur:

*Ey geli ‘ezizon û bawermendon û yarono!
Yew nefis hetta nimiro, Ellah xo baş niżono*³⁸⁷

Kur’ân’da Allah, “*nefis aşırı derecede kötülüğü emreder*”³⁸⁸ ayetiyle nefs-i emmarenin azgın, kışkırtıcı ve hazcı özelliğiyle insanı fenalığa sevk eden bir yapıya

³⁸³ Üstüner, *a.g.e.*, s. 209.

³⁸⁴ Kurnaz, *a.g.e.*, s. 112.

³⁸⁵ Ateş, *a.g.e.*, s. 521-522.

³⁸⁶ Aclûnî, *a.g.e.*, C. II, s. 343, no: 2532.

³⁸⁷ Kavarî, *a.g.e.*, s. 11.

³⁸⁸ Yûsuf: 12/53.

sahip olduğunu bildirir. Kavarî de bu yönde nefsin kötülüğü emredici vasfına dikkat çekerek nefs-i emmare karşısındaki çaresizliğini dile getirir:

*Ez esira nefsi emmarir çi yaci? Hey hewār
Çiyoy nebaş emr min keno, ez se kerî? Hey hewār*³⁸⁹

Kavarî, nefs-i emmareyi tanıtırken onun hırslı olduğunu, akli çeldirip şuursuzlaştırdığını; insana iyi görünüp insanı sinsice dalalete götüreceğini söyler:

*Nefsi emmare geddar o, emir keno çiyoy nebaş
Şarı ra ‘aql yeceno, keno bihiş ey hawār
‘Eynêyk nonu yera, yono tı başi hey hewār
Xeberi iy tera çinya, pêyro şaşi hey hewār*³⁹⁰

Hz. Âdem’in cennetten dünyaya gönderilişine ve bu tecridin sebebine göndermede bulunmak suretiyle nefsin dost değil, düşman belenmesi gerektiğini düşünür:

*Ti duşmeni piy ma Âdemi, hey hewār
Ti qeş dost nibeni ma ri, hey hewār*³⁹¹

Kavarî, nefsin şeytanı kibre kaptırarak Hz. Âdem’e secde ettirmeyecek duruma düşürdüğünü söyler ve nefisten korunmak için şeytanın bu olayını delil göstermek suretiyle ibret alınası bir hadise şeklinde ortaya koyar:

*Ya nefso! xo pil meyine, biyare xo yir şeytan bıyın
Biemri kerd secde niberd, xo ri şeyton delil bıyın*³⁹²

Her durumda nefsini dizginleyebilmek bir mümin vasfı olarak öne çıkarılır. Bu münasebetle nefsine söz dinletenler dünyada ve ahirette hem Allah tarafından hem de

³⁸⁹ Kavarî, *a.g.e.*, s. 15.

³⁹⁰ *A.e.*, s. 16.

³⁹¹ *A.e.*, s. 16.

³⁹² *A.e.*, s. 17.

insanlar tarafından sevilecekler:

*Weşfi mu`min na dunya de, nefsi xo bıskino her ca de
İy ra heskeno Xaliq û mexluq, ahiret de hem dunya de*³⁹³

³⁹³ Kavari, *a.g.e.*, s. 45.

SONUÇ

Zaza Dili ve Edebiyatı, yakın zamana kadar ancak sözlü gelenek içerisinde kendini ifade etme şansını bulabilmiştir. Fakat yazıyla buluşmasıyla bu dil ve edebiyatın güçlü ve birikimli bir yapısının olduğu farkedilmekle birlikte işlenmediği takdirde yok olabileceği çıkarımına varılmıştır. Bu bağlamda Zazaca, çok az sayıdaki sanatsal metinlerde kendini ortaya koymuştur. Bunlardan biri de Molla Muhammed Kavarî Dîvânı'dır. Divanı din ve tasavvuf açısından tahlil ettiğimiz çalışmamızda ulaştığımız sonuçlar şöyle özetlenebilir:

Kavarî Dîvânı'nın, klasik edebiyatın "mürettep dîvân" kıstasları dikkate alındığında divan değil; "divânçe" olduğu kanaatine varılmıştır.

Dîvân'ın; muhteva itibarıyla tamamen dinî-tasavvufî bir kimliğe sahip olduğu görülmüştür. Dolayısıyla Dîvân, dinî-tasavvufî kavram, kıssa ve motifler açısından verilen açıklamalı örneklerle anlaşılır bir düzeye getirilmiştir. Ayrıca Zaza bir şair olan Molla Muhammed Kavarî'nin eserinde din faktörünün Zazalardaki içtimaî yönü bir bakıma görünür kılınmıştır.

Kavarî, kitabî anlamda şiir ilmini görmediğini söylemektedir. Bu bağlamda şiirleri incelediğinde Kavarî'nin irticalen yazan gelenekçi bir halk şairi olarak nitelendirilebileceği kanaatine varılmıştır.

Allah, İlahî aşk, ölüm, kıyamet, ahiret, gurbet, hasret, ahlak ve hak gibi konuların en çok rağbet edilen konular olduğu ve nazım türlerinden tevhit, münacaat, naat, methiye, mersiye ve duanın çokça tercih edildiği tespit edilmiştir.

Dîvân'da Kavar bölgesinin köy ve mezarlarında kullanılan Zazaca ağızların fonetik olarak farklı kullanımları (vac-vaj, zona-zana gibi) olduğu görülmüştür.

Dîvân'da Türkçe, Kürtçe, Farsça ve Zazaca ayrı ayrı yazılmış şiirler dışında mülemma (farklı dillerle yazılmış şiir) tarzında bir şiirin divana ayrı bir renk kattığı tespit edilmiştir.

Dîvân'da dinî kıssalara atıf yaparak telmih; ayet, hadis ve önemli şahsiyetlerin sözlerini aktarmak suretiyle de iktibas gibi edebî sanatlara çokça başvurulduğu tespit edilmiştir.

Ahir zamanın yaşanmakta olduğunu, kıyametin yaklaştığını ancak kopuş vaktinin bilinemeyeceğini, kıyamete yakın bir zamanda mehdinin kurtuluş ümidi olarak geleceğini, kabir azabının gerçekleşeceğini, iman edip günah işleyenlerin cehennemde kalıcı olmayacaklarını, şefaatin cennete girme konusunda referans teşkil edeceğini düşünen Kavari'nin itikat anlayışının ehl-i sünnet alimlerinin bu konulardaki anlayışına yakın olduğu görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Altuntaş Halil - Şahin Muzaffer, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, DİB Yay., Ankara 2011.
- Aclûnî, İsmâîl b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs*, Daru'l-Kitabu'l-İlmiye, C. II, Beyrut 1997.
- Aktaş, Hasan, *Türk Şiirinde Din ve Tasavvuf*, Çizgi Yay., Konya 2001.
- Ateş, Süleyman, *İslâm Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1992.
- Banarlı, Nihad Sâmi, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi-I*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 2001.
- Beki, Molla Aziz, *Diwon Cebexçuri*, Bingöl Üniversitesi Yay., İstanbul 2015.
- Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, C. XV, Akçağ Yay., Ankara 1988.
- _____, *Kütüb-i Sitte*, C. XVII, Akçağ Yay., İstanbul 1992.
- Canbulat, Mehmet, “Dua”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara 2015.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yay., İstanbul 2004.
- Davutoğlu, Ahmed, *Sahîh-i Müslim Terceme ve Şerhi*, I-XII, Sönmez Neşriyat A.Ş., İstanbul 1980.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lugât*, Aydın Kitabevi, Ankara 1996.
- Fayda, Mustafa, “Ebû Bekir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. X, TDV Yay., İstanbul 1994, s.101-108.
- _____, “Ömer”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIV, TDV Yay., İstanbul 2007, s.44-51.
- Harman, Ömer Faruk, “Hac” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XIV, TDV Yay., İstanbul 1994.
- Kanar, Mehmet, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Say Yay., İstanbul 2009.
- Karagöz, İsmail, “Azâp”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara 2015.
- _____, “Dabbet'ül-Arz”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara 2015.

- _____, “Din”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara 2015.
- _____, “İman”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara 2015.
- _____, “Hacerü'l-Esved”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara 2015.
- _____, “Müzdelife”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara 2015.
- Karaman, Fikret, “Alem”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara 2015.
- _____, “Kıyamet”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara 2015.
- _____, “Mehdi”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara 2015.
- _____, “Mizan”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara 2015.
- _____, “Peygamber”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara 2015.
- _____, “Şefaat”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara 2015.
- Kurnaz, Cemal, *Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlili*, MEB Yay., İstanbul 1996.
- Mollamehmetoğlu, Osman Zeki, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, I-VI, Yunus Emre Yay., İstanbul 1981.
- Muhammedê Kavari, *Dîwânê Muhammedê Kavari*, Diyarbakır 2004.
- _____, *Mevludî Zazakî*, Diyarbakır 2005.
- Müftüoğlu, Mehmed A., *İmâm-ı Gazâlî İhyau Ulûmi'd- Din*, C. V, Ilıcak Matbaacılık A.Ş., İstanbul 1985.
- Okuyucu, Cihan, *Divan Edebiyatı Estetiği*, Kapı Yay., İstanbul 2015.
- Öztürk, Abdülvehhab, *Malik Bin Enes Muvatta' Tercümesi*, C. II, Kahraman Yay., İstanbul 2013.
- Paçacı, İbrahim, “Tavaf”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara 2015.
- _____, “Zekat”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara 2015.
- Sarmış, İbrahim, *Teorik ve Pratik Açından Tasavvuf ve İslam*, Ekin Yay., İstanbul 1997.
- Serinsu, Ahmet Nedim, vd., *Dinî Terimler Sözlüğü*, MEB Yay., Ankara 2009.
- Sofuoğlu, Mehmed, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. I, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul 2009.

Tarlan, Ali Nihat, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Akçağ Yay., Ankara 2009.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yay., İstanbul 2016.

Ünal, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Beyan Yay., İstanbul 1986.

Üstüner, Kaplan, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik Yay., Ankara 2007.

Varol, Murat, “*Diwanê Melayê Cebexçuri*”, (Yüksek Lisans Tezi), Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Zaza Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Bingöl 2016.

İnternet Kaynakları

Niyâzî-i Mısrî, Niyâzî-i Mısrî Divân-ı İlâhiyyat ve Açıklaması Tam Metin, pdf, (Haz. İsmail Hakkı Altuntaş), <http://ismailhakkialtuntas.com> (ET.: 12.08.2016), 2010.